

9596

402

ERDÉLYI MÚZEUM

**AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE**

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

XXXV. kötet

Új folyam I.

1930. 10-12. sz.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület

CLUJ - KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1930

T A R T A L O M

TANULMÁNYOK:

<i>Dr. Teleki Domokos gróf:</i> A marosvásárhelyi Teleki könyvtár története	313
<i>Baumgarten (Bányai) László:</i> Francia államférfiak és arisztokraták erdélyi útja a XIX. század elején	325
<i>Dr. Juhász Kálmán:</i> A csanádi székeskáptalan legrégibb szervezete és tagjai	333
<i>Dr. Hofbauer László:</i> A Remény című zsebkönyv története (1839—1841)	345
<i>Dr. Gál Kelemen:</i> A demokratikus nevelés	367

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

<i>Szigethy Béla:</i> Rovásírás a bögözi freskón	368
<i>Dr. Bitay Árpád:</i> Egy adat a hároméves Bethlen Gáborról	369
<i>Dr. Rajka László:</i> A német „Liliomfi” közvetítője	371
<i>Szabó T. Attila:</i> Balogh Józsi balladájának változatai	372

KRITIKAI SZEMLE:

<i>Dragomir Silviu:</i> Vechile biserici din Zarand și etitorii lor în sec. XIV. și XV. <i>Dr. Ferenczi Miklóstól</i>	374
<i>Juhász Kálmán:</i> A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig (1030—1242) <i>Márton Istvántól</i>	374

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

A filozófia, esztétika, pedagógia, irodalomtörténet, nyelvészet, ethnografia, történet stb. köréből 12 könyv és tanulmány ismertetése	378—382
---	---------

BIBLIOGRAFIA:

<i>Dr. Ferenczi Miklós:</i> Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1929. év	383
---	-----

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI:

<i>Dr. Szádeczky K. Gyula:</i> Erdély különös helye és szerepe a Föld testén	27
<i>Dr. Tulogdy János:</i> Kolozsvár környékének geomorfologiai kialakulása	35

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7—7½ ív terjedelemben. A folyóirat az EME. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvosi- és Jogi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universității (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930. augusztus 28—30-án rendezett marosvásárhelyi vándorgyűlésének második napján tartott előadás.

Irta: **Dr. Teleki Domokos gróf.**

Azt hiszem, mulasztást követnénk el kedves vendégeinkkel szemben, ha nem hívnók fel figyelmüket városunk legnevezetesebb kultúr kincsére, a Teleki-könyvtárra, amely egyúttal az egész erdélyi magyarságnak egyik legértékesebb múzeális gyűjteménye.

A Teleki-théka, vagyis könyvtár, a Szent Miklós, — később dr. Gecse Dániel, — ma Ștefan cel Mare-utcában a 14. sz. alatti sarokház jobb szárnyán van elhelyezve.

A helyiségről kedves, egykorú leírást olvashatunk Kazinczy Ferenc „Utazásai”-ban¹ 1816-ból, midőn itt járt, a következőkben: „Bémenetel ide az alsó sor’ folyosójáról esik. Ajtaja felett e’ szerény felírás: musis patriis gratisque posteris D. D. Samuel S. R. I. Comes Teleki: az év’ megjegyzése nélkül. Itt egy előszoba, ’ez mellett egy cabinet, az ör’ szükségére, a’ kert felé. Az előszobából a’ bibliotheca’ hajójába van a’ bémenetel. Azt alul, felül, kar veszi körül mind a’ négy oldalai felé, ’s a’ felső karba balfelé viszen a’ grádics az ajtónál. A’ hajó egészen üres; azt egyedül képek ékesítik. Az ablakok’ erányában, pilaszter és pilaszter közt, vas rostély könyöklők hagyattak, ’s így a’ hajó elég világot kap. A’ könyvek sárga réz drótból font ajtók megett állanak a’ karokban, hogy a’ könyvek’ czimeit látni lehessen, ’s a’ szép tolvajság megelőztessék. Az Építő-mester értelemmel ’s nagy szerencsével tette a rajzolatot.

Általellenben az ajtóval áll a’ nagy alkotó’ képe, a’ Szent-István’ nagy-kereszteseinek innepi öltözetekben, Tusch Jánostól. Ilyen vala a’ szálás, vékony testü, barna hajú ’s szemü Teleki egészen, ’s a’ festés egyesíté a’ szépséget a’ historiai hűséggel.”²

Valóban elfogódik a könyvtár látogatója, midőn a kis előszobából a hatalmas könyvtár-terembe belép. Mintha a XVIII. század legelején volnánk! Minden úgy van itt, mint száz évvel ezelőtt, a könyvtárat megalapító nagy kancellár, gróf Teleki Sámuel idejében; a terem klasszicizáló sima vonalait nem zavarja semmi sem. A könyvek ma is ugyanazon elrendezésben vannak, mint a könyvtár alapításakor; a

¹ *Kazinczy Ferencz utazásai.* Budán. 1839. 202. l.

² Tudományos gyűjtemény. 1817. VII. kötet. Kazinczy Ferencz cikke. 3. l.

helyiségben levő könyvszekrények, az ablakok, ajtók, mind az eredetiek.

Dr. Erdélyi Pál, a kolozsvári egyetemi könyvtár volt igazgatója, mondta nekem egy alkalommal, hogy sok olyan könyvtárunk van, melyek több kötetből állanak; de a marosvásárhelyi Teleki-thékának az adja meg a különös értéket, hogy ez a maga egészében mutatja be egy XVIII. századbéli könyvkedvelő magyar főúr könyvtárát az egykorú elrendezésben.

Mielőtt a magyarság ezen közkinésének történetét ismertetném, röviden ki kell térnem a könyvtáralapító kancellár, gróf Teleki Sámuel ifjúságára is, hogy megérthessük ebből, milyen hatásoknak köszönhetjük könyvtár-alapítását.

Erre nézve igen kimerítő és becses adatokat találunk dr. Imre Sándor bevezetésében, melyet a kancellár „Uti naplójá”-hoz³ írt, s melyből az idő rövidsége miatt csak a következőket idézem: „Gróf Teleki Sámuel, gróf Teleki Sándor és Petki Nagy Zsuzsánna fia, 1739 november hó 17-én született Gernyeszegen, de kicsiny korától kezdve Czelnán, Alsó-Fehér megyében neveltetett, egy félreeső kis falucsában.”

„Két-három éves korában, természetesen anyja fogja kezét, de már maga írja apjának Szebenbe: „Édes Apó, jöjjen haza, Samu alég várja.”

Az apát, akit Bod Péter „Magyar Athenás”-ának⁴ előszavában „különös kemény természetű ember”-nek nevez, meghatja kis fia levele; gyöngéden szól róla feleségéhez írt levelében, ajándékot küld neki, sőt „édes kedves fiam Sámuel” megszólítással levelet ír a harmadfél éves gyermeknek, melyet az élete fogytáig megőriz.

Teleki Sándornak sok kellemetlensége volt idősebb fiaival. Feleségének írja „... mikor és mint mehetek haza, Isten tudja, mert én nagyobb gyermekeim miatt olyan vagyok, mint a szárnyaszegett lud.”

Mellékes, vajjon igaza volt-e Teleki Sándornak gyermekei megítélésében, az a fő, hogy ő így látta saját helyzetét, s ebből fakad nagy szeretete legkisebb gyermeke iránt, „ki még nem okozott neki örömnél egyebet.”

Teleki Sámuel 9 éves korában elveszti anyját, 15 éves korában atyját. Ezzel sok ügyes-bajos vagyoni dolog szakad a vállára. Bizonyára az osztozkodás miatt volt sok baja.

Teleki Sámuel nevelése a „celnai kollégium”-ban — az akkori kornak megfelelően — egyoldalú irányban történt; azokat a tudnivalókat tanulta, amelyeket klasszikai tanulmányoknak neveztek ugyan, de a latin nyelv tanulásán túl semmire sem terjedtek ki.

Tudatában volt ennek az ifjú és naplója elején a következőket írja: „Minekutánna pedig a szent Isten, ki mindazon méltatlanságaimban és bajoskodásaimban én velem volt, azok között annyira való csendességet engedett, hogy szándékomat és elmémet külső idegen orszá-

³ Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár uti naplója. 1759—1763. Sajtó alá rendezte ifj. Biás István. Marosvásárhely, 1908.

⁴ Bod Péter: *Magyar Athenás*. 1766.

goknak látásokra s azokban a tisztességes tudományokra fordíthatnám, kívánván mindazt az által kipótolni, valamit fennemlített viszontagságaim miatt tanulásomban elmulattam.“

1759 november hó 7-én indul útnak Sáromberkéről Kováts József, a későbbi nagyenyedi tanár urammal. Ezzel kezdődik naplója és 1763 november 17-ig, hazafelé utaztában Gödöllőre való érkezéséig tart.

Négy év alatt Baselben, Utrechtben, Leidenben, Párisban, Bécsben tartózkodott hosszabb ideig.

„Mikor Teleki Sámuel 1759-ben külföldre indult — saját állítása szerint — nem mindenki bízott abban, hogy tanulni menjen“, de hazatérése után más volt róla a vélemény. „Igen ritka kvalitású és nagyra-született“ embernek mondták.

Midőn elindult útjára, a magyar nyelven kívül csak a latint bírta; midőn visszatér, németül és franciául is tud.

Arra az érdekes kérdésre, hogy mi kelthette fel az ifjú Teleki Sámuelben a könyv iránti szeretetet, dr. Imre idézett munkájában⁵ megadja a kimerítő választ. Tény az, hogy Teleki Sámuel már Baselben 1000 magyar forint ára könyvet szerez⁶ másfél év alatt, s midőn 4 évi külföldi tanulmányútja után hazafelé utazott, 1763 június 13-án feljegyzi naplójában,⁷ hogy 9 láda könyvet szállítottott Baseltől Ulmba, 26½ mázsa súlyban.

Külföldi útjában kiváló tudósokkal ösmerkedik meg, s ezek közül a két Bernouilli testvérekkel, Caira-tal és la Condamine-nal folytatott levelezését Gulyás Károly könyvtárnok úr⁸ nyomtatásban is kiadta.

Első mátkájától, Bánffy Agnestól, erőszakkal elszakítatván, egy év multán, így ír naplójában:⁹ „Anno 1769. die 13-a Novembris Drágban magamnak örökös feleségül eljegyeztem és hit által is elköteleztem gróf iktári Bethlen Zsuzsánnámat, kivel való házassági szent szövetségemet a menynek, földnek Ura áldja és szentelje meg!“

A köz-pályán gyorsan haladt előre, amint a felette tartott emlékbeszédében Bodola Sámuel székelyudvarhelyi professzor mondja:¹⁰ „Fél Századot töltött el a Haza szolgálatjába, egy esztendő és kevés hónapok hijján és négy Uralkodó Felsőgek, t. i. Mária Theresia, II-dik József, II-dik Leopold és a Haza mostani Atyja I-ső Ferencz Császár alatt különböző nagyobb és fényesebb hivatalok folytatásával, szolgált a maga Hazájának. — 1774-be Hazánk Nagyjai és Tisztviselői között, Nemes Küküllő vármegyének, Főispánnya volt — 1777-be az Erdélyi Nagy Fejedelemség Felsőgek Fő-Kormányzó Tanácsának valóságos Belső Tanácsosa — 1785-be Status Actualis Intimus Consiliarius — Magyar Országban Nemes Bihar-vármegyének Főispánnya, egyszersmind pedig a Felsőgek II-dik József Császár által felállított Igazgatás rendi szerént a Nagy Váradi Districtusnak Királyi Comissariussa — 1787-be a

⁵ LXIV—LXVIII. l.

⁶ Napló 50 l.

⁷ Napló 107. l.

⁸ Matematikai és Fizikai Lapok. XXI.

⁹ Napló. 115. l.

¹⁰ Halotti beszédek gr. Teleki Sámuel tiszteletére. Kolozsváron. 1825. 255. l.

Magyar Országai és Erdélyi egyesült Felsőes Udvari Cancelláriának Vice Cancelláriusa — 1791-től fogva pedig élete végéig, mint a különvált Erdélyi Felsőes Udvari Cancelláriának Elölülője. Így vivék és emelék az ő érdemei Cancellarius Gróf Teleki Sámuel a nagyobb-nagyobb hivatalokra.“

Gróf Teleki Sámuel kancellár könyvtár-alapítására nézve sok adatot találunk Gulyás Károly könyvtárnok két erre vonatkozó cikkében,¹¹ és ezért csak röviden foglalkozom vele. Csaknem 40 évet töltött Bécsben udvari szolgálatban s ezen idő alatt állandóan szaporítja könyveit. Ezeket annyira szereti, hogy — amint könyvtárnoka, Mihelyes Sámuel, naplójában¹² írja — könyvtárát „csak egy közfal ragasztja el a magyarországi udvari cancellarius hálószobájától“ és könyvtárának egyik kulcsát a cancellarius a következő szavakkal adta át első könyvtárnokának: „Fogja Mihelyes uram, ez a kulcs, már a catalogusokat elvégezvén, a könyveimnek rendbeszedését is bízom a kegyelmed sincerítésére, és ahol megakad, szólítson meg bátran engem; ajánlom pedig a kegyelmed szorgalmatosságába azon kincsemet, melynél drágább az életem, feleségem és gyermekeimen kívül nincsen.“

Teleki nemcsak könyvgyűjtő, hanem tudós is lévén, maga szerkeszti bibliothékája katalógusát, mely négy kötetben 1796., 1800., 1811. és 1819. években három könyvkiadónál jelent meg.

Amint Gulyás Károly írja:¹³ „Hosszas, ötven esztendőre elnyúló udvari méltósága semmit nem változtatott Teleki gróf magyaros gondolkozásán. Megható ragaszkodással, magyar szívvel, magyar lélekkel és magyar szóval így ír Bécsből könyvei érdekében akkori könyvtárosának, Szász Józsefnek: „Bibliothékám sorsa nékem kiváltképen szívemen vagon; viselje ezután is jó gondjokat könyveimnek, hogy károm ne legyen benne; portól, molytól, penészesedéstől, rongyosítástól, mocsoktól, szurkos kezektől s a Flaccianus cultertől (olló) őrizze őket szorgalmasan!“ Aki így szerette könyveit, könyvei lelkén át hazáját, valóságos tragikus hőse lett könyvtáralapító gondolatának. Amikor ugyanis 1801-ben Bécsből az udvari cancelláriáról a szülőhelyéhez, Gernyeszeghez, és birtokaihoz közel fekvő Marosvásárhelyre szállíttatja le a könyvtárát, talán meg se gondolta, hogy többet nem fogja simogatni annyi esztendei szorgos munkája árán szerzett könyveit. Öregkora már akkor nem engedte a bécs—marosvásárhelyi utazást; s csak két évtizeddel ezután hozták örök nyugvóhelyére, Sáromberkére, ezt a mély gondolkozású és nagy energiájú főurat.

1799-ben kezdte építtetni gróf Teleki Sámuel a marosvásárhelyi „könyvesházát“. Ebben az évben „tétetett le a fundamentum köve die 24 apr.; felépült pedig számtartó Herberth Mihály uram nyughatatlanságai alatt“.

¹¹ Pásztortűz. 1925. V. 31. 236. l. — *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy 1929. 202. l.

¹² *Adatok a Teleki-könyvtár alapításának történetéhez*. Ismerteti: ifj. Biás István. Marosvásárhelyt 1901.

¹³ Gulyás Károly, idézett helyen.

Ezek után áttérhetünk a Teleki-théka könyv-anyagának rövid ismertetésére.

Ha a könyvtárban csak körültekintünk, megállapíthatjuk, hogy milyen amatőrje volt a könyveknek a kancellár, és milyen „lelkes szeretettel gondozta, ismerte minden könyvét. Drága gyöngyszem betűivel írja rá a méltatást a becsesebbekre.”¹⁴ Csakis szép és hibátlan példányokat gyűjtött. Szerette a metszetekkel illusztrált díszműveket. Csaknem összes könyvei díszes bőrkötésbe vannak kötve; ezek között számos ú. n. „magyar” kötés is van.

Mihelyes 1794-ben¹⁵ ezt írja naplójában: „Ez a bibliothecája ő excellentiájának felkerült eddig is 60 ezer forintjánál többre, a fáradságán kívül, melyet ő excellenciája éjjel-nappal nagy hivatalja mellett tett.”

A „Magyar Minerva” IV. évfolyamában, az 551. oldalon felsorolja a könyvtár nevezetességeit.

240 hungarika és 18 unikum van benne, 51 drb. ősnymtatvány.

A könyvek száma több, mint 40,000 kötet.

A könyvtár legértékesebb kincseit Gulyás Károly könyvtárnok ismertette az Urániában.¹⁶

Ezek után még röviden ismertetni óhajtom, hogy a Teleki-thékát méltányolta-e kellőképen a magyar közvélemény.

A kancellár Bécsben 1822 augusztus 7-én húnyt el 83 éves korában és szeptember 9-én temettetett el Sáromberkén.

Az emlékeztére 1822-ben november 17-én Kolozsvárt, Nagy-Enyeden, Marosvásárhelyen, Udvarhelyen és Zilahon tartott halotti beszédekben¹⁷ a Teleki-thékáról így szólnak:

„az emberi Esméret’ minden ágaira tartozó Könyveknek, az a’ megbecsülhetetlen drága Gyűjteménye; a’ Tudománynak, a’ világosodásnak az a’ felséges Hajléka és dicsőséges Temploma, melyet Cancellarius Gróf Teleki Sámuel a’ Hazai Mu’sáknak és a’ Maradékknak, mint Örökséget, Maros Vásárhelyen, a’ Szent Miklós utzában felszentelt, és által-adott; magára, és minden hasonlítás nélkül egy olyan Emlék, mely hathatósan szól, és örökre fog szólni Szerzőjének mind nemes Lelkéről, és az Emberiség’ javára bölesen használt életéről; mind pedig a’ Tudományoknak minden nemeiben való jártasságáról, és a’ könyvek’ becsét illető méjjen béható ítéletéről. Mert Könyv-Gyűjteményeket, a’ könyvek’ számára, darabjaira, ’s talán fényességire nézve-is, nagyobbakat a’ két Magyar Hazában-is nem mondom, hogy nem találhatni: de ennél jobb választással egybeszedett, még a’ Tudományok’ virágzásával mások felett méltán dicsekedő Nemzetek’ kebelében-is, vagy igen keveset, vagy talám egyet sem.”

Kazinczy Ferenc még elragadtatással szól a Teleki-thékáról, de amint Gulyás Károly levéltáros idézett cikkében¹⁸ megállapítja:

¹⁴ Gulyás Károly, idézett helyen.

¹⁵ Idézett helyen.

¹⁶ Uránia népszerű tudományos folyóirat. XIV. évf. 10. szám és XV. évf. 6—8. szám.

¹⁷ Idézett halotti beszédek. 186. l.

¹⁸ *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára.* 202 l.

„Már 1822 óta egyre lanyhul az érdeklődés a könyvkincsek iránt és csak az 1840—1850-es években lendül neki újra a két Bólyai révén.

Bólyai Farkas 1853-ban így ír¹⁹ János fiának: „Látván a' minap, milyen messze tartod az írást, küldök egy oculárt próbára: ha jó, tartsd meg — a' Teleki (biblio)-thékában kedvesen lehet el-álmodni az alig kiállható kedvetlen életet, tsak a' belső szem előtt a' külső nyissa fel, péld. La Place Mécanique celeste(-je), melyet Gauss opus perfectissimumnak mond — 's több hasonlókban ezer évek' gyönyörű forrása van.“

„Gróf Mikó Imre az Erdélyi Történelmi Adatok 1855—1858-as kiadásait innen szerkesztette, Szabó Károly bibliografusunk 1850—1855-ben dolgozik itt.

Hanem az 1880-as évek óta csak mint kuriozumok gyűjteménye szerepel a könyvtár.“

A kancellár halála után lényeges gyarapodás nem történnén, „megszakadván a kapcsolat több, mint száz esztendeje a naponta haladó tudományossággal, többé nem veheti fel a versenyt az élő, folyton gyarapodó könyv-gyűjteményekkel.

Így merevül meg könyv-múzeummá a Teleki-könyvtár.“

A mult század végén mind jobban feledésbe ment és még a vásárhelyiek sem tudják, milyen kultúrkincsel rendelkeznek.

Dózsa Dániel, báró Apor Károlynak, a „Kemény Zsigmond-társaság“ elnökének, 1880-ban írt levelében, panaszolja,²⁰ hogy „a vásárhelyi könyvtárban napokon, heteken, hónapokon át egy élő teremtés meg nem fordul“.

„Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben“²¹ című több kötetes munka és a Pallas nagy lexikona²² alig 15 sort szentelnek neki.

*

Ezek után áttértek a Teleki-könyvtárral összefüggő legérdekesebb kérdésre — amely kérdéssel eddig a nyilvánosság előtt senki sem foglalkozott — a gróf Teleki-könyvtár-alapítvány jogi természetére.

A könyvtár alapítója, gróf Teleki Sámuel kancellár, legkedvesebb kincseire, könyvtárára nézve végakarátát 1800 október 10-én Várad-Olasziban kelt végrendeletében és ehhez 1811 november 14-én Bécsben fűzött codicillusában fektette le, melyeknek a könyvtárra vonatkozó pontjai²³ a következők:

A testamentumban:

„1-o. Ifjúságomtól fogva nagy költséggel, szorgalmatossággal és fáradsággal szerzett, és ez után is, a míg élek, Isten segedelmével szerzendő könyveimet, ezekhez kötvén boldogult kedves Feleségemnek Magyar-Könyv-Gyűjteményit is, maga Kivánsága és Rendelése szerint, Mineralogica Collectiommal hagyom és legálom, mint Házam- és

¹⁹ *Bólyai Farkas és Bólyai János geometriai vizsgálatai*. Kiadta Stäckel Pál, magyarra fordította Rados Ignác. Budapest. 1914. 171. l.

²⁰ Erdélyi Figyelő. 1880. 55. l.

²¹ VII kötet. 294. l.

²² XVI kötet. 47. l.

²³ Az erdélyi református egyházkerület levéltárában.

Familiámbeli — örökös — Fidei Comissumot, Maradékimnak és Successoraimnak gondviselések és jótállások alatt, a Tudományoknak Nemzetemben s Hazámban elő-mozdításokra; kötelességekben tévén Maradékimnak és Successoraimnak: hogy azokat, és azoknak editioit Szám és Catalogusok szerint, nevezett M. Vásárhelyi Házamnál a végre készített épületemben, az én Névem alatt tarcsák, jó gondviseléssel conserválják, azokból soha egyetis el- ne idegenítsenek, el- ne adjanak, azokat egy-más között is el- ne oszszák. Hanem e végre: 1-mo Maradékim közül mindenkor praeferenter az öregebbik fiu, aki ha arra alkalmas nem lenne, annak Tutora és Curatora, vagy az utánna Aetassára nézve következő fiu, légyen ezen Fidei Comissumnak Conservatora és Gondviselője; a fiu ágnek defectusával pedig, (melytől az Isten örizzen) az Erdélyi Reformatum Fő Consistorium, Teleki fiuág Familiámnak meg-egyezésével, válaszszon mindenkor, elsőben is Leány ágon levő fiu Maradékim közül, ezeknek is pedig defectusokkal, (melytől az Isten örizzen) a Teleki fiu Ágban élő Atyámfiai közül, a kit arra legalkalmasabbnak és érdemesebbnak itél, és rendeljen ezen Fidei Comissumnak Administratort és Curatort, számadásnak, és jótállásnak terhe, és a maga Superinspectioja alatt.

2-do. Az, a kire ezen Rendelésem szerint száll a Fidei Comissariusság, birja mindenkor, és használja, a meg nevezett M. Vásárhelyi egész Házamot, kerteivel együtt, oly kötelességgel, hogy tartozzék minden Épületeket, Szobákat és kerteket a Bibliothecával együtt ép Statusban conserválni, ugy pedig, hogy ha azokban, gondviseletlensége vagy fősvénysége miatt valami kár és deterioratio esnék, azt tartozzék, és Maradékai is tartozzanak magok költségekkel resarcialni, reparálni és redintegralni.

3-tio. Annak, a ki feljebb irt Rendelésem szerint következik, vagy választatik Curatornak, legyen jussa, és kötelessége a Fidei Comissumnak Státussára mellőslég vigyázni, az Épületeket, és könyveket meg vizsgálni, és minden Esztendőben egyszer Caniculának idején, a Supremum Reformatum Consistoriumtól kirendelendő két érdemes professoroknak, mint Tanubizonyságoknak jelen-létekben, a Catalogusok és editioik szerint számba venni.

4-to. Minden héten három napokon, dél-előtt, és dél-után, három, három óráig nyitva legyen a Bibliotheca, és Olvasószoba az Olvasóknak; a Bibliothecariusnak jelen-létében.

5-to. Az Olvasásra kikért könyvek, a Bibliotheca Catalogussában kinyomtatott Törvények szerint, Recepisse mellett adattassanak ki, és az Olvasó-szobában, azon törvények szerint használtassanak, ott jó securitas alatt tartassanak, és ismét minden hiba és kár nélkül reponáltassanak a Bibliothecarius által; onnét pedig egy könyvet is ki-adni, vagy ki-vinni, soha senkinek is szabad ne légyen, az én töllem származott kétágon levő fiu Successoraimon kívül, a kiknek tudni-illik meg engedtetik, hogy a szükséges könyveket, bizonyos időig, Recepisse mellett, erga restitutionem, magok házokhozis el-vihessék, de másoknak ki-ne adják, hanem hiba nélkül reponáltassák. Minden ember pedig, személyi válogatás nélkül, a kiadott Törvényekhez tarcsa magát, és az

Olvasásra ki-vett könyvekért jót-állani, és az el-károsodottakért, hasonló könyvet, ugyanazon Editioból tartozik venni a Bibliothecának redintegratiojára.

6-to. A Fidei Comissumnak Curatora tareson szüntelen egy biztos, és jó Bibliothecariust, a ki Tudományára, erkölcsire, és hűségire nézve, azon kötelességre alkalmas legyen, és hittel is obligálja magát, a töllem ki-adott Törvények szerint, a reá bizott Bibliothecának, maga integritásában conservatiojára és gondviselésire. Ennek pedig szabad szállása legyen a Bibliotheca és Olvasó-szoba között, a végre rendelt Szobákban, esztendőnként Három-Száz-Hatvan Magyar forint, Negyven Veder Bor, Negyven Véka Buza, és Hat Öl tüzi-fa fizetéssel; . . .

A Bibliothecarius mellé fogadjon, és tareson a Curator mindenkor, egy hiteles Scriptort is, a ki a szükséges irásokban, s a Bibliothecának jó rendben tartásában, segítségül legyen, Száz-negyven Magyarforint fizetéssel; és egy hív szolgát, a Bibliothecának s Olvasó-Szobának takarítására, a könyveknek tisztogatására, s helybe-rakásokra Száz Magyar forint fizetéssel; mindeniket a hűségre, s maga kötelességire meg is esketvén.

7-mo. Ezen personális-Statusnak fizetését angariánként, vagy hónapoként fogyatkozás nélkül adja-ki a Fidei Comissárius; mely végre, pro stabili fundo rendelem és legálom, a Fidei Comissumhoz kötve, M. Vásárhelyen a Piaczon egy-más mellett levő két Házaimat, a rajtok fekvő épületekkel s minden Beneficiumaival, jövedelmeivel együtt; a mi a fizetésektől, a Vendég-fogadónak szükséges Conservatiojára teendő kölcségtől meg-marad, esztendőnként fordítsa (a Fidei Comissárius) könyves Gyűjteményemnek tökéletesítésére, és hasznos ujj könyvekkel szaporítására. Abban a Casusban pedig, ha a Vendég-fogadó tűz vagy egyéb Szerencsétlenség által deterioráltatnék, tartozzék a Fidei Comissarius azt maga kölcségivel is helyre-állítani, és azalattis a Bibliotheca Personaléja a maga erszényiből fogyatkozás nélkül fizetni; annakutánna a maga kölcségeit a Vendég-fogadónak jövedelmiből kifoghatván. Kérem erre nézve is az Erdélyi Reformatum Fő Consistoriumot: légyen különös gondja, hogy ezen Rendelésem teljesítessék, és e szerint, az egész Publicumra tartozó hasznos Institutumom fenn állhasson.

A codicillusban:

Imo. Maros Vásárhelyen a Bibliothecamnak Conservatiojára és szaporítására állandó fundusul rendelt Házamhoz és Piaczi-Vendég-fogadómhoz kötöm, és hagyom, mint Fidei Comissumot el-idegeníthetetlenül nevezett Városban, és ennek határában acquiralt több fundusokat is, Szántóföldeimmel és szőlős-gyümölcsös-veteményes-kerteimmel, s Réteimmel együtt a végre: 1-mo hogy ezeknek Jövedelmekből a Bibliothecamhoz tartozó Status-personálisnak fizetése a szükségekhez képest neveltessek. 2-do. Könyves- és Köves-Gyűjteményem continualtassék, szaporítottassék és ezeknek Conservatiojokra többségekhez képest, az Épületis jövedelmében ujj hozzá-toldással tágosítottassék. 3-tio. minden Épületeim jó Státusban conserváltassanak. 4-to. azon könyveknek, Catalogussok, melyekkel a Bibliothecám szaporítatik s nevededik, nyom-

tattassék ki Supplementumul, a már Három Turnusokban ki-adott Catalogusomhoz; hogy a Publicum tudhassa a Bibliothecamnak állapottyát; hozzá adván azon könyveket is, a melyeket ennek utánna még szerezhettek. Mind ezeket pedig kötelességiben teszem a Bibliothecam Curatorának.“

A Codicillus megírásával egyidejűleg a kancellár az Erdélyi Reformatum Fő Consistoriumhoz a következő átiratot intézi:

„Méltóságos Reformatum Fő Consistorium!

Minekutánna életemnek nagyobb és legszebb részit Királyomnak s Hazámnak hiv szolgáltatjokban, terhes időkben, sok változások és kedvetlen viszontagságok között eltöltöttem, Isten jóvoltából már az emberi hosszabb életnek határához közelitvén, holtam utánra Házamat elrendeltem és az Istennek áldásából szerzett földi javaimról és Rendeléseimet megtettem. rész-szerint N. Várad Olasziban 1800-dik Esztendőben Octobernek 10-dik napján készült Testamentumomban, részszerint e mai napon ahoz ragasztott Codicilusomban; minthogy pedig ezekben foglalt s tulajdon keresményemből hagyott Pium Legatumaimra, és Köz-használásra nagy költséggel, sok fáradsággal szerzett Bibliothecamra nézve az erdélyi mlgos Reformatum Fő Consistoriumnak Superattentioját szükségesnek ítéltém, az iránt is akaratomat felebb említett Testamentumomban s Codicillusomban kinyilatkoztattam. Bizván azért a Mlgos Fő Consistoriumnak a közjóhoz való buzgóságában, említett Pium Legatumaimra, s Bibliothecamra nézve kinyilatkoztatott utolsó akaratomnak mindenekben tökéletes teljesítést, és ahoz képest jó-végekre célzó Institutumaimnak állandó pártfogásokat, fenntartásokat, az erdélyi Reformatum Mlgos Fő Consistoriumnak atyafiságosan ajánlom, és szívére kötöm. Mely végre azok iránt tett rendeléseimet említett Testamentumomból és Codicillusomból különösen is ide leirván, a Mlgos Fő Consistoriummal közlöm a következőkben:“

A rendelések közlése után így folytatja:

„Kérem az Erdélyi Reformatum Fő Consistoriumot Atyafiságosan és bizodalmason: hogy valamint a közhasználásra rendelt Bibliothecamnak Institutumára nézve, ugy szintén a feljebb irt Pium Legatumokra nézve is Superattentioval legyen. és azok iránt kinyilatkoztatott utolsó-akaratomat minden részben teljesíttesse.

Ezen Codicillusomban meg-irt Rendeléseimnek teljesítésekre-is kötelezem utoljára Gyermekemet, a Testamentumomnak végén feltett Conditio alatt, hogy tudni-illik az, aki közülök ezen Rendeléseimet által hágná, vagy bontogatni kívánná semminemü Acquisitumomban ne részesüljön. Fenn hagyom pedig magamnak továbbra is: hogy ezen Rendeléseimben a környül-állásokhoz képest szükséges változásokat tettésem szerint tehessek. Irtam Bécsben Novembernek 14-dik napján 1811-dik esztendőben.

G. Teleki Sámuel.“

Tehát a fentiekből kétségkívül megállapítható, hogy a kancellár jogi személyt akart alapítani. Sajnos a leszármazói, akik egyúttal a

könyvtár kúrátorai is, más véleményen voltak. A könyvtárat olyan *kizárólagos tulajdonuknak tekintették, amihez beleszólási joga senkinek sincs.*²⁴ Ezért állandó viszályban vannak a fő consistoriummal, mert az gyakorolni akarta az ellenőrzési jogát, amit a kúrátorok meg-
hiúsítottak.

Orbán Balázs a *Székelýföld Leírása* című könyvének 1870-ben megjelent IV. kötetében olvassuk, hogy „a könyvtár alapja áll a piacon levő azon nagy kétemeletes házból, melyben az Apollo-terem is van, egy másik kőház és két kisebb faházból, 19 hold 380 négyszög öl szántó, 34 hold 48 négyszög öl kaszálóból“ és így, ha a kancellár „utódai elég kegyeletesek lesznek azt a megrendelt mérvben gyarapítani és fejleszteni, egy oly nagyszerű könyvtárrá fogja magát kinőni, minő kevés lesz honunkban, s ha talán eddig az nem is gyarapodott a kívánt s alapítója által elrendelt arányban, fel kell tennünk a főconsistoriumról, mint ez intézkedések főfelügyelőjéül rendelt erkölcsi testületről, hogy a jövőben rá fogja az utódokat kötelességük teljesítésére szorítani, mert hol nemzeti vagyonról van szó, ott elnézésnek helye nem lehet.“

Orbán Balázs a képviselőházban 1874 március 24-én egy szokatlanul erős hangú interpellációt intéz Trefort akkori kultuszminiszterhez, melyre az akkori kúrátor époly hangon válaszol.²⁵ A miniszter válasza elmaradt.

Mint hogy a kancellár fiának, gróf Teleki Ferencnek, 1861 december 11-én bekövetkezett halálakor a Teleki-könyvtár-alapnak tulajdonát képező ingatlanok — minden korlátozás nélkül — fiára telekkönyvezettek, kénytelen az Igazgatótanács, mint a Főconsistorium jogutóda — számtalan békés kísérlet után — telekkönyvi kiigazítás iránt pert indítani.

A pert több mint 10 évi húza-vona után végre a kúria — 949—1885. P. számú ítélettel — fejezte be. Ezen ítélet elutasítja az Igazgatótanács azon kérését, hogy a könyvtár ingatlanai a gróf Teleki Sámuel könyvtára jogi személy tulajdonául telekkönyveztesse, ellenben elrendeli, hogy a telekkönyvben a „B“-lapra a következő korlátozás jegyeztessék fel: „A Curia 1885 június 9-én 949. sz. a. kelt ítélete alapján a tulajdonjog korlátozása gr. Teleki Sámuelnek 1811 november 14-én kelt alapító-levele értelmében a marosvásárhelyi gr. Teleki Sámuel-könyvtár fenntartása és szaporítása céljából bejegyeztetik.“ Az ítélet indokolásában megállapítja a Kúria, hogy „Az alapító intézkedései nemcsak utódainak tulajdonjogát, hanem azt is kétségtelenné teszi, hogy szándéka nem irányult a könyvtár-alapítványnak jogi személyé váló alakítására. Miután azonban a tárgyalás folytán felmutatott A) és I. sz. alatti okiratokból kitűnik, hogy a kérdésbeli ingatlanok jövedelmei a könyvtári alapítvány fenntartására és szaporítására rendeltettek, önként következnek, hogy habár a tulajdonjog iránti kere-

²⁴ Budapesti Hírlap 1912. november 17-iki számában: *A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár ügye.*

²⁵ Egy íves nyomtatvány. Ny. Imreh S. a ref. főtan. bet. M. Vásárhelyt, 1874.

setnek helyt adni nem lehetett, mégis a kereset tárgyaira vonatkozó tulajdonjognak érintett korlátozása az A) alatti alapítvány értelmében a telekkönyv B) lapján kitüntetendők.“

Az ingatlanok jövedelméből ezen ítélet meghozatala után sem szaporítottatott a könyvtár és a kúrátor továbbra is meghíúsítja az Igazgatótanács ellenőrzési jogát s 1911-ben felhívja az Igazgatótanácsot, hogy a fenti ítéletben a Teleki-könyvtár ingatlanaira elrendelt tulajdonjogi korlátozás törlésére engedélyt adjon.

Időközben Marosvásárhely városa több mint egy fél millió aranykoronán megvette a théka egyik ingatlanát, de a telekkönyvben feljegyzett korlátozás miatt a jogügylet nem volt lebonyolítható.

Erre az akkori kúrátor, gróf Teleki Sámuel v. b. t. t. — 1913 december hó 5-ik napján — közjegyzői okiratba foglalt alapító oklevéllel új jogi személyt létesít a thekából „Gróf Teleki Sámuel volt erdélyi kancellár és dédunokája, gróf Teleki Sámuel v. b. t. t. gróf Teleki-könyvtár alapítványa“ néven.

Ezen második alapító-levélnek az elsőtől (a kancellárétól) lényegesen eltérő, főbb intézkedései a következők:

„Az alapítvány *vagyon*a a mintegy 60—70.000 kötetből álló könyvjúteményen kívül csak a jelenlegi kétszárnyú théka főépület, a két szárny közötti udvar és a thekárius kertje, valamint 500.000 korona készpénz.

Az Igazgatótanácsnak *ellenőrzési joga* megszűnik és a „marosvásárhelyi 859.368. és 621. számú telekjegyzőkönyvekbeli összes ingatlanokról ama tulajdoni korlátozás, mely a gróf Teleki Sámuel-könyvtár fenntartása és szaporítása céljából jegyeztetett be, jelen alapító-levél jóváhagyásától számított tizenöt nap alatt, az alapítvány által törlendő.“

A marosvásárhelyi kir. törvényszék 531—1914. tkvi. sz. végzésével elrendeli a törlést, ami lehetővé tette az ingatlanok eladását.

A jogi személyekre vonatkozó és ma érvényben levő törvény alapján a marosvásárhelyi törvényszék — 1925. január 17-én 2624 (4)—1924. számú végzésében — elrendeli a Teleki-könyvtár-alapítványnak a jogi személyek lajstromába való bejegyzését.

Ezzel elérkeztem a Teleki-könyvtár történetével a mai napig és azon óhajjal fejezem be szavaimat, adja az Isten, hogy az erdélyi magyarság ezen múzeális kincse úgy kezeltessék, hogy az a könyvtár nagynevű alapítója, gróf Teleki Sámuel, tradícióinak megfelelően.

*

Azoknak a cikkeknek és munkáknak jegyzéke, melyek a fentebb idézett (és azokban idézett) műveken kívül a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárra és alapítójára vonatkoznak:

Alexandri Kovásznai Carmina exequialia. Trajecti Batavorum. 1782. Dedicatio.

Philosoficum Tentamen. Autore Samuele W. Tsernatoni. Viennae. 1791. Dedicatio.

Tudományos gyűjtemény. 1822. VIII. kötet. 125. l.

Felső Magyar-Országai Minerva. 1831. 571. l. *Erdélyi Levelek*, írta Kazinczy Ferencz.

Magyar Sajtó. 1857. május 8—9.

Marosvásárhely Sz. K. Várossa leírása. Benkő Károly. 1862. Kézirat. Eredetije a város levéltárában. 24. l.

Kővári László: *Erdély építészeti emlékei.* Kolozsvártt. 1866. 307. l.

Arch. Ért. 1870. II. kötet. 33. l.

Figyelő. Szerkeszti Abafi Lajos. Budapest. VI. kötet. 1879. 195 l. Jakab

Elek: *A Teleki-könyvtár és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond-társaság.*

Erdélyi Figyelő. A „Kemény Zsigmond Társaság“ közlönye. Szerkeszti és kiadja: dr. Tolnai Lajos. Marosvásárhelyt. I. évf. 1879. Mutatványszám és 1—7. sz. (Több nem jelent meg.) Mutatványszám 16. l. — 7. sz. borítéklapján. — 11. sz. 88. l. — II. évf. 1880. 1—25. sz. (Több nem jelent meg.) 6. sz. 48. l. — 15. és 22. sz. borítéklapján.

Dr. Hankó Vilmos: *Székelyföld.* Budapest. 1896. 322. l.

Koncz József: *A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium története.* Marosvásárhely, 1896.

Székely Ellenzék 1907. március 15-iki számában Ifj. Biás István: *Osztrák kegyelem.*

Maros-Vásárhelyi lexikon. Szerkesztette Szentgyörgyi Dénes. Marosvásárhely. 1912.

Az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsának jelentése a „Teleki-théka“ ügyében. Szám: 4770—1912. Kolozsvár. Stief J.

Református Szemle. Kolozsvár. 1916. 20. sz.

Magyar Tudós Társaság évkönyvei. VII. k. 106. l.

Francia államférfiak és arisztokraták erdélyi útja a XIX. század elején.

Irta: Baumgarten (Bányai) László.

Sohasem róttá annyi francia ember Közép- és Kelet-Európának útjait, mint a XIX. század első felében. A mai kor franciája, ha kedvtelésből utazik, elsősorban saját gyarmataira megy. Üdülni Afrikába, exotikumért Előindiába vagy Indokinába. Az idegen államok közül Angliát kedveli, az ő nyelvét tanulja s legújabbán meg Amerikát járja. A XIX. század elején azonban az újszerűség ingerével nem Amerika hatott, hanem épen a Franciaországtól különböző konstitúciójú keleteurópai nagyhatalmak: Ausztria-Magyarország, Oroszország stb.

A francia mindazáltal nem utazó nép. Abban az értelemben legalább is nem, mint az úri kényelmét magával vivő angol s a hátizsákos német. Ahova megy, cél viszi: az életművész, a kultúrált ember vágya, tudományos, üzleti vagy hivatalos teendőik. Az utat magáért az útért nem szereti. Nem vagabundus természetű. És ebben elsősorban kultúrlény: megállapodott, akinek szellemi élete önmagában is kap legendó eseséget.

A nagy forradalom óta szakadatlan egymásutánban bekövetkező politikai változások azonban egyik régime embereit a másik után tesszik útra. A forradalom lázas eseményei előbb az emigrációt heves ellenakcióra bírják, de a napoleoni fönséges színjáték után már inkább csak kegyvesztettség az emigráció. Egy-két diplomáciai cselszövényen kívül, politika helyett inkább a Voltaire-i tanácsot változtatják meg: „cultiver son jardin“. Vagy ha még éreztek magukban tettvágyat s a saját napjukat még lenyugodni nem, csak beborulni látták: utaztak. Volt közöttük, aki romantikus képzeletével esztétikai meg szentimentális élményekhez juttatta önmagát, de mindez csak járulék volt. Legtöbbjük azzal a szándékkal utazott, amivel ma egy primár kutató egy szakkönyvtárba lép, esetleg egy ideg-therápiái intézetbe vetett bizalommal keverve. Sok van még bennük a Descartes-i utazóból, aki nem könyvekből, hanem a reális élettel kapcsolatba lépve, „a világ nagy könyvéből“ akarja saját tudományát, világképét összeállítani. Bár az „Experimenta“ nagy válfajával többé-kevésbé már mind ismeretségi viszonyban álltak.

Tanulságos amit egyikük, Marmont, útleírásának bevezetésében mond: „Oly rosszul ítél az ember messziről, az elbeszélések annyira kivetköztetik a tényeket természetükből, hogy aki ismerni akarja az

igazságot, keresse azt önmaga, tanulmányozza a helyszínen, megszabadulva, amennyire lehetséges, minden előítélettől, ami meghamisíthatná véleményét. Túlságos gyakran voltam tanuja mások hibáinak, hogysem ne lennék bizalmatlan azok iránt, amiket magam követhetnék el.“

E századelei utazók legértékesebb elemei arisztokraták, államférfiak voltak, legtöbbször mindkettő egy személyben. Mikor egy fordulat visszahozta őket hazájukba, lelkiismeretes könyvekben számoltak be úti tapasztalataikról. Nem egy közülök Erdélybe is eljutott s hű képét adják könyveikben, ha nem is az egykorú Erdélynek, de saját észleleteiknek, ami sokszor jobban eligazítja az utókor emberét, mint egy egykorú szintézis.

Három ilyen útleírást találtam a párisi „Bibliothèque Nationale“-ban. Az egyik 1824-ben, kettő 1837-ben jelent meg először. Mindhárom írója arisztokrata volt. Az első „ancien régime“, a másik kettő „empire“ főnemes. Mindhármat ismeretvágya hozta, de nyugtalansága is, s mindhárom várakozásánál többet kapott ettől a különös provinciától, amelynek neve Bethlen Gábor, Thököly és a Rákócziak óta oly szép karriert futott be a francia köztudatban.

A romantikus és emberbarát Lagarde gróf.

Auguste de Messence de Lagarde (született a XVIII. század második felében, meghalt az 1830-iki forradalom után) „ancien régime“-beli gróf volt s még mint fiatalember úzta ki külföldre a nagy forradalom 1790-ben. Előbb Ausztriában, majd Lengyelországban tartózkodott hosszabb ideig s utazásai közben Magyarországot s Erdélyt is bejárta. Csak 1815-ben tért vissza hazájába, mikor a Bourbonok visszerültek Franciaország trónjára. Közben lengyel költeményeket fordított franciára s eredeti románcokat, ódákat írt, több-kevesebb sikerrel. Útleírásait *Voyage de Moscou à Vienne*¹ c. kötetben adta ki 1824-ben.

De Lagarde gróf minden „ancien régime“-beli volta ellenére sem volt feudális jelenség, s már nem tartozott azokhoz az enciklopédista arisztokratákhoz sem, akik minden réteg közül legmerészebben kacérokodtak a „társadalom-boldogító“ felvilágosodás eszméivel. Inkább a praeromantikusok azon nagy hadába sorozhatjuk, akik társadalmi megnyilatkozásaikban váltották vérré Abbé Prévost, J. J. Rousseau, Bernardin de St. Pierre stílusát. Az érzelmesen-szépet kutató, a realitást képzeletével nemcsak feldozó, hanem le is fátyolozó ember, akinek humanitárius eszméi még át vannak itatva az érzelmesség könnyeivel, bár a nagy sorsfordulat hatása alatt már a legkeményebb valósággal, a morális mellett a gazdasággal is, viaskodnak.

Erdélybe Konstantinápoly felől érkezett, valószínűleg még 1803 előtt. Bukarestet, Pítetst elhagyva, a Vöröstorony-szoroson át kocsizik

¹ *Voyage de Moscou a Vienne par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest, et Hermanstadt; ou Lettres adressées a Jules Griffith par Le comte de Lagarde.* Paris, 1824, in 8. p. 440.

alkalmi román utitársával, „comte Dudesco“-val, („logothet-maray, grand-chancelier de Valachie“, mint írja), aki Badenbe igyekezett fürdőzni. Tavasz időben érkeznek Nagyszebenbe, s a naplója is ebben a hangulatban íródott.

„Hermanstadt, 1-er Mai.

...Nunc formosissimus annus!“

A Havasalföld kezdetleges építményei után élvezi a jól konstruált, cserepes házakat, a csinos kerteket, „amik oly vidám képet adnak neki, különösen ebben az évszakban, a gesztenyefa sétányt, ahol a szép erdélyi hölgyek bájos formákat rajzoló, festői viseletükben mutatkoznak“ (363. l.).

Br. Bruckenthal könyvtárában, képtárában különösen a tulajdonos tudós gondossága ejti csodálatba, „aki termeinek őrzésébe, tökéletesítésébe ugyanazt az aprólékos figyelmet viszi, mint egy Harlemi (Hollandia) botanikus a tulipánjai gondozásába.“ (368. l.). Meglátogatja az erődítményt is, ami állami fogházul szolgál. „Egészséges helyre építve olyannak tűnt nekem, mint amilyennek Haward kívánta az európai börtönöket; és sem kívül, sem belül nincs meg szomorú rendeltetésének látszata.“ (370. l.). Hamisítatlan romantikus létere nem mulasztja elmeséltetni magának egy katonai fogoly történetét, aki 16 évi börtön után azelőtt 4 hónappal mult ki. Belga fogoly volt, főtiszt. Ártatlannak mondja s a történetből a nő sem marad el, aki évekig látogatta, míg egy szép napon elmaradt. Elmélkedésbe fog, majd kimegy a hantjához és sír. Legalább is úgy írja: „Leültem erre a sirra, amely elhagyott volt, mint én, és sírtam a sorsnak ezen áldozata fölött. Csöndben folytak a szájalom könnyei; minden néma volt körülöttem, egyedül szívem gyorsult verése zavarta a sírnak mély nyugalmát.“ (374. l.)

A temetők általában vonzzák a német szentimentalizmusból táplálkozó romantikusok fiát s később, mint például „Czasswaros“-on nem is említ mást, mint a temetőt. „A vendégfogadó kertjének végén egy elhagyott temető állt, amelynek sírkövei 1640-es felírásokat hordanak. Egyikükre két német verssor volt vésvé. Ime, az értelmük: „Ha az erény megvédhetne az elhunyástól, ó, anyám, élnél te még.“ Egy másikon: „Ida, 1712.“ Mily megható szűkszavúság! Ida!!... Anyjától elragadott leány volt, virág, amely bontakozva haldoklik; talán egy szerető, első a légyotton, aki most egyesült élete egyetlen értelmével. A föld, ennek a szeretetkincsnek letéteményese, mintha gondoskodna ezért egyszerű sírjának feldiszipálásáról; összefonódott, hajlékony ágú cserjék bölcsőt formálnak felette; egyszerű, illatos ibolyák bővelkedve nőnek a halmon, amely fedi, és a természetnek ezen áldozati adománya minden évben megújulván, emlékeztet arra a drága díszre, amit elveszített. Extincta amabitur.“

A nagy ellentét, amivel az erdélyi Szászföld szolgál a Havasalföld után, vitába viszi Dudesco gróffal:

„Minden lény élvezi itt a létezését és boldogságban van része. — *Az átmenet erős*, — mondtam a kancellárnak, figyelmeztetve a munkás-csoportokra, akik énekelve itták Erdély kitünő borát. Az önök paraszt-

jai kimerülnek a munkában, anélkül hogy valaha is remélhetnék az önök kapzsiságának kielégítését: rendezett barmok az állat és az ember közé helyezve, s hogyha nincs is pallós-joguk, egy elnyújtott büntetés csak megtízszerezi a haláltusájukat: ezért is a pillanat ösztönétől indítva, ezek a szerencsétlenek föláldozzák a jólétüket egy átmeneti élvezetnek.“ (347. l.)

Erdély különös néprajzára is sor kerül, de anélkül, hogy a kérdés mélyebb tanulmányozására sarkalná: „*Erdély talán Európa összes tájai közül egyedüli, amely oly kevésbé kiterjedt területen, oly nagyszámú különböző nemzetet gyűjt egybe. Tizenkettőt is számolnak közülük, egymástól teljesen különbözőket, akik őrzik nemzeti szellemüket, viseleteiket, külön szokásaikat és jó megértésben élnek egymással*“ (u. o.).

Marosvásárhely, Szászsebes, Alkenyér, Szászváros, Déva a további állomásai. A dévai várat megbámulja, de ami ott marasztaná, nem a történelem: „Kevés ideig álltunk meg Déván, de eleget ahhoz, hogy megjegyezzük, hogy a nők arca, viselete, magatartása az utast hosszabb tartózkodásra is ráveheti.“ (383. l.)

Az emlék szépíti előtte a vidéket. A képzelete idegen földön nem sokat törődik a történelmi tényekkel, s a török csaták marosmenti színhelyét hamar kapcsolatba hozza a kuruc harcokkal, amik Erdélyt Franciaországban különösen ismertté tették: „Szép és termékeny síkságon haladtam át, erdős hegyektől körülvéve, az erdélyi fejedelmek osztrákok elleni harcainak színhelyén. A Ragotziak, Tékeliak és annyi magyar hősnök emléke kötődött azokhoz a helyekhez, ahol Lipót császár ellen országuk függetlenségét védték.“ (388. l.)

Temesvárt épen Schiller „Haramiák“ c. darabját adják. S Lagarde jól vágó, világos francia észjárásával nem sokat teketóriázik a kritikával: „Amennyire meg voltam elégedve a színészek játékával, annyira bántott a dráma erkölestelensége, hiszen ez valódi gyilkos-iskola.“ Itt is a kerteket, a parkokat dicséri, „de ez a szép kép nincsen minden árny nélkül; ami ezeket különösen díszteleníti, az a kevésszámú szép nő: alig talál az ember hús közül egy meglehetőset. Nem így volt ez Hermanstadtban, ahol ugyanannyi közül alig találkoztunk két csunyával.“

Nem tagadja meg francia mivoltát. Véleményében van valami gyermekies őszinteség. Igénytelen és mégis finom, ahogy ezeket a megfigyeléseket a komoly leírások közé, mint valami élénk ecsetvonásokat, odaveti.

A hadvezér Marmont, Raguzá hercege.

Auguste-Frédéric-Louis Viesse de Marmont (1774—1852) Raguzá Napoleon által kreált hercege, Franciaország marsallja s az Institut tagja volt. Egyben a XIX. század első felének egyik legproblématisabb alakja. Némileg Görgeyre emlékeztet. Bonaparte seregeiben tűnik föl s 23 éves korában, az olasz hadjárat után, már brigádparancsnok. Egyiptomban, Alexandriában főszerepet visz, tüzértábornok lesz, s a kialakulófélben levő napoleoni birodalomban ő az „Illir tartományok“

főkormányzója, amihez az empirei hierarchia a „duc de Raguse“ címet ragasztja.

Dalmáciai tevékenysége megmutatta, hogy nemcsak mint hadvezér, hanem mint konstruktív polgári vezető ember is megállta a helyét. Háromszáz kilométeres utat épít s a dalmáciai partokat ő teszi ezzel járhatóvá. A végén azonban „árulásban gyanús“ címen mindinkább háttérbe szorítják. A csatatéren, az államszervezésben mindig kivágta magát, de a politika hálóiba beléveszett. Egy-két népszerűtlen szereppel a közvéleményt is maga ellen fordítja. Mindinkább royalista körök felé hajlik s a száz napos uralom alatt XVIII. Lajost követi. Watterlo után már hiába érik újabb kitüntetések, a királyi kegy legjobb módja a nép kegyvesztésének. 1830-ban, a júliusi napokban, a párisi haderők vezére lesz s ezzel végleg gyűlöletet kelt maga iránt. Félrevonul a közélettől, külföldre megy, Bécsbe, ahol, mint mondja, „nyájas vendéglátás jutott részemül s az életem békésen s egyhangúan folydogált, midőn régi munkáim emléke s megmaradt erőmnek érzése fölkelte a vágyat bennem, hogy életemnek új érdeket adjak, hogy tanultságomat növeljem, s eleget tegyek a kíváncsiságnak, amit fölkelte bennem az emberi társadalom, amelynél minden egyes nap változást jelent, s amely, úgy látszik, új sors felé halad“.

Modern pszichologus ezt talán úgy mondaná: menekülés a tudásba, a visszavonuló ember kapaszkodása a körülötte levő dolgokba, kényszerű érdeklődés teremtése, nehogy végleg önmagába, a nirvánába sülyedjen. De ez mást is jelentett nála: jelentette egy szétbomló társadalmi rendszer nagyja részéről az új sorsnak felismerését, aminek már ő nem ura, de amely előtt göggyében nem akart vakon elmenni, amelybe látni akart.

Utazni kezd, bejárja Ausztriát, Magyarországot, Erdélyt, majd Törökországot, Palesztinát, Szíriát. Utleírása 1837-ben jelenik meg Párisban.² Egy küzdelemben, sikerben, tragikumban gazdag élet tapasztalatai után élményei annál színesebbeknek tűnnek föl.

Hozzánk nem véletlenségből jutott, mint manapság esnék meg, még csak nem is kényszerűségből. Odesszába akart menni, s választhatott volna Galícia vagy Magyarország és Erdély közt. „*De az utóbbi országok sokkal hatalmasabb érdeket ajánltak. Mert telve vannak jövővel, mérhetetlen gazdagság elemeit zárják magukba és arra vannak jövedelre, hogy az Ausztriai ház hatalmának főbázisát képezzék*“ (3. l.). (Ma csak az „Ausztriai ház“-at kellene behelyettesíteni az új frazeológia egyik kifejezésével, — pl. Dunai államok — hogy szavai mai aktualitásokat is elnyerjék.)

Ő is az Alföldről Karánsebesen át Mehádiára megy előbb, a híres fürdőhöz, de onnan már nem a Maros völgyén, hanem a Vaskapún át jön be Erdélybe. Várhelyt, Hátszeget, Dévát érinti, Vajdahunyad várát lelkes szavakkal írja le, akárcsak Lagarde gróf, de mint vérbeli katona és gyakorlati tudományokkal is foglalkozó férfiú, a Hunyad-megyei vas-és széntelepekre még hosszabban tér ki.

² *Voyage de Maréchal, duc de Raguse*. Paris, 1837, p. 402. in 8.

Báró Nopesa főispán igazítja útba s a közeli erdélyi választásokról beszél neki. Abban a korban vagyunk, amikor az abszolút kormányzások és forradalmak lezajlása után a polgári parlamentarizmus kezd Európaszerte kialakulni. „Ugy hittem, hogy Kelet felé irányítva lépteim, megmenekülök ettől az oly egyhangú beszéd tárgytól és mégis követett. Valóságos európai betegség a népeknek ez a szükséglete, hogy belévegyüljenek a közügyekbe s a szuverén hatalom gyakorlásába avatkozzanak. Néha a körülmények mintha kötelességként rónák rájuk ezt, de gyakran a beteg népek, akik így keresik a gyógyulásukat, csak a bajaikat nehezítik, ahelyett, hogy rátalálnának jólétükre“ (131. l.).

Szavaiban nem annyira a feudálizmus sír vissza, mint az erőskezű napoleoni uralom hadvezére mond véleményét, s talán azért nem hallszik oly idegenül nekünk, akik, diktátorok korában, a parlamentarizmus tehetetlenségéről napról-napra hallunk értekezéseket.

Mint elődje, Marmont sem feledkezik meg Erdély népi összetételét jellemezni: „A fejedelemség népessége élő emléke annak a mozgalomnak, amivel a századok a különböző népekre hatottak. *Sehol sem talál az ember hasonló keveredést; győzők, legyőzöttek és telepítvények, akiknek története ismeretlen és eredete bizonytalan. A sors kódének képe, generációké, akik nem tudják honnan jönnek és hová viszi őket az idő*“ (136. l.).

Nagyszében neki is állomása s meglepéssel talál reá ő is a századok között Középeurópa szokásaira, iparára. Épen akkor érkezik, mikor Ferdinánd főherceg, a császári biztos, a diétát megnyitja. „A feladat, amit betölteni jött, nehéz. *Jó sok ellentétes érdek vár összeegyeztetésre ebben az országban, és ami még nehezebb dolog, lecsillapítani a bizonytalan forrongást, ami minden elmére hat; tárgy nélküli nyugtalanság, mivel a célja probléma még azok számára is, akik, úgy látszik, mindent irányítani akarnak*“ (145. l.).

Gyulafehérváron át halad, akárcsak kortársa, D'Haussez báró, de sokkal több türelemmel ír róla, mint a miniszter, akinek politikai multja az úti atmoszférát is nyugtalan utórezgésekkel kísérte. Mindenről szól, amit reális látásával szükségesnek tart. Sőt Zalatnát megjárva, több oldalas beszámolót ad az aranygyártás módszeréről is, józan kritika kíséretében.

A vidék szépségeivel szemben sem érzéketlen, anélkül azonban, hogy a hangulati elemek elvonnák figyelmét a reáliáktól. A Maros völgyéről például a következőképen ír: „A völgy tovább is tökéletes szépségű. *Ez a vidék semmi kívánni valót sem hagyva maga után, ha a hegyeket koszorúzó erdők szebb természetűek lennének; de felismeri az ember, hogy semmiféle védőgondoskodásban nem részesülnek.*“

Kolozsvárról is könnyed leírást kapunk, rövid, világos mondatokban. Báró Jósika fogadja, „a tartomány polgári kormányzója, aki engem gondjával, figyelmével halmoz el; épen nagy elfoglaltságban volt a megnyiló diéta miatt. Felesége, Jósika bárónő, jelentékeny szellemű, előkelő személynek tűnt nekem: a családja nagyon ajánlatos és rendkívül érdekes; Jósika úr sokat foglalkozik földműveléssel a földjein, és a város szépítésével. A javításnak, a rendezésnek ez az ízlése, amely oly

mindennapi Franciaországban, Európában általános lett: a jelenlegi európai társadalom egyik jellegéhez tartozik...“ „Kolozsvárt találtam Pístor generális városparancsnokot, aki hajdan hadifoglyom volt; meglátogatott és megköszönte a jó bánásmódot, amiben részesítettem.“

Rövid, precíz, katonás. Egyszerű sorai fölött is a hadvezér lelkiismerete kommandéroz.

D'Haussez báró, az államférfiú.

Charles Lemarcher de Longpré baron d'Haussez (1778—1854) már kritikussabb fő s írásaiban is megnyilatkozik a nagy koncepciójú államférfiú. Erősen royalista családból származva már 18 éves korában özszeesküvésben vesz részt. A császárság alatt báróvá és Neufchâtel város, szülővárosa, maire-jévé lesz. 1814-ben a Bourbonok pártjára áll s a második restaurációkor már a parlament tagja. 1829-ben a Polignac-minisztériumban a tengerészeti tárcát nyeri el s ő készíti elő az *afrikai expedíciót Alger elfoglalására*. Működése alatt élénk gondolkozásmódról, erős intelligenciáról tett tanuságot. 1830-ban, a júliusi forradalom alatt, Angliába menekült s odahaza „per contumaciam“ életfogytiglani fegyházra ítélik. Ő ezalatt bejárja Olaszországot, Svájcot, Németországot, Ausztriát, Magyarországot, Erdélyt. Hazájába térve, visszavonul a közélettől s politikai, közigazgatási iratai, meg útleírásai szerkesztésére szenteli hátralevő idejét. *Alpes et Danubie*³ c. kétkötetes művét, amelyben erdélyi útját is elbeszéli, 1837-ben adja ki. Műve több kiadást is ér.

D'Haussez báró, ellentétben Lagarde gróffal, Magyarország felől jött Erdélybe. Állomásai: Temesvár, Mehádia, Orsova, Lugos, Déva s aztán Nagyszeben. Innen Gyulafehérvárt érintve, utazik Kolozsvárra, sőt megszáll néhány erdélyi főúri familia vidéki kastélyában is.

Nem elégszik meg holmi részletleírással. Az erdélyi probléma hosszabban is foglalkoztatja s Erdély jövője fölött is elgondolkodik. „Erdély, amely a földnek egyik legszebb, leggazdagabb és legboldogabb országa lehetne, mindebből semmisse. Rossz állapotának okai számosak“ (II. 303. l.).

Először a gazdasági okokat veszi sorra: „A piac teljes hiánya mezőgazdasági termékek számára...“ Éles szemével meglátja a helyes földbirtokreform szükségét is. „A földbirtokrendszer nagyon kellemetlen módon érezteti hatását. Itt mindenkinek van, sőt túlsok is, mert senkinek sincs módjában, hogy hasznot húzzon abból, amiye van, birtoka kiterjedése arányában“ (II. 305. l.).

A bajok orvoslására is talál módozatot: „Az egyetlen eszköz a bajok csökkentésére a lakosság számának növelésében és egy oly ipar teremtésében lenne, amely megadná a mezőgazdaságnak a fogyasztási többlet segítségét s amit ez nem késne viszonzni neki. A szükségletek

³ *Alpes et Danube ou Voyage en Suisse, Syrie, Hongrie, et Transylvanie*. Par le Baron d'Haussez. Pour faire suite au Voyage d'un Exilé. I. (p. 405.) II. (p. 362.). Paris, 1837, in 8.

egyike a társadalom életföltételeinek. Ő általuk születik, áll fenn és sarkaltatik a tömeg, valamint az egyén morális energiája. Egy szükséglet nélküli nép sohasem fog kijutni ebből a zsidbadtságból“ (II. 306—307. l.).

Erdély néprajzi összetettségének gazdasági meg kulturális következményeire is kitér. „*Ez az Európában majdnem egyedül álló népgyülekezet, amely nem keveredik, következményeiben megfigyelésre kész-tető tény*“ (II. 313. l.). Szóba hozza a nemzetiségek mozgolódását, s mint az egység-állam híve, azért is, mert francia, s azért is, mert korának fia, vétkül rójja föl ezt a centrifugális mozgalmat az állam egyetemének felvirágzása nevében. Ma már természetesen az erőszakos nivelálás helyett a külön értékek és színek egy koncertbe vonását hirdetné ugyanaz az államférfiú, ugyanazon általános érdekek nevében. Nem minden tanulság nélküli azonban bírálata a népi, nemzeti értékekhez való ragaszkodás azon fajtájáról, amely a nemzeti jövőt is csak múltbeli elemekkel tudja elképzelni, s direktiváknak is csak azokat fogadja el, az új életformák teljes mellőzésével. „Ami leginkább feltűnik itt, az a fajok erkölcsi haladásának teljes hiánya. Mindenik úgy őrzi szokásait... babonáit, mint oly eszközöket, amelyek megvédik majd egy rettegett összeolvadástól. Csakhogy maradjon az, ami mindig volt, elfogadja a nyomornak és tudatlanságnak azt az állapotát, mit az előző századok hagytak reá. Örömmel alázkodik meg előtte, mert a nemzetiségnek egy jelét látja benne. A dolgok ily állapota közt a művészetek, az ipar nem érhetnek haladást“ (u. o.).

A reális látás könyörtelensége nyilatkozik meg szavaiban. Szigorúan megbírálja elmaradt városrendészetünket, falvaink erkölcsi nyomorát, tisztátalanságát. Nem csoda, hisz a vidék is más volt, ami Nagyszebentől Kolozsvárig kísért, mint a Lagarde gróf által megtekintett Szászföld. Ezzel szemben nagy elismeréssel szól a Kolozsvárt talált kulturális tűzhelyről: „Több olyan szalonban megfordulva, ahol a társadalmi magasságok gyűlnek össze, ítéltettem arról a fokról, amit itt a civilizáció elért. *Itt az idegen Párisban, Londonban vagy Bécsben képzelheti magát: ugyanaz a tónus, ugyanazok a beszélgetések, ugyanaz az öltözék; a francia nyelvben mindenki jár-tas*“ (II. 337. l.). „Látszott, hogy szeretnék, ha néhány sort áldoznék annak a vidéknek, amely oly vendégszerető volt velem szemben. Hálám megelőzte ezt az óhajt; képes lett volna-e szükségét nem érezni annak, hogy megnyilatkozzék? Elhallgathatná-e azt a vendéglátást, ami Temesvárt, Mehádián, Hermanstadtban, Klausembourgban, s azokban a kastélyokban várt engem, ahol megállásra késztettek? *Elhallgathatná-e azokat a fogadtatásokat, amelyek bájukkal Franciaországot juttatják eszembe; siető kedvességükkel régi barátságot hitettek el velem és majdnem a család gondolatáig vitték volna az illuziót, ha néhány nappal több telt volna el. Feledni erdélyi vendéglátóimat? Soha. Minden emlékezetnek leghivebbjét őröm, a hálát*“ (II. 340—341. l.).

A csanádi székeskáptalan legrégibb szervezete és tagjai.

Irta: Dr. Juhász Kálmán.

I.

A csanádi székeskáptalan alapításáról és szervezéséről egyedül a Gellért-legendából, annak is csak néhány odavetett szavából értesülünk. Alapítása kétségkívül oly körülmények között történt, mint a Szent-István-alapította többi egyházmegye káptalanáé. Az esztergomi káptalan keletkezését a káptalan tagjai 1397-ben egyértelműen így adják elő: „Amennyire ők tudják, midőn Szt. István király az esztergomi egyházat érsekségnek alapította, ugyanakkor alapította a káptalant is, úgyhogy mind fejében, tekintve az érseki méltóságot, mind tagjaiban, tekintve a különbséget, megalapította és javadalommal ellátta.“ Az esztergomi kanonokok tehát abban a meggyőződésben éltek, hogy Szt. István alapította az esztergomi érsekséget is, meg a káptalant is, mindegyiket ellátta javadalommal, sőt a káptalanban a rangbeli különbséget is megalapította. Más szóval az esztergomi káptalan tagjai 1397-ben azt hitték, hogy Szent István oly alakban létesítette a káptalant, mint aminőben az ő idejünkben (1397) volt. A történetirodalom is átvette ezt a nézetet.

Ez azonban, mint Békefi megjegyzi, ama helytelen fölfogáson alapszik, mely az intézményeket nem történeti fejlődésükben, hanem saját koruk szemüvegén át ítéli meg. Szent István nem alapított a püspökségek mellett még külön káptalanokat. Csupán püspökségeket alapított és azokat látta el javakkal. A püspök azután a székhelyén élő papságot Szent Chrodegang regulája szerint szervezte. Így jött létre Marosvárott is a székeskáptalan, közös életmóddal. Szent Gellért püspöki székvárosa papságával szerzetes életet élt. Ellátásukról a püspök gondoskodott. A kanonokok élén áll a primicerius (prépost), akit a regula „prior“-nak nevez. Van köztük főesperes, lektor, egyházőr (custos), gazda (cellerarius), betegápoló (infirmarius) és kapus. Mindezek, a főesperesség kivételével, szerzetesi hivatalok. A káptalan (capitulum) elnevezés is a szerzetesszabályokra emlékeztet. A „capitulum“-ra gyűltek össze naponta a szerzetesek. Így nevezi magát a szerzeteskonvent is, midőn a gyűlésben hozott határozatát teszi közzé. Viszont a (világi) káptalant eleinte többnyire konvent- (conventus)-nek hívták. A Várad Regestrum tanúsága szerint még a XIII. században így nevezik a kanonok káptalanukat. Így volt a csanádi székeskáptalannál is.

A Gellért-legenda szerint Szent Gellértet a király rendeletére az ország különböző monostoraiból benedekrendi szerzetesek kísérték székhelyére. Csakis ezek a bencések lehettek tehát Gellért apostoli működése első éveiben az egyházmegye székeskáptalanának tagjai. A Gellért-legenda Wion-féle szövege szerint a következők voltak: István és Anselm Pécsváradról, Konrád és Albert Zalavárról, Ulrik és Walther Bakonybélről, Krátó és Tasziló Zoborról, végül Fülöp, Henrik, Lénárd és Concius a pannonhalmi monostorból. A Legenda mondsee-i kézírata szerint ugyan csak tíz bencés kísérte Szent Gellértet Marosvárra. A Wion-féle kiadás a Gellért-legenda hitelességének megállapításánál hasznavehetetlen. Másrészt a számára alapul szolgáló kézirat tökéletesebb volt a mondseeinél. Wion bár kritikátlanul, de jóhiszeműen dolgozott. A régies szavakat ugyan változtatta, de eseményt vagy személy- és tárgyneveket önkényesen nem toldott be a szövegbe. Betoldásait vagy a Kislegenda, vagy a muránói brevárium szakaszaiból vette át. Azt írja, hogy az a két szerzetes, Krátó és Tasziló, akiket a mondseei kodex bakonybélieknek mond, nem onnan, hanem a zobori monostorból jöttek. Bakonybélből szerinte más két szerzetes jött: Ulrik és Walther. Fel kell tételeznünk tehát, hogy a Wion használta tökéletesebb kéziratban e két szerzetes neve is megvolt, míg a mondseei kodexből tévesen kimaradt.

Mínthogy Szent István az egyházmegye szervezését, mint a káptalan megalakítását, plébániák létesítését, a püspöknek engedte át: *a székeskáptalant Szent Gellért alapításának kell tartanunk*. A káptalan későbbi tagjait a káptalani iskolából pótolták. A Gellért-legenda szerint ez iskolának tanítványai elvégezvén tanulmányaikat, a püspök föladta nekik az egyházi rendeket és „kanonokokká tette őket“.

A székeskáptalan *védőszentje* természetszerűen ugyanaz volt, mint a székesegyházé: Szent-György. A kanonokok szerzetes-jellegét jelzi a Gellért-legenda elnevezése. A káptalani iskolából kikerült kanonokokat a Szent György-monostor első kanonokjainak mondja.

Ebből általában azt következtetik, hogy Szent Gellért a káptalant csak akkor alapította, midőn az első növendékek a marosvári iskolát elvégezték. Ezek lettek volna az „első“ kanonokok. A Legenda e világos szövege ellenére mégis valószínű, hogy a káptalan egvidős a püspökséggel és az említett tizenkét szerzetest kell az egyházmegye első kanonokjainak tartanunk. Valószínű ugyanis, hogy *Szent Gellért nem várta be, míg a székesegyház fölépül, hanem már azelőtt megalakította káptalanát*. A székesegyházat a Legenda, mint láttuk, Szent György-monostornak nevezi. Joggal mondhatja tehát a marosvári iskolát végzett növendékeket a *Szent György-monostor* „első“ kanonokjainak. A Szent György-székesegyház fölépítése előtt a szerzetesek alkották a káptalant. Ezeket tehát nem nevezhette a *Szent György-monostor* kanonokjainak. Mínthogy a marosvári iskola nem lehetett más, mint a káptalani iskola, kellett káptalannak is léteznie. Ennek tagjai voltak a káptalani iskola mestere és utóbbinak társai, a Szent Gellérttel jött többi bencés.

Szent Gellért legendájából és fönmaradt művéből bepillantást nye-

rünk az első kanonokok életmódjába. Szent Gellért a kanonokok számára külön „monostort“ emeltetett. Ebben együtt laktak, közösen étkeztek és egy fedél alatt háltak. A rendes talárison kívül külön öltözetet írt elő számukra: a templomban karinget, azonkívül kerek, körülbelül derékig érő gallért. Egyedül nem volt szabad magánházakba menniök. „Ha ilyeneket tennétek, — úgymond — miben különböznétek akkor a világi emberektől. Semmi másban, mint hogy hajkoronátok van.“ Aki e szabályt megszegte, azt kérlelhetetlenül megfosztotta kanonokságától. A kanonokok együtt végezték a zsolozsmát. Aki a hajnali zsolozsmázáson (matutinae) nem volt jelen, aznapi jutalékát (proebenda) vesztette. Szent Gellért is velük együtt zsolozsmázott, szakasztott úgy, mint az apátok szerzeteseikkel. „Tisztelettel olvassuk és Krisztus társaságában gyakran énekeljük — mondja Szent Gellért — a Szentírás e helyét: Nem akarta az áldást, távozzék hát tőle.“ Egy alkalommal említi, hogy azért hagy föl az írással, mert elérkezett a zsolozsmázás ideje. A zsolozsmának „Prima“ nevezetű része után a káptalanházba megy a „testvérek“ (kanonokok) közé és beszédet intéz hozzájuk. Bizonyára zsolozsmázásra gondolt akkor is, midőn sietségét indokolja: „Némely elodázhatatlan dolgok várnak reám“; „a testvérek várnak bennünket“. Szent Gellért tehát a kanonokokat „testvér“-einek (fratres) nevezi. A későbbi püspökök is e névvel vagy „confrater“ címmel illetik őket. A káptalan pedig a püspököt apjának és urának hívja.

A kanonok életmódja a kornak és a viszonyoknak megfelelően fejlődött. A XIII-ik században már előttünk áll a *káptalan új szervezete*, amelyet nemcsak az egyházi, hanem a közéletben, kivált a birtokviszonyok rendezése körüli fontos szerepük tett szükségessé. Már Szent Gellért korában kezdenek a püspökök fölhagyni a közös zsolozsmázással. Ez azonban csak kivétel volt, mert a váci püspök még 1199-ben is együtt zsolozsmáz a székesegyházban káptalanaival. Az egri káptalan tagjai a XIII. században még egészen szerzetesek módjára, vagyis naponta hét ízben közösen végzik a zsolozsmázást. Mint-hogy mindkét egyházmegye, a váci és az egri, szomszédos volt e korban a csanádi egyházmegyével, arra következtethetünk, hogy Csanádon is ugyanaz a szokás divott. Mikor hagyott föl a csanádi székeskáptalan a klastromi életmóddal, arra nézve nem állnak adatok rendelkezésünkre. A dömösi prépostságban, melynek 1138-ban a csanádi püspökség területén is voltak szolgálai, ebben az évben még szerzetesi életmód folyik: kolostorban (claustrum) laknak, közös hálószobában (dormitorium) alusznak és az ebédlőben (refectorium) együtt étkeznek. A következő század elején (1234) azonban Tiba váci kanonoknak Pál nevű cselédje (serviens) van. Ekkor tehát a váci káptalan tagjainak már külön háztartása volt. Ugyanakkortájt (1237) értesülünk arról, hogy a zágrábi káptalan is fölhagyott a közös lakással és az együttes étkezéssel. Czázmán a káptalan alapításakor (1232) sem étkezik közös asztalnál. A győri káptalan 1250-ben karácsonykor, áldozócsütörtökön, pünkösdkor és Mária-ünnepeken az ebédlőben együtt étkezik. Ezekből az analog példákból fogalmat alkothatunk magunknak, mikép alakulhatott át a csanádi székeskáptalan szervezete.

A szerzetesi élet megszüntetésével együtt járt a *káptalani javak szétválasztása a püspöki javadalomtól*. A káptalanok idővel önálló birtokos testületekké lettek. A püspök saját egyháza birtokaiból vagy jövedelmeiből annyit enged át a káptalan részére, amennyit jónak látott. Így történt, hogy a káptalannak a szerényebb rész jutott és a legtöbb káptalan szűkös helyzetbe került. A főpásztorok belátják, hogy káptalanaik helyzetén változtatni kell s ezen iparkodnak segíteni. Az erre vonatkozó oklevelekből látjuk, hogy a püspökök és a káptalannak már elkülönített birtokaik és jövedelmeik vannak. István csanádi püspök és Primogenitus aradi prépost 1156-ban, mint tanúk megerősítik Martyrius esztergomi érsek amaz alapítványát, mellyel a király és kormánya beleegyezésével hetven falu tizedét adja káptalanának ugyanazokkal a jogokkal, mint ahogyan ő bírta; „hogy ezen túl a kanonokoknak teljék vacsorára, mert ezideig a vacsorának hijjával voltak“. Kataptán egri püspök 1217-ben a szerencsi plébánia tizedét káptalanának adományozza „asztaluk fogyatkozásának fölsegítésére“. Ezt az adományt III. Honorius pápa megerősíti.

Nemcsak a püspökségektől való különválás volt a káptalanok sajnárú helyzetének oka, hanem főleg a IV. lateráni zsinat (1215) ama rendelete, mely az egyes kápolnaigazgatóságokat a kanonokok praebendáitól elválasztotta. Ez érzékenyen sújtotta nemcsak a csanádi, hanem más káptalanokat is. A veszprémi káptalan annyira elszegényedett, hogy a kanonokok nem tudtak megélni. Ezért elhagyták az egyházat és más szolgálatokat kerestek. A püspök úgy segített rajtuk, hogy évi 100 márkát adományozott nekik, majd kérte a szentszéket, engedje meg az egyes kápolnáknak a kanonoki praebendákkal való egyesítését. III. Honorius pápa azonban nem akarta az egyetemes zsinat határozatát hatálytalanítani, azért az eléje terjesztett kérelmet azzal a kikötéssel hagyta helyben, hogy a két jövedelem összekapcsolása esetére a kápolna papjának megfelelő jövedelem biztosítandó. Az egri püspök is kénytelen volt káptalana érdekében a szentszékhez fordulni. III. Honorius pápa 1225-ben ugyanoly értelemben dönt, mint a veszprémi káptalan ügyében. Ugyanebben az időtájban (1227) a zágrábi kanonokoknak még a mindennapi kenyere sincs meg. Még az élelmet is össze kellett koldulniok. Minthogy ez az istentisztelet végzésének rovására ment, főpásztoruk nekik adja a goricziai tizedet. Erdélyben a kanonokok jövedelmei szintén nem biztosította megélhetésüket s ezért nem végezték szolgálataikat. A püspök előterjesztésére IV. Sándor pápa 1227 május 22-én megengedi, hogy a püspökséghez vagy a káptalanhoz tartozó két egyházat, vagy kápolnát az egyes praebendákhoz csatolhasson. V. István király 1269 május 1-én az erdélyi káptalannak adományozza a tordai sóbányát „tekintettel a káptalan szegénységére“. Ezekhez hasonló volt a csanádi káptalan helyzete. A sanvarúság oka azonban, úgy látszik, nem egyedül a püspöki javak elkülönítésében, sem a lateráni zsinat említett rendeletének végrehajtásában rejlett. Dezső püspök és káptalana Rómába kiindított fölterjesztésükben a háborúnak és belzavarnak tulajdonítják a káptalan jövedelmének csökkenését, amelynek következtében többen elhagy-

ták kanonoki széküket. Annyira megfogyatkozott az egyháziak száma, hogy már a templomi teendőkkel is felhagytak. E bajnak — véleményük szerint — csak a kanonoki praebendának az egyházmegye kápolnájának jövedelméből való megjavításával lehetne gátat vetni. III. Honorius pápa ezért 1226 november 17.-én fölszólítja az esztergomi érseket, hogy lépjen érintkezésbe a csanádi püspökkel és káptalanával, tárgyaljon velük és a körülmények mérlegelése után belátása szerint intézkedjék. A püspök és a káptalan óhaja bizonyára teljesült. Dezső püspök okult székeskáptalana siralmas helyzetén és az itebői prépost-ság átszervezésekor gondoskodott fennállása anyagi feltételeiről.

A székeskáptalan első kanonokjait, mint láttuk, Szent Gellért nevezte ki. A *kinevezési jogot* gyakorolták utódai is az egész korszakon keresztül. A csanádi székeskáptalanra ugyan nem maradt fenn erre vonatkozó adat, de az analóg esetekből erre következtethetünk. Így egy 1230-iki pápai oklevélből és egy 1263-ban folyt per irataiból tudjuk, hogy a győri prépostot és a soproni főesperest a győri püspök nevezte ki. 1285-ben az esztergomi prépost a zágrábi kanonokság elnyeréseért a zágrábi püspökhöz folyamodik. Nincs nyoma annak, hogy a káptalani javadalmak betöltésére e korszakban az uralkodók befolyást gyakoroltak volna, bár Fraknoi úgy véli, hogy a főpásztorok a kanonokok *kinevezési jogát* már e századokban is nem állásukból kifolyóan, hanem királyi fölhatalmazás alapján gyakorolták. Viszont a székeskáptalan egyik leglényegesebb joga a *püspökválasztás* volt. Nemesak a csanádi egyházmegyéről, de a szomszédos püspöki székekre vonatkozóan sem maradtak fenn ugyan egykorú oklevelek, melvekből megtudhatnók, hogy a Szent Istvántól kinevezett főpásztorok első utódai mily módon nyerték el méltóságukat. Minthogy azonban néhány évtized múlva Németországból átköltözött az egyházi beruházás (investitura) ismert gyakorlata, a XI. század második felében a püspökök *kinevezése kétségkívül* oly módon történt, mint Németországban. E gyakorlatról Kálmán király még jóval a wormszi konkordátum előtt (1006-ban) lemondott és kötelezte magát, hogy az egyházi törvényekhez fog alkalmazkodni. A XIII. század elején (1204) a püspökök és kanonokok már azon a véleményen vannak, hogy „amióta a kereszténység megalapított, egészen az ő korukig a főpapokat mindig a káptalanok választottak“, ugyanakkor azonban kiemelik, hogy a választás érvényességéhez a királyi beleegyezés szükséges. Kálmán király óta tehát a püspöki szék betöltésénél három ténvesző működött közre: a székeskáptalan választása, a király hozzájárulása és a szentszék, illetve utóbbi nevében az érsek megerősítése. A püspöki szék megüresedésekor a székeskáptalan követeket küldött a királyhoz, hogy engedélyt kérjenek a választáshoz. Ezek közölték a megválasztandó személyre nézve a káptalan nézetét, hogy az uralkodó óhaját megtudják és megállapodásra jussanak. Mivel egyházi testületek körében az a tudat élt, hogy csak azt választhatják meg, „aki a király kegyeit teljes mértékben bírja“, a csanádi püspökök és az aradi prépostok közt, kiket szintén káptalanuk kanonokjai választottak, gyakran találkozunk királyi kancellárokkal és alkancellárokkal. Figyelemreméltó azonban, hogy a váradi káptalan

Chartulariuma ama főpapokról, kik a királyi kancelláriából léptek a püspökségre, mint Lodomér (1268—79), Bertalan (1284—85), a választást nem említi, míg a többi püspökökről, mint Batáról (1186—89), Simonról (1202—18), Sándorról (1219—30), Vincéről (1244—58), Zozimásról (1259—65), Tamásról (1281—82) kiemeli, hogy káptalani választás útján jutottak a püspöki székre. A választás az egyházi kánonokban részletesen szabályozott szertartással történt. A püspökválasztás lefolyása ismeretes az erdélyi egyházmegyéből. Midőn a kánonok közös megállapodásra jutottak, káptalani határozattal kitűzték a választás napját. Ekkor összejöttek a székesegyházban és a Szentlélek segítségülhívása után hozzáfogtak a választáshoz. A prépost vagy valamelyik kánonok előterjesztette javaslatát a megválasztandó személyére nézve. A székeskáptalan vagy közfelkiáltással választotta meg a jelöltet, vagy pedig fölmerült más javaslat is. Utóbbi esetben szavazásra került a sor és a szavazatok többsége döntött. A választást legott kihírdették a papságnak és a népnek, erre hálaadó istentisztelet következett s végre a választás eredményét bejelentették a királynak. A királyi hozzájárulást követte az érsek megerősítése. Rendszerint az érsek szentelte föl az új püspököt. Ha a kánonok nem tudtak megállapodásra jutni, a szentszék új választásra hívta föl a káptalant, vagy pedig maga töltötte be a főpapi széket. Szintén a szentszék elé került az ügy, ha a káptalan a királlyal nem tudott megállapodásra jutni. A csanádi székeskáptalanra vonatkozóan ugyan ily esetről nincs tudomásunk, de találkozunk a csanádi püspökök történetében oly esetekkel, midőn főpapválasztáskor pápai biztosokként szerepeltek, sőt — mint János és Dezső püspökök érsekké választásukkor — saját maguk állottak, mint jelöltek, a választás központjában.

II.

A csanádi székeskáptalan egyes tagjainak működéséről a középkorból nem maradt fenn semmiféle tudósításunk. Más tekintetben jövő káptalanok statutumait is csak a XIV. századból ismerjük. Minthogy azonban ezek többnyire régibb okiratok, hagyományok s jogszokások alapján alkottattak, s egymással jórészt megegyeztek, e statutumokból következtethetünk a csanádi kánonok hatáskörére az első századokban.

A káptalan feje a *nagyprépost* volt. A karban őt illeti az első hely, a tanácskozásban övé az első szó. A káptalan ügyeiről ő felelős első-sorban. Kézbesítőcédulákkal vagy harangszóval ő hívta ülésre a káptalant. Lehet, hogy a csanádi káptalanban is, mint például Esztergomban, a nagyprépostság és a többi káptalani méltóság (olvasó, éneklő, örkanonokság) külön javadalmat képezett oly módon, hogy ha e méltóság viselője ezenfelül még kánonoki javadalmat élvezett, mindkét javadalom jövedelmében részesült. Ezek a hivatallal egybekötött munkakörhöz voltak mérve. Az első századokból ugyan nem maradt fenn adat, de a XIV.-ik században székdíja 120 forint volt.

Az első csanádi nagyprépost, kinek emléke okleveleinkben fenn-

maradt, *Seba* azaz *Sebestyén*. 1232-ben, midőn II. Endre király a Csák nemzetségbeli Miklós ispán Bő (Beu) nevű birtokának határait föl sorolja, említi, hogy ez a föld „Seba prépost népeivel érintkezik (határos)”. Az oklevél ugyan egyszerűen csak „prépost”-nak nevezi; azonban éppen az a körülmény, hogy neve mellől minden közelebbi megjelölés hiányzik, amellel szól, hogy *székesegyházi* prépost volt, annál is inkább, mert a *társaskáptalani* prépost neve mellett mindig kiteszik az oklevelek a közelebbi megjelölést. Seba prépost nevét egyedül ez az oklevél őrizte meg.

Három év múlva a csanádi prépost az erdélyi püspök pörös ügyével kapcsolatban szerepel. Az erdélyi püspökök évtizedek óta perben állottak a kolozsmonostori bencésapátsággal. Utóbbinak a szentszéktől és a magyar királytól nyert széleskörű kiváltságai sértették az erdélyi püspökök jogigényeit. Tekintélyüket csorbította az apátság önálló joghatósága; jövedelmüket megcsappantotta a monostor ama kiváltsága, hogy az apátság birtokainak tizede nem őket, hanem az apátságot illette. Rajnald erdélyi püspök (1222—1241) ezért 1228-ban Rómába fordult. XI. Gergely pápa Egyed alszerpap káplánját bízta meg azzal, hogy a helyszínen az ügy állását megvizsgálja és intézkedjék. Mindkét fél megjelent a legátus előtt. Döntésre azonban nem került a sor, mert a püspök is, az apát is a szentszékhez föllebeztek. Egyed pápai követ erre 1231. november 3.-ára a pápai szék elé idézte őket azzal a meghagyással, hogy akkor vagy maguk, vagy megbizottaik a szükséges iratokat és bizonyítékokat mutassák fel. A kitézött napon csak Rajnald püspök képviselője jelent meg. A szentszék erre Bölcs csanádi püspök útján a következő év Kisasszony napjára (1232 szeptember 8.) idéztette maga elé a peres feleket. Minthogy az apát ezt a határnapot is figyelmen kívül hagyta, a pápa 1232 október 22.-én oly értelmű végzést hozott, hogy Jakab palesztrina püspök hallgassa ki a feleket, és ha Rajnald püspök részén látja az igazságot, a kolozsmonostori apátot pervesztesnek nyilvánítsa és a perköltségekben marasztalja el. A pápai legátus budai ítélőszéke előtt a püspök is, az apát is jelentkeztek. A püspök dézsmabitorlás és engedetlenség címén emelt panaszt az apát ellen és ennek igazolására tanukra hivatkozott. Ezzel szemben az apát az első vádra vonatkozóan az apátság javára hozott döntésre hivatkozott, utóbbira nézve pedig pápai és királyi kiváltságlevelekre, továbbá arra a tényre utalt, hogy az apátság eddig sem állott az erdélyi püspökség joghatósága alatt. Miután a tanukihallgatás folyamán Jakab követi megbízatásának ideje letelt, a kihallgatást a kúnok püspöke folytatta le, és azt befejezván, az iratokat Rómába terjesztette. Ezután mindkét fél megbízottai megjelentek az újonnan kinevezett ügyhallgató Monteferratói Ottó bitoros-szerpap előtt. Az apát képviselője először is azokat a legyőzhetetlen akadályokat adta elő, amelyek eddig ügyfelét gátolták a megjelenésben, azután bemutatta a monostor kiváltságleveleit, melyeket a püspök meghatalmazottja legott megtámadott. Erre IX. Gergely pápa 1235. november 13.-án, majd ismét december 18.-án a kúnok püspökén és az erdélyi préposton kívül a *csanádi nagyprépostot* bízta meg, hogy a feleket a következő év Szent Mihály-napjára (szeptember

29) idézzék meg, mivel a felmutatott oklevelek az ügy állását nem derítik fel, másrészt pedig a püspök tanúi sem kifogástalanok. A csanádi prépost nevét nem jegyezte föl a vonatkozó oklevél, sem az 1236. szeptember 3.-i pápai irat, mely a nagyprépostot és a székeskáptalant a bizerei monostor ügyében a szentszék elé idézte. Lehet, hogy ekkor még Sebestyén volt a prépost.

Ezután éppen félszázadon át hallgatnak a források a nagyprépost-ról. 1285-ben *András* prépost mint kortanú szerepel egy oklevélen. 1299-ben és 1300-ban *Gergely* prépost fordul elő két oklevél záradékában.

A nagyprépost után az első hely a székeskáptaliban valószínűleg a Szent Üdvözítőről nevezett társaskáptalan prépostját, a *kisprépost*-ot, illette meg. A társaskáptalan a székeskáptalannal osztozott a hiteleshelyi teendők végzésében. A kisprépost valószínűleg már kezdettől fogva tagja volt a székeskáptalannak. Az analóg példák erre engednek következtetni. Így Váradon a Szűz Mária kisebb egyházának (capitulum ecclesiae B. M. V. minoris) prépostjai, vagyis a váradi kisprépostok, mint János (1321), Demeter (1322—1337), László (1344), Pestesy János (1429), Dombrai Pál (1472), Márton (a XVI. század elején), Martius (1544—47), továbbá Szent László király sírja és Szent István első vértanú egyháza társaskáptalanjának (capitulum sepulchri beatissimi regis Ladislai ac capitulum ecclesiae b. Stephani protomartyris de promonthorio Waradiensis) prépostjai, mint Kornis Benedek, egyszersmind székeskáptalari kanonokok voltak. Sőt a váradi Keresztelő Szent Jánosról nevezett egyház társaskáptalanának (capitulum collegiatae ecclesiae beati Johannis Baptistae de Castro Waradiensis) préposti tisztét rendszerint maga a nagyprépost viselte. Hasonlóképp Esztergomban a szentgyörgymezei, szentistváni és szenttamási káptalanok prépostjai tagjai voltak a székeskáptalannak. A kútfőkben először (1241) előforduló kisprépost nevét nem ismerjük. Legközelebbi utódja *Agoston*. Először 1277-ben, utoljára 1288-ban fordul elő. Ezután következik *Miklós* az 1298—1300. években. *Agoston* prépost 1285-ben és 1288-ban mindjárt a nagyprépost után, az oszlopos kanonokok előtt említetik. Hasonlóképpen *Miklós* kisprépost 1300-ban. Jóllehet a székeskáptalanok tagjainak sorrendje általában a következő volt: prépost, olvasó-, éneklő-, örkanonok, társaskáptalani prépostok (amennyiben a székeskáptalannak egyáltalában tagjai voltak), főesperesek, mesterkanonokok, jóllehet továbbá az oklevelek záradékai nem irányadók a sorrend megállapítására, mert olykor a társaskáptalanok prépostjait az olvasókanonokok után, az éneklő- és örkanonokok előtt, majd az örkanonokokat a főesperesek után sorolják fel, mégis azt kell feltételeznünk, hogy a csanádi székeskáptaliban, más káptalanok szervezetétől eltérően, a kiskáptalan prépostja közvetlenül a nagyprépost után foglalt helyet, mert az oklevelek következetesen közvetlenül a nagyprépost után említik. A kisprépost valószínűleg székesegyházi főesperes volt. Eszerint három javadalmat élvezett: a társaskáptalani prépostságot, a székeskáptalan egy kanonokságot és a székesegyházi főesperességet.

A kisprépost után következett az *olvasókanonok*. Hivatala szorosan székhelyéhez kötötte. Ő volt ugyanis a káptalan jegyzője. Ő fogal-

mazta és állította ki az összes hiteleshelyi leveleket. A káptalani privilegialis leveleket ő pecsételte le és keltezte e szavakkal: „Datum per manus N. lectoris.“ Ő volt a székesegyházi iskola vezetője. Ezért iskolás-kanonoknak is hívták.

Több káptalannál az írásbeli és iskolai teendők elvégzésére az olvasókanonok egymagában nem volt elegendő. Ezért nemcsak jogában állott, de kötelessége is volt segédet (*sublector*) alkalmazni, akit ő nevezett ki és ő is fizetett. A csanádi káptalanra vonatkozóan azonban sem az első századokból, sem a későbbi korból nem maradt nyoma a sublectornak. Az első olvasókanonok is csak a XIII. század utolsó éveiben (1299. és 1300.) fordul elő. A többi káptalani méltóság, valamint a főesperesek és a mesterkanonokok közül sem maradt fenn egyetlen egynek a neve sem a XI. és XII. századból. Sőt még a XIV. századból is alig egy-két adatunk van a káptalani tagokról. A mesterkanonokok sorából az Árpádkorból csak egyetlenegynek neve ismeretes, ez is csak a XIII. század első feléből, majd utána félévszázadon át ismét űr következik. Egy másik (hamis) oklevél a XIII. század közepéről (1247) említi az örkanonokot, azután ezek sorozatában is évtizedes hallgatás következik (1285-ig). Ezenkívül 1288-ból két, 1299-ből és 1300-ból egy-egy oklevél maradt fenn, amelyek a csanádi káptalani tagokról említést tesznek. Ezeken kívül még a Váradí Registrum is megőrzött egy nevet a káptalani tagok sorából: Miklós aradi főesperesét 1222-ből. E hiányos adatok ellenére kétségtelen, hogy a káptalan nem szünetelt. A püspöki széken kiváló férfiak ültek és Csanád városát nagyobb katasztrófa nem érte, kivéve 1091-ben a kúnok és 1241-ben a tatárok pusztítását. Ezek pedig országos csapások voltak, amelyek más püspökségeket és káptalanokat is keményen sújtottak. Amint tehát abból a körülményből, hogy az első századokból alig találkozzunk csanádi káptalani tagok neveivel, nem lehet következtetni arra, hogy szünetelt a káptalan, úgy abból a tényből, hogy sublectorról semmi említés nem maradt fenn, szintén nem következtethetünk arra, hogy a káptalanban egyáltalában sohasem működött sublector. Sőt az a körülmény, hogy a szomszédos váradí káptalanban volt sublector, még pedig mint szervezett kanonoki javadalom, inkább arra mutat, hogy Csanádon is volt ilyen. A káptalani tagok emlékének hiányát annak kell tulajdonítanunk, hogy ebből az időszakból nem maradt fenn káptalani oklevél. A püspökök neveit felsorolják a királyi oklevelek, amelyek könnyebben elkerülhették az enyészetet.

Az első olvasókanonok az alapításkorabeli Henrik után *Benedek*. Egy oklevélre 1299-ben csak nevének kezdőbetűit jegyzi föl, míg kanonoktársait név szerint felsorolja. Esztendő mulva már teljes nevével szerepel a káptalan hivatalos kiadványán. Ezután nyoma vész. Az olvasókanonok jövedelmét az első századokból nem ismerjük. A XIV. század végén hivatalosan 100 forintra becsülték.

Az olvasókanonok után rangban az *éneklőkanonok* következett. Feladata volt az istentisztelet és a káptalani iskolában az énektanítás vezetése. Előtte vizsgáztak a felszentelendők az énekből. Ő iktatta be az ujonnan kinevezett kanonokokat. Ha nem volt képes vagy nem akarta

a kart (kórus) személyesen vezetni, az olvasókanonokhoz hasonlóan ő is alkalmazhatott helyettest, *succentor*-t, akit bemutatott a püspöknek és káptalannak s akinek javadalmazásáról is ő gondoskodott. Legalább így volt ez más, pl. az esztergomi és a váradi káptalanokban. Valószínű, hogy a csanádi káptalanban is volt már az első századokban *succentor*. Erre ugyan nincs okleveles bizonyítékunk, de a XIV. század első évtizedeiből két *succentor* neve maradt ránk. A váradi káptalanról szóló adataink is csak a XIV. századból valók és igen gyérek. A Gellért idejében szereplő *Walther* után az első éneklókanonok, *Péter*, a XIII. század végén, 1285-ben, tűnik föl először; utoljára 1300-ban fordul elő.

Az *örkanonok* sorrend szerint az ötödik helyet foglalja el a székeskáptalanban. Őre a káptalani levéltárnak és az összes egyházi szereknek. Neki is volt helyettese, az alór (*succustos*). Utóbbira nézve egyáltalában nincs okleveles bizonyítékunk. A szomszédos váradi káptalan *succustos*áról csak a XIV. században értesülünk. A káptalanok szervezetének egyöntetűségéről joggal következtethetünk arra, hogy a csanádi káptalanban is volt *succustos*. Hiteles okleveleink először 1285-ben említik *Gergely* örkanonokot. Mint kortanú szerepel ebben, úgyszintén az 1288., 1299. és 1300. években.

Az örkanonokok után következtek más székeskáptalanokban a *társaskáptalanok prépostjai*, ha a székeskáptalannak tagjai voltak. Mint említettük, okleveles adataink és más káptalanok statútumai arra engednek következtetni, hogy a csanádi kiskáptalan *prépostja kezdettől fogva tagja volt a székeskáptalannak*. Azonban abból, hogy Váradon valamennyi társkáptalani prépost egyszersmind tagja volt az ottani székeskáptalannak, nem következhetünk arra, hogy a csanádi egyházmegyében is valamennyi társaskáptalan prépostja székesegyházi kanonok volt. A váradi püspökség összes társaskáptalanai ugyanis a püspöki székhelyen voltak. Az *aradi* és az *ittebei* társaskáptalanok azonban távol estek az egyházmegye középpontjától. Ezért az esztergomi egyházmegyében a szentgyörgymezei, szentistváni és szenttamási prépostok, tekintve, hogy préposti székhelyük egybeesett a székeskáptalanéval, utóbbinak tagjai voltak. Hogy a pozsonyi prépost egyszersmind, legalább egy időszakban, tagja volt az esztergomi káptalannak, az csak a neki átengedett főesperesség következménye. A kalocsai érsekségben a háji prépost szintén tagja volt a kalocsai székeskáptalannak, azonban nem préposti tiszténél fogva. Ennek sajátos oka volt. A prépostság jövedelmeinek megfogyatkozása miatt Úgrin kalocsai érsek 1233-ban a prépostságot a bodrogi főesperességgel egyesítette. E főesperesi hivatalánál fogva lett a háji prépost a székeskáptalan tagjává. A csázmái prépost tagja volt a zágrábi káptalannak és gyakran tartozkodott káptalani székhelyén, sőt gyakrabban és szívesebben mint Csázmán. Azonban éppen ezért idővel a csázmái káptalan nem ismerte el őt prépostjának. E néhány adat arra a feltevésre jogosít, hogy az aradi és az ittebei prépostok nem voltak állandóan és rendszeresen a székeskáptalan tagjai, mert nem viseltek főesperesi tisztséget és székhelyük a székeskáptalanétól távol esett. Az *aradi* prépostokról meglehetősen sok oklevél maradt fenn, azonban egy sem említi, hogy főesperesek lettek volna.

A székeskáptalanban volt külön „aradi főesperesség.“ Ámde e hivatalt sohasem töltötte be az aradi prépost, vagyis e főesperesség az aradi prépostsággal nem volt összekötve, mint az esztergomi káptalanban a pozsonyi főesperesség a pozsonyi prépostsággal. Az ittebei prépostságról ugyan csak gyér adatok állanak rendelkezésünkre, de az aradi főesperesek és az aradi prépostok történetéből méltán következtetünk arra, hogy az ittebei prépost sem volt főesperes. Ily főesperesség emléke egyáltalában nem maradt ránk. Legfőljebb azt tételezhetjük föl, hogy az első ittebei prépost, akit Dezső püspök a székeskáptalan kebeléből nevezett ki, kanonoki székét haláláig megtartotta. Midőn Kálmáncsehi Domokos váradi püspök a már említett Szent László király sirjának és Szent-István első vértanú egyházának társaskáptalanát megalapította és vezetésére szintén székeskáptalanából küldött ki prépostot, utóbbi a székesegyházban bírt kanonoki székét továbbra is megtartotta. A két társaskáptalan közt azonban lényeges különbség, hogy a váradi a püspökség székhelyén, az ittebei pedig Csanádtól távol székelt.

A káptalani méltóságok, illetve a kisprépost (székesegyházi főesperes) után következtek a *rurális főesperesek*, úgymint a marosontúli (maroselvi), az aradi, krassói, kevei, temesi és sebesi. E főespereseknek tehát két javadalmuk volt: kanonoki székük és főesperesi hivataluk után.

Ezután következtek az „egyszerű“, „ifjabb“ vagy *mesterkanonokok*, akik között az első helyet a *dékán* foglalta el. Főadata volt a káptalan jogi és gazdasági ügyeinek intézése. A dékánóság tehát inkább bizalmi állás volt. A kanonokok a maguk sorából évenként választották. A székeskáptalan dékánját ugyan sohasem említik okleveleink, de valószínűleg nem hiányzott e tisztség a káptalanban. A váradi káptalan dékánjával már úgyszólván a püspökség keletkezésénél találkozunk. Opus dékánt említi az 1134. váradi zsinatról szóló oklevél. Szerepelnek még Gellért (1212), Joakim (1213), Tamás (1260). A székesegyházinál kisebb jelentőségű csanádi társaskáptalanról, úgy szintén az aradi káptalanról okleveles bizonyosságunk van az ottani dékánról. Aradon már a XIII. században (1269) főnnállott e hivatal. Ezért talán már az első századokban megvolt a dékáni tisztség a csanádi székeskáptalanban.

Lehetséges, hogy a csanádi székeskáptalan dékánjáról azért nem maradt emlékezet, mert a későbbi korban, amelyből több oklevelünk maradt fenn, a dékáni hivatal megszűnt. Esztergomban az 1397. évi egyházi látogatás alkalmával a dékáni hivatal már nem állott fenn. A kanonokok nem tudtak fölvilágosítást nyújtani arra nézve, hogy mikor és mi okból szűnt meg. Ugyanakkor azonban intézkedtek, hogy újból szerveztessék. A szomszédos káptalanokban azonban a következő századokban is életben volt a dékáni intézmény. Aradról ismerjük János mestert 1434-ből. A csanádi társaskáptalan dékánjáról pápai oklevél tesz bizonyosságot 1432. május 21-én. Váradon a dékáni intézmény főnnállását nyomon követhetjük egészen a székeskáptalan elpusztulásáig. Okleveleinkben előfordulnak: Miklós dékán (1366), Moholai Arnold (1393—1423), Szebeni Péter (1501), Lele Miklós (1522), Fejérthóy Ferenc (1259), Orosthony Bálint (1531). Olykor káptalani

méltóságokkal is össze volt kötve a dékáni tisztség. 1226-ban Eraklius örkanonok a dékán Váradon, 1428-ban ugyanott Miklós fia, Antal, éneklőkanonok tölti be a dékáni tisztséget. Így történhetett ez Csanádon is, és az a körülmény, hogy a dékáni cím ily esetekben az oklevelekből kihagyatott, szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy a székeskáptalan dékánjáról nem maradt fenn hír.

A mesterkanonokokról a XIII. század végéig háromnak neve maradt ránk: *Szentbenedeki János* 1233-ban mint tanú szerepel II. Endre király ama levelén, mellyel az ország és az egyház jogának épségben tartására esküvel kötelezte magát; *János* és *Sebestyén* kanonokok a székeskáptalan 1285-iki kiadványának záradékában fordulnak elő.

A *kanonokok száma* mégis elég tekintélyes lehetett. A társaskáptalanoknál legalább három volt előírva. A váradi káptalan hat tagot számlált. Rendszerint azonban tizenkét tagból állottak a társaskáptalanok. Mennyi volt a székeskáptalan tagjainak száma az első századokban, szabatosan meg nem határozható. Számuk a XIII. századig nem volt korlátozva. Annyian voltak, ahányra a püspöknek az egyház kormányzásában szüksége volt. A XIII. században szokásba jött úgynevezett zárt káptalanok tagjainak száma meg volt állapítva. Az esztergomi kanonokok száma az első századokban 38 volt. A váradi székeskáptalan tagjaié, legrégibb statutumai szerint, 24, a zágrábi kanonokok száma már a káptalan alapításakor 32. Ehhez hasonló lehetett a csanádi székeskáptalan tagjainak száma. Talán szintén 24, mint a szomszédos váradi káptalanban.

A káptalan tagjainak sorát az *áldozó-, karbeli papok és az oltárigazgatók* zárták be. Oltárigazgatót e korból nem ismerünk, jóllehet a későbbi századokból számos oltáralapítvány emléke maradt ránk. A káptalanbeli áldozópapok is csak az Árpádkor végével tűnnek fel: 1288-ban és 1299-ben *Sebestyén*, 1299-ben *Máté*. Kétségtelenül az oklevelek elkallódásában rejlik a káptalani tagok hiányos sorozatának magyarázata.

A Remény című zsebkönyv története.

(1839—1841.)

Irta: Dr. Hofbauer László.

A zsebkönyv vagy almanach az 1848—49.-iki szabadságharcot megelőző negyed évszázadnak specifikus szépirodalmi szöcsöve volt. Sorsa szorosan hozzá kapcsolódik a novella fejlődéséhez. Ugyanis Fáy Andrásnak *A különös testamentom* című 1818-ban megjelent víg elbeszélésével még nem indult meg a novellairodalmunk. Egyetlen egy munkán (Aszalay József: *Klélia*. 1820.) kívül 1822-ig, tehát négy esztendőn keresztül, nem akadt Fáy úttörő munkásságának követője. Ekkor alapította meg Kisfaludy Károly az *Aurorá-t* és Igaz Sámuel a *Hebe-t*, melyek elősegítették a fejlődést.¹ Ezután már több ilyen vállalkozás létesült. 1818-tól 1836-ig 110, 1836-tól 1848-ig 203 novella jelent meg ezekben.² Ifjúsági zsebkönyvek is keletkeztek. Nevezetesebb diákalmannachok: az *Aglája*, melynek szerkesztője Kelemen János, a kolozsvári ref. kollégium fiatalon elhunyt könyvtárosa volt (1829—31.); a soproni *Virágfűzér*, a „Sárospataki Magyar Nyelvnevelő Társaság“ által 1834-ben megjelentetett *Parthenon*; a *Lant*, amelyet a debreceni ref. kollégium tanára, Péczely József, szerkesztett a tanulók munkáiból s az eperjesi evangélikus kollégium önképzőkörének *Jácint* címen kiadott almanachja (1836.).³ A diákalmannachok közül kiválóbb szereplőinél és jelentőségénél fogva is kitűnik a kolozsvári unitárius kollégium ifjúsága által 1839. és 1841. között kiadott *Remény* című zsebkönyv, melynek történetét és jelentőségét az alábbiakban tárgyalom.

A kolozsvári unitárius kollégium növendékeit is áthatotta a 40-es évek eszmevilága: a törekvő ifjak megéreztek a nevelés nemzeti szellemének hiányát és akartak „...gondoskodni közvetítő eszközről, mely a lelkek és az élet új szükségei és a tanodai oktatás közötti hézagot kipótolja...“⁴ E cél elérése érdekében ekkor néhány jóbarát valóságos kis önképzőkört alkotott. Az összejöveteleken, amelyeket mindig az egyik fiú lakásán tartották, felolvasták és kölcsönösen megbírálták költői műveiket. Az ambíció később odáig fokozódott, hogy legjobbnak ítélt munkáikat összegyűjtötték, több példányban lemásolták és maguk között terjesztették kéziratossal zsebkönyv alakjában. Így közkézen forgott a

¹ Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. I. k. 33. l.

² U. o. 35. és 145. l.

³ U. o. 34. és 145. l.

⁴ Jakab Elek: *Fejér Márton életirata*. Keresztény Magvető. III k. 5. l.

*Barátság Lánc*a (1829), *Kulcs*, *Emlény* (1830), *Rózsabokor* (1831) és a *Viola* (1832.).⁵ Az 1832–33-iki tanévben még egy kritikai lapot, a *Bírálattár*-t, is szerkesztették, amelyről Kriza János is megemlékszik önéletírásában: „... Népdal s epigramm voltak, amiknek írására nagy hajlamot éreztem mindig. S írtam volna is sokat, igen sokat, ha az akkora nagy hatalommal tellépett „Kritikai Lapok” egy kis hűsítő vizet nem fecskendeznek tüzes hajlamaim közé. Szentiváni Misi barátom, egy nagytehetségű ifjú, de igen is hajló a mások leckézésére, bírálatára. Nagy ellenzője volt a könnyű írásnak, a nyilvánosság előtt fellépésnek s örökké szabta társai elé a kritikai törvényeket s irgalmatlanul kritizálta amit irogattak. Sokat tett ez nem tagadhatni az ízlés művelésére, serkentett alaposabb tanulásra, de egynémelyiket igen is szorongóvá tett az írásban, vagy attól végkép is elriasztott.”⁶

Ezen — mai értelemben — önképzőkori jellegű munkálkodásban a főszerepet Kriza János, Szentiváni Mihály, Gálfi Sándor, Lőrinczi Mihály, Arkossi Dénes és Veres György vitték. Az 1832–33-iki iskolai év végén Szentiváni Mihály, Arkossi Dénes, Nagy Elek és Gálfi Sándor befejezték jogi tanulmányaikat, s ekkor az éveken keresztül virágzott baráti kör felbomlott, ehelyett azonban az 1833–34-iki tanévben minden tanulót magában foglaló olvasó- és önképzőkört szerveztek, amelynek megindítását az adoma szerint Kriza János egy tréfás mondása idézte elő: „az olló nem koppantó”, azaz az iskolai törvényeket kiegészítik az illemszabályok.⁷ Eredetileg a finom társalgási modor elsajátítása volt a cél, amelyet könyvek és hírlapok olvasása által óhajtottak elérni, idővel azonban követték elődeiknek példáját s nem elégedtek meg a költői művek pusztá olvasásával, hanem maguk is megpróbáltak ilyeneket írni. Ezeket azután különböző címeken pl. *Remény-lapok*, *Serdület*, *Virulat*, *Remény*, *Ébredő* stb. szerkesztett kéziratos lapokban terjesztették egymás között.⁸ Ilyen előzmények után az 1837–38-iki tanév közepén az egyik növendék, Csongvai Károly, azzal az indítvánnyal fordult iskolatársaihoz, hogy műveikből válogassák össze a sikerültebbeket s ezeket zsebkönyvben adják ki legalább az unitárius hitfelekezet hívei részére. Az életrevaló javaslatot az olvasókör lelkes tagjai osztatlan örömmel fogadták s rögtön egy bizottságot küldtek ki azzal a feladattal, hogy válogassák ki a jelenlévő, az eltávozott és az elhalt tagok munkáiból az értékesebbeket és ezeket azután az 1838. szeptember 8-ig álnéven beküldendő művekkel együtt bírálat céljából terjesszék az unitárius egyház azon következő kiválóbb férfiai elé, akiket ezen ügy

⁵ Részletesen tárgyalja Kozma Ferenc *A kolozsvári unitarium collegium ifjúsága olvasó és irodalmi körének múltja* c. 1867-ben megjelent művében.

⁶ Kriza János: *Önéletrajz*. Keresztény Magvető. 47. k. (1912) 41. l. *Kritikai Lapok*-on Kriza nem Bajza vállalkozását érti, mert ott róla nem jelent meg bírálat. Nyilvánvalóan az önképzőkori *Bírálattár*-ra vonatkozik ez a megjegyzés, csak hogy a pontos címre már nem emlékezett. Erősíti ezt a nézetet az is, hogy e mondat után rögtön Szentiváni kritikázó hajlamairól beszél, mely éppen az említett ifjúsági kéziratos lapban nyilatkozott meg és más-hol nem.

⁷ Kőváry László: *Kriza, mint misszionárius*. Kriza-album. 79. l.

⁸ Kozma Ferenc idézett műve 25. l.

pártfogóiként sikerült megnyerni: Székely Sándor rektor-professzor, Braszai Sámuel, Farkas Sándor, Gyergyai Ferenc és Kriza János. E bizottság Csongvai Károly elnöklete alatt Dénes Mihály, Fülöp Antal és Kozma Endre részvételével meg is alakult. Egyhangulag elfogadták azt az incatványt, hogy a közeljövőben kiadandó zsebkönyv címe *Remény* legyen. Az adminisztratív teendők elvégzésére két tagot, Hajós Jánost⁹ és Szigethi Istvánt, küldték ki. Mindkét bizottság megkezdte működését. Utóbbi a társaság hozzájárulásával elkészítette az olvasókör pecsétjét a következő felirattal: „A Kolozsv. Unitar. Kollég. Olvasó Társ. Pecsétje.” Majd a punkódsi ünnepekre haza menő tanulók útján előfizetési íveket bocsátottak ki.¹⁰ Az első bizottság összeköttetésbe lépett a megnevezett patronusokkal s ezek közül különösen Kriza Jánossal voltak szorosabb viszonyban, sőt ettől kezdve az ügyek irányítását teljesen Kriza vette át, úgy hogy joggal őt lehet e zsebkönyv szerkesztőjének mondani. Ő is így nevezi önmagát önéletírásában: „... Legtöbbet adtam volt ki a Reményben, melyet én szerkesztettem volt fennemlített betegségem évében s az unitárius ifjúság nevében adtam ki.”¹¹

A szerkesztés munkája Kriza erélyes irányítása mellett serényen folyt, úgy hogy 1838. december 13-án a bizottságnak már módjában állott a nyomdából kijött zsebkönyvet — melynek címfelirata a következő: *Remény. Zsebkönyv. 1839. Kolozsvártn, a királyi lyceum betűivel. Kiadta az unitárius collegiumbeli olvasó társaság* — az olvasókör ülésén bemutatni, ami leirhatatlan nagy örömet idézett elő a fiatal, de igen ambiciózus diákok között. Az öröm és lelkesedés külső és zajos megnyilvánulásai után Kőváry László tartott egy, a kolozsvári unitárius diákok lelki világát igen élesen megvilágító beszédet, melynek egyes sorai így hangzanak: „... Kész tehát a nagy vállalat! Pompájában áll valahára a haza oltárára nyújtandó áldozat... Fogadd hazám parányi áldozatunkat! Nyisd fel könyvünket, anyanyelven szólunk abban hozzád, Árpád dicső nyelvén Árpád unokáihoz. Gyöngé és homályos az, de bocsáss meg, mert mi csak most tudók meg, hogy nem Róma ivadékai vagyunk s ezért nem tudunk jól nyelveden édes hazánk!... Ne nézz gúnyral piciny áldozatunkra, mert az mindenünk...”¹² Ezután Jakab Elek szavalta el a közörmöt kifejező s a Reményről elmélkedő kedves hangú költeményét. A zsebkönyv kinyomtatásával járó adminisztratív ügyeket — mint már említettem — Hajós János és Szigethi István végezték, akik buzgó működésükért az elismerés meleg szavain kívül még egy-egy díszpéldányt is kaptak a megjelent almanachból. Számadásaik szerint összesen 500 példányt nyomtattak, 300-at velinen, 200-at pedig nyomtató papirosra, amelyekből előfizetés útján elkelt 335 darab; a fennmaradt példányokat pedig könyvkereskedők útján adták el felémelt áron.¹³ A zsebkönyvet nemcsak Erdélyben, hanem a testvérhazában, Magyarországon is, terjesztették. A Figyelmezőben is szerepel

⁹ Gyulai Pál anyai nagybátyja.

¹⁰ Kozma Ferenc idézett műve 25 l.

¹¹ Kriza János: *Önletrajz*. Keresztény Magvető. 47. k. 45. l.

¹² Kozma Ferenc idézett műve 27., 28. l.

¹³ U. o. 30 l.

1839. január 8-án a „Literaturai mozgalmak“ c. rovatban az újabban megjelent könyvek között. Egy levél kíséretében Toldy Ferencnek két példányt küldöttek, egyiket az Akadémia, másikat pedig az Athenaeum szerkesztőse részére.¹⁴

A *Remény* első évfolyamában megjelent költői termékek száma 195, melyek a tartalomjegyzék szerint 31 írótól származnak. Ezek között azonban sok az álnév, egy költő több nevet is használt. Ez már Toldy Ferencnek is feltűnt, aki az almanachot 10 ifjú szellemi munkájának nevezte, tehát a 31 nevet leredukálta egyharmadára.¹⁵ Ez azonban túlzás, mert jóval több diák munkája jelent meg ebben a kötetben. A legtöbb álnevet Kriza alkalmazta, ezáltal akarta elkerülni a feltűnést, melyet darabjainak túltengése keltett volna. „... Az első Reményben levő darabok — írja Kriza — melyek álnév alatt vannak egy-kettő kivételével mind az enyémeik.“¹⁶ Kriza álnevei a következők: Ajtavári, K. J., T. J., Taraczk, Taraczk Iván, Tündefi, Vadormi, ... Z.¹⁷ Krizán kívül még a következők írtak: Barabás János, Berde Áron, Csongvai Károly, Gálfi Sándor, Hajós János, Jakab Elek, Kanyaró Pál, Kovácsi Antal, Kövály Józsa és László, Lőrinczi Mihály, Orbók Sámuel, Sebe Sándor, Sikó Miklós, Sz. Mártoni Sámuel, Szentiváni Mihály, Szigethi István és Veress József. A legtöbb munkának tehát Kriza volt a szerzője. Saját neve alatt 79, álnéven és névtelenül pedig 34, összesen tehát 113 darab munka látott napvilágot. Tehát egymaga többet produkált, mint a többi írók együttvéve. Műfaji szempontból a következőképpen csoportosíthatók: általában versek: 112, elbeszélések: 6, népdalok: 14, epigrammák: 63. A 376 lapos nyolcadrétes kötetke elején Vörösmarty-tól olvasható egy versszak:

..... Tündér remény
Te bájos ifjú testvér, most te vagy
Küzdéseimnek célja, csillagom.

Ez is mutatja az almanach irányát, melynek írói körére különösen Vörösmarty hatott. E mellett a fiatal diákok vissza-visszatekintgettek Kölcseyre és Kazinczyra. Lelkesedtek az akkor uralkodó irodalmi és politikai eszmékért, tanulmányozták a nép szokásait, költészetét és ezt annál könnyebben teheték, mert majdnem mindegyikük tősgyökeres székelyvidék fia volt, hol a népköltészet ekkor már művészi tökélyre emelkedett. Dicsőhimmuszokat zengtek a nagy reformátorhoz, Széchenyihez, rajongtak Napoleonért, lelkesedtek Magyarország és Erdély uniójáért. Így tehát a kor szülte általános eszmék kereteiben működtek, melyeket több-kevesebb költői tehetséggel szólaltattak meg. A székely bércek szellője rezeg munkáikon,¹⁸ a háttér mindig a történelmi Erdély,

¹⁴ U. o. 29. l.

¹⁵ Figyelmező, 1839. április 30.

¹⁶ Kriza János: *Önéletrajz*. Keresztény Magvető, 47. k. 40. l.

¹⁷ Dr. Versényi György: *Kriza János emlékezete*. Budapesti Szemle, 1911. évf. 147. k. 88. l.

¹⁸ Gyulai Pál mondotta Kriza Jánosról tartott emlékebeszédében.

melynek egyes tájai különösen ihletik őket. A hazai költőkön kívül tanulmányozták a külföldi irodalmak nagyságait is, elsősorban a franciaikat, Hugo Victort és Lamartinet, de nem feledkeztek meg Goetheről, Schillerről, Heineről sem. Ezeknek hatása érezhető is munkáikon. Fordításokkal is igyekeztek a munka értékét emelni.

A *Remény* 1839.-iki évfolyamát a Figyelmező április 30.-iki számában Toldy (akkor még Schedel) Ferenc méltatta. A több hasábra terjedő bírálat elején visszapillantást vetett Erdély addigi irodalmi működésére. Megállapítja, hogy Erdély annyi kiváló gondolkodó, annyi lelkes s általában poétaibb lelkületű férfiú hazája a költészeti literatúrára nézve eddig csak alig létezett. Ily előzmények után az almanach megjelenését nevezetes jelenségnek tartja, annál is inkább, mert írói csak egy kisded felekezeti köréből kerültek ki. Csodálatát fejezi ki a költői lelkületű ifjak iránt, akik úgyszólván minden előzmény nélkül a formának, a nyelvnek és a jó stílkészségnek teljes birtokában tűntek fel irodalmunkban. „Valóban — írja Toldy — a legszebb remény záloga e kedves adomány, sőt egy részt több mint remény, valóság már, örvendetes birtok.“ A verses munkák közül kiemeli s közli is Firtosalyi (Gálfi Sándor) „Serbus dal“-át, Krizától a „Fiú“ című költeményt s több népdalt és epigrammát. Ezután rátér a prózai darabok bírálatára, melyekről szintén elismerőleg nyilatkozik. Nyelvük, előadásuk tiszta, gördülékeny és a tárgyhoz alkalmazkodik. Szépnek találja Tarack Iván két fordítását, a „Remeté“-t és a „Példázat“-ot; Sebe Sándornak Lyser nyomán írt tündérregéjét, az „Amanda“-t, Veress József eredeti beszélyét, „A fővénydomb“-ot, és végül az elismerés meleg szavaival méltatta Szentiváni két elbeszélését, a „Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon“-t és az „Étvivő leány“-t, melyekből részleteket is közölt. Rámutatott arra a romantikus irányzatra, amely különösen ihlette íróinkat. Kifejezést adott azon óhajának is, hogy ebből a valószínűtlen, rendkívüli, nem mindennapi, tehát romantikus világból a lélektanilag megokolható s a való világ keretén belül járó irány felé fognak fejlődni. Reméli, hogy a legszebb reménnyel biztató kezdet magához méltó lelkes folytatókra fog találni. Toldy meglehangú kritikáját Berzsenyi Dániel e lelkes szavaival fejezte be: „... Erdély! menyköveid forrnak bent: esküszöm, áldozz!...“

E kritikának rendkívül nagy volt a hatása. Az ifjúság és az olvasóközönség szinte felvillanvozt érdeklődéssel fordult a zsebkönyv felé és általános volt az az óhaj, hogy a szépen megindult vállalatot fenn kell tartani, sőt tovább kell fejleszteni. Az ifjúság ezeknek hatása alatt ezt el is határozta, azonban ekkor egy váratlan akadály merült fel: az erdélyi főkormányzók közbelépése. Ugyanis a siményfalvi ifjúsági olvasó-társaság felkérésére Brassai Sámuel, ki 1837-től a kolozsvári uni-tárius kollégium történelem tanára volt, az általa szerkesztett *Vasárnapi Ujságban* (1838. 238. sz.) ismertette a *Remény*-t kiadó olvasókört. Ebből pedig a királyi főkormányzók megtudta, hogy nemzeti szellemben történő igen intenzív munkálkodás folyik az egyes intézetekben, ezért 5606., 6646. és 9791. szám alatti rendeleteiben megtiltotta, hogy a tanuló ifjak testületekbe tömörüljenek, alapszabályok szerint működ-

jenek, ezekről jegyzőkönyveket vezessenek, s hogy egymással összeköttetésbe lépjenek. Majd — s a mi szempontunkból ez a leglényesebb — 8494. szám alatt kiadott rendeletében szigorúan megtiltotta, hogy bármiféle könyvet és egyéb nyomtatványokat adjanak ki. Hiába tiltakozott az unitárius egyházi főtanács ezen rendeletek ellen, melyeknek tendenciája igen átlátszó volt, — t. i. a bármilyen formában jelentkező nemzeti szellemnek elfojtása, — a rendeletek továbbra is érvényben maradtak, így tehát a zsebkönyv további megjelenését komoly okok veszélyeztették.¹⁹ Ekkor lépett elő Szentiváni Mihály, aki hajlandónak mutatkozott a zsebkönyvet, mint magánvállalkozást, szerkeszteni tovább. Ezt örömmel fogadták s így sikerült a kormányzók rendeleteit kijátszani. A rendszerváltozást Szentiváni 1839. december 3.-án kelt levelében jelentette be Toldynak, egyúttal egy előfizetési ívet is beküldött, melynek közlését kérte a Figyelmezőben.²⁰ „... Darabokban — írja Szentiváni Toldynak — nem szűkölködünk, sőt Erdélyből, hol eddig tetszhalál uralkodott, annyi gyűlt be, hogy már is a sokasággal gyűlt meg bajunk, mert mindenki és mindenik darabjával be akarna férni.“ Az olvasóközönséget a Figyelmező útján (1840. február 4.) értesítette a megváltozott viszonyokról. Ennek egyes sorai a következők: „Fájdalommal érezvén, hogy egész Erdélyben, e szellemdús honocskában egyetlen szép literaturai almanach sincs folyamatban, a Remény című zsebkönyv szerkesztését és kiadását átvevén, munkatársakul a két Magyarhon minden szép literatorait felszólítam... Darabok tekintetében a Remény megjelenhetése máris biztosítva: de még egy körülménytől elhatározottan függ élete s ez a kiadási költség.“ Ezért felszólítja „nemzeti literaturánk minden pártolói“ az előfizetésre. Közli is az árakat. A mintegy 12 ívre terjedő zsebkönyv ára velinen két acélmetszetű szép képpel, pompás kötésben 3 rf.; csinos kemény kötetben, angol vászon borítékkal 1 rf. 30 kr., nyomtató papiroson, képek nélkül brosch kötetben, színes borítékkal 50 kr. Felsorolja azokat a helyeket, ahol elő lehet fizetni; ezek: Bécsben Biró Miklós és Gerold; Pozsonyban Pulszky Ferenc országgyűlési követ és Vigand; Pesten Eggenberger és Heckenast; Debrecenben Péczely József és Csáthy Lajos; Pápán Tarezi Lajos; Temesvárott Ormós Zsigmond.

Szentiváni vezetése alatt a szerkesztőség képe teljesen megváltozott. Az írói gárda úgyszólván egészen kicserélődött. Az első kötet írói nagyrészt eltávoztak, helyüket új emberek foglalták el. A kezdő költők mellett ú. n. „befutott“ írók is érvényesültek, még pedig nemcsak Kolozsvárról, hanem Erdély más részéből is. A szervezés munkálatai is nagyobb mérvűek lettek, a méretek kitágultak. A szerkesztő összeköttetésbe lépett sok íróval, akik közül többet sikerült megnyernie munkatársnak. Az értékmérő színvonala is emelkedett: a rosta szűkebb lett, sokan kiestek. De viszont az érdeklődés is megnőtt, így legalább volt miből válogatni. Egész kis redakció alakult ki, amelynek működését az egyik

¹⁹ Kozma Ferenc idézett műve 31. l.

²⁰ Jakab Elek: *Szentiváni Mihály életéhez*. Abafi-féle Figyelő (1878). V. k. 327. l.

temesvári munkatársnak, Ormós Zsigmondnak, kérésére Szentiváni Mihály 1840. február 8.-án kelt levelében ismertette.²¹ Eszerint a *Remény* második évfolyamának tulajdonos-szerkesztője s egyben kiadója Szentiváni. A szerkesztőség tagjai pedig mindazok, akiknek már elfogadott munkájuk van. Ez az írói kör hetenkint egyszer, szerda délután, a szerkesztő lakásán gyűlt össze és ott pipázással fűszerezett baráti beszélgetés közben megtárgyalták a folyó eseményeket. Rendszerint közösen ítéleztek, csak ha nem tudtak megegyezni, akkorra tartotta fenn magának a szerkesztő a döntés jogát. Egyébként meghallgatták a tekintélyes kolozsvári íróknak, nevezetesen Brassai Sámuelnek, Farkas Sándornak, Gyergyai Ferencnek és Kovács Istvánnak is a véleményét. A szervezés munkája is lázasan folyt, úgy hogy Szentiváni már 1839. decemberére remélte megjelentethetni az almanachot.²² A megjelenés időpontja azonban — valószínűleg pénzügyi okok miatt — kitolódott két hónappal későbbre. 1840. február 8.-án a zsebkönyv a cenzurán is keresztülment, amit Szentiváni rögtön sietett tudtuladni Ormós Zsigmondnak.²³ „Reményünk megszabadula valahára a vizsgálat vaspálcájától. Vizsgálónk az itteniek legjobbika volt ugyan, mindazonáltal az én 1834 óta megjegyzett nevem²⁴ s Nagyjainknak ellenemj előleges elfogultsága szigorúvá tévé. Néhány kedvelt darabjaink bukottak meg, de nem szenvedhattünk pótolhatatlan veszteséget. Legkeményebb volt a lengyel darabok iránt. Csak beszélyedet és egy verseskédet tudám megmenteni, hogy a vörös tenger át ne folya. Beszélyedben is tett ugyan, sajnos, de nem nagyon káros kitorléseket... A pompás kötet bőrei úgy az angol vásznak már megérkeztek Angolhonból, a képeket óránként várom...” Végre 1840. február 27.-én a zsebkönyv kikerült a nyomdából. Egyik példányát Szentiváni még aznap elküldötte egy levél kíséretében Toldy Ferencnek,²⁵ melyben sorjában ismerteti az álnevek mögött rejtőző írókat. Ezek a következők: Mentovich Ferenc (Alpár), Halász Márton (Örfi), Fekete Mihály (Hattyú), Finta Károly (Gvalui), Gáspár János (Hábor) és Balogh János nagyenyedi ev. ref. tanuló, Dózsa Dániel és Medgyes Lajos marosvásárhelyi ev. ref. tanuló, Berde Áron, Gál Miklós Orbók Sámuel és Jakab Elek kolozsvári unitárius tanuló, gróf Vass Ádám kolozsvári ev. ref. tanuló, Ajtai Gvula (Turul) kolozsvári róm. kath. tanuló, aki már diák korában a Kisfaludy-Társaságtól nyert jutalmat: Király Pál (Szalay Pál) kolozsvári klerikus, kiről a szerkesztő megjegvzi, hogy még két év előtt nem tudott magyarul s Vörösmarty Zalán futásán tanult meg: Hory Farkas kolozsvári ev. ref. káplán, Tiboldi István unitárius iskolamester, Szolga Miklós (Ormi, Tybure-

²¹ Közli dr. Gálos Bezső *A Remény történetéhez* címen az Erdélyi Múzeum 1915. évf.-nak 115–116. lapjain.

²² U. o. 114. l.

²³ U. o. 114–115. l.

²⁴ Ez évben a kolozsvári ellenzéki diákmozgalmak egyik vezetője volt s nevét feljegyezték a Cabinet noir listájára.

²⁵ Jakab Elek: *Szentiváni Mihály életéhez*, Abafi-féle Figyelő, 1878. évf. V. köt. 327–328. l.

váry) marosvásárhelyi kir. táblai irnok, Kriza János, Fogarasi János vízaknai királybíró, Ormós Zsigmond temesvári aljegyző, Pálfi János (Erdődi) nyug. főhadnagy. (Szentiváni legtöbb munkáját saját neve alatt adta ki, csak egynéhányat Vidor álnéven.) Összesen tehát 22 író-t sorolt fel, akik közül csak négy volt a kolozsvári unitárius kollégium növendéke, ezek az első évfolyamban is dolgoztak, a többi 18 író pedig új munkatárs volt. Ezen négy fiún kívül a kolozsvári unitárius kollégium tanulóifjúsága nem vett részt a munkában. Ez kapcsolatban állt egyrészt a rendszerváltozással, másrészt a szerkesztő elhidegülésével az intézettől, amit az idézett elő, hogy tanári állásáról lemondott. Ezt a vállalkozást, ellentétben a kezdettel, nem lehet egy kiseded felekezett, az unitárius egyház tagjai érdemének nevezni, nem is egy iskoláénak, a kolozsvári unitárius kollégiuménak, hanem egy felekezetre és vidékre való tekintet nélkül megalkotott ifjúsági almanachnak. Az itt megjelent költői termékek száma 101; ezek következőképpen oszlanak meg: általában versek: 45, népdalok: 9, epigrammák: 41, elbeszélések: 6 (lapszám: 306.). A multkori Kriza-féle túltengéssel szemben itt már egészséges elosztódás tapasztalható.

A *Remény* második évfolyamát is fokozott érdeklődéssel fogadta az olvasóközönség, amely csakhamar a költői kör fiatal tagjai iránt érzett szimpátiává alakult át. Az almanach oly gyorsan kelt el, hogy már nyomtatása közben új kiadásról kellett gondoskodni, mert attól tartottak, hogy az olvasók igényeit nem tudják kielégíteni.²⁶ A *Remény* írói, bár mindenütt nagy megértéssel fogadták műveik megjelenését, bizonyos ideges várakozással lesték a Figyelmező bírálatát. Jakab Elek írja, hogy a Figyelmező egyes számait a postáról való megérkezés után rögtön felbontották s feszült figyelemmel keresték Toldy kritikáját, amely egyre késett. Végül is az 1840. május 26.-án megjelent számban megtalálták.²⁷ Ez hideg zuhanyként hűtötte le őket. Ahelyett, hogy — mint remélték — a magasba emelkedtek volna, leszállottak a mélységig. Toldy most már a kritikus hideg, de józan hangján mutatott rá a zsebkönyv hiányaira és értékeire. „Néhány már ismeretes írón kívül — írja Toldy — mintegy húsz tanuló az enyedi, marosvásárhelyi, kolozsvári ref., unit. és kath. iskolákban terjeszti elő költészeti próbatételeit s ámbár kifejezett poetai talentumot köztük nem találunk s versezeteik csak variációi többször zengett témáknak, reprodukciói ismeretes gondolatoknak s érzelményeknek, már csak az is méltatást és kész elismerést érdemel, hogy a nyelvet s a kül- és belső formákat bizonyos fokig majd mindnyájan magukévá tevék s dolgozataik ízlést, jó példányok szorgalmas olvasását tanúsítanak.“ Ez a nem várt szigorú hangú kritika teljesen leverte költőinket s azok, akik eddig még költői hívatásról, halhatatlanságról álmodoztak, most már tollat sem akartak kezükbe venni, jóllehet Toldy a kritika végén bizonyos fokig elismerte tehetségüket.

²⁶ Toldy említi meg bírálatában, Figyelmező, 1840. máj. 26. (326. l.).

²⁷ Jakab Elek: *Szentiváni Mihály életéhez*. Abafi-féle Figyelő, 1878. V. köt. 329. l.

„Örömmel mondhatjuk el olvasóinknak, — írja Toldy, — hogy Erdélynek ezen első almanachja egészben nem csak érdemli a közfigyelmet és részvételt, hanem azt a kisdud testvérházában meg is nyerte... A valóban lelkes és ily vállalat igazgatására hivatással bíró szerkesztőnek pedig állandó kedvet, még növekedő közönséget és folyvásti érdemlett méltatást óhajtunk.“ Toldy első bírálata, amely azért volt dicséreteken oly gazdag, mert bátorítani akarta Erdély ifjú költőit, elkényeztette őket s így nehezebben tudtak napirendre térni felette. Szentiváni 1840. június 6.-án kelt levelében válaszolt Toldynak.²⁸ Ebben igen ügyesen és a való igazságnak megfelelően magyarázta meg a zsebkönyv hiányait, kifejezést adott annak az elcsüggedésnek is, amely a bírálat következtében erőt vett a tanuló-poétákon. A levél végén egy érdekes tévedésről világosította fel Toldyt. Ugyanis az 1839.-iki *Reményben* több költemény jelent meg Firtosalyi álnéven. A második évfolyamban Szentivánitól van egy Firtosalyi c. népdal. Toldy a névazonosságból azt következtette, hogy mindkét évfolyam ilyen című és névaláírású munkája Szentivánitól származott s ezért elismerő szavakkal tüntette ki. A költő ez ellen szerényen tiltakozott.

Alig csendesedtek el a hullámok az 1840.-iki *Remény* körül, mikor Szentiváni Mihály már ismét felvette az elejtett fonalat és hozzákezdett a következő évfolyam szerkesztéséhez. Összegyűjtötte író társait, ambicionálta őket további irodalmi munkásságra és elkövetett minden tőle telhetőt, hogy egypár nevezetesebb író is megnyerhessen zsebkönyve számára, ami részben sikerült is neki, így pl. a maga korában igen népszerű Kuthy Lajost, akinek romantikus elbeszélései, rémhistóriái nagy kedveltségnek örvendtek. Költőnk már egészen beleélte magát a szerkesztői hivatásba, tökéletesen ismerte az azzal járó ügyeket, gondokat s az almanach színvonalának minél magasabbá emelésére törekedett. Nem kerülte el figyelmét semmi sem. Nemcsak arra ügyelt, hogy a megígért munkák idejében beérkezzenek, hanem érdeklődése kiterjedt a szerkesztő és író társak jogi viszonyára is a megjelentetett művek jutalmazását illetőleg. Ebben a tekintetben is páratlan igazságszeretete érvényesült; 1840.-ből fennmaradt érdemdíjazási szabályzatában teljes őszinteséggel tárja fel a zsebkönyv anyagi helyzetét.²⁹ Osztályozza a darabokat érték szempontjából s ennek megfelelően állapítja meg a tiszteletdíjakat. Megkülönböztet első-, másod-, harmad- és negyedrangú műveket. Főértékmérőnek a közönség és saját magának ítélete mellett elsősorban a Figyelmező bírálatát tekinti. Ily gondos és mindenre ügyelő előkészítő munkával történt a *Remény* szerkesztése. Szentiváni jól tudta, hogy a munka színvonalának emelkedésével együtt kell növekedni az olvasótábor érdeklődésének is, mert a kettő egyenes arányban áll egymással, s ha az egyik elmarad, akkor a másiknak fejlődése sem következhetik be. Ezért a legszélsőbb társadalmi körökben Erdélyben és Magyarországon nagy propagandát fejtett ki az almanach érde-

²⁸ U. o. 329—331 lap (Egész terjedelmében olvasható.)

²⁹ U. o. olvasható egész terjedelmében.

kében. Élő szóval agitált, hírlapokban nyilatkozatokat, előfizetési felhívásokat tett közzé és barátait is felkérte előfizetők gyűjtésére. E nagyarányú propagandának meg is lett az eredménye. 1841. február 1-én örömmel írja Ormós Zsigmondnak, hogy előfizetőinek száma a két utolsó hétben majdnem hatszázig ment minden reménye felett.³⁰

A *Remény* harmadik s egyúttal utolsó évfolyama 1841. februárjában jelent meg. Általában ugyanazon írók szerepelnek, mint az előző évben. Egy-kettő eltávozott ugyan, de helyükre mások léptek. A következő költők írtak a zsebkönyvbe: Mentovich Ferenc (Alpár), Kriza János (Aranyosi), Malom Lujza (Árpádina), Dósa Dániel, Finta Károly, Fogarasi János, Fekete Mihály (Hattyú), Hóry Farkas, Kabós Ferenc, Kuthy Lajos, Riskó Ignác, Szolga Miklós, Tárkányi Béla, Tiboldi István, Ajtai Gyula (Turul), Vályi Tamás, Veress József. Összesen tehát 18 író a szerkesztővel együtt. Darabszám: 52 (lapszám: 322). Ezek így oszlanak meg: általában versek: 41, elbeszélések: 5, népdalok: 6. E néhány statisztikai adat sok mindent elárul. Először is azt láthatjuk, hogy a zsebkönyv egyre tömörebb lesz. Az első kötetben az összdarabok száma öt híjján kétszáz, a másodikban 101, a harmadikban pedig már leolvad 51-re. Az egyes darabok tehát kiterjednek s hosszabb lélegzetű munkákká válnak, mert a lapszám mindhárom évfolyamban körülbelül egyforma. A darabszám csökkenése összefüggésben van az epigrammák megjelenésével is. Az 1839-iki Reményben még 63 epigramma jelenik meg, a következő évben már csak 41, az utolsó évben pedig egy se. Az epigrammákat kezdetben nagyon művelték, a legváltozatosabb címeken írtak ilyeneket s ebben előljárt Kriza János. Vannak köztük szerelmet megéneklő epigrammák, máskor életbölcességi maximákat fejeznek ki szellemesen, azonban legtöbbször a közéletnek vagy irodalomnak valamely kiváló bajnoka, problémája ihleti. Egypár idegen hősről is írtak (pl. Napoleon), de főleg a hazaiak lelkesítik őket (pl. Kazinczy, Jósika stb.). Szentiváni sohasem írt epigrammát. Talán nem is kedvelte, lehet, hogy ez volt az oka e műfaj háttérbe szorulásának. A második feltűnő érdekes jelenség: a népdalok fokozatos csökkenése (14, 9, és 6). A *Remény* utolsó kötetében csak Szentivánitól jelentek meg népdalok, a többiek helyzetdalok írásával csiszolták költői készségüket. Ilyeneket a legkülönbözőbb címeken írtak, pl. vadász-, halász-, kozák-, búdal stb.

Az 1841-ik évi *Remény*-t az előző évfolyamokhoz hasonló rokonzenével fogadta a közönség. A Figyelmező 1840. december 29-én megszűnt s így Toldy Ferenc ebben már nem kritizálhatta meg a zsebkönyvet, helyette Nagy Ignác adott értékes bírálatot a zsebkönyvről az Athenaeumban.³¹ Az első közleményben Árpádina (Malom Lujza) „A májusfa” című novelláját boncolgatja s megállapítja, hogy hiába keresünk a novellában érdekes jellemet, bonyodalmat, de még egyetlen mélyebb gondolat sem létezik az egészben. Egyedüli érdeme elő-

³⁰ Közli e levelet Gálos Rezső *A Remény történetéhez* címen az Erdélyi Múzeum 1915-ik évfolyamában, 123. l.

³¹ Athenaeum. 1841. I. félév 60, 61. és 62. szám.

adásának gördülékenysége és nyelvének tisztasága. Ezután Kabos Ferenc „Keleti rajz” című munkáját vizsgálja; ez gondolatokban bővelkedik ugyan, de Vajda ilyenemű ömlengéseitől igen távol áll. Veress József prózai és verses műveit egvaránt jónak tartja. Részletesen foglalkozik és elismeréssel nyilatkozik Kuthy Lajos „Az eskü órája” című novellájáról és Szentiváni két elbeszéléséről, „A föllelt ideál”-ról és a „Nehéz elműek”-ről.

Szentiváninak továbbra is szándékában volt a szerkesztést folytatni, barátaival ismét összeköttetésbe lépett, felszólította őket a további munkára, sőt azok sürgős beküldését is kérte, mert — mint írja 1841. március 11.-én Ormós Zsigmondnak — kész akarna lenni a szerkesztéssel augusztus elejére.³² Ebből azonban nem lett semmi. Szomorú szívvel írja temesvári barátjának 1841. május 3.-án, hogy „...a szegény Remény-t ezernyi elfoglaltságom s több gyakorlati okok miatt kénytelen voltam megbuktatni. Most Kriza akarja feltámasztani, hogy rövid élet után viszont elhaljon.”³³ Azonban Kriza sem valósíthatja meg tervezgetését és így a *Remény*, hasonlóan Kármán József *Uránia*-jához, három kötet után megszűnt.

Állapítsuk meg ezután a zsebkönyv értékét, vizsgáljuk azokat a tényezőket, amelyek a hasonló vállalkozások köréből kiemelték, s jelöljük ki azt a helyvet, amelyet méltán foglal el Erdély irodalmának fejlődésében. Erdélyben a költészet terén hosszú ideig teljes csend, halotti némaság uralkodott. A mult század negyvenes éveiben a róhamosan fejlődő eseményekkel párhuzamosan egy kisdud felekezet köréből kivált írói csoport elhatározta, hogy igyekszik követni a magyarországi írói törekvéseket. A kezdeményezés érdeme a *Remény* körül csoportosuló ifjakat illeti, akik megfűjták a riadót s csodálatosképen nagy visszhangra találtak. Felkeltették az érdeklődést, reá irányították a költészetre a közönség figyelmét, másrészt növelték az írói becsvágyat és így megindítói voltak annak az egészséges fejlődési folyamatnak, amelynek eredménye lett Erdély irodalmi berkeinek megélénkülése. A *Remény*en keresztül egy egész írói nemzedék nőtt fel, akik a következő években is aktív szereplők voltak az irodalom terén, sőt egyik-másik még irányító szerepet is töltött be. A *Remény* tehát két irányban munkálkodott sikeresen: egyfelől olvasóközönséget nevelt, másfelől pedig tehetséges írókkal gyarapította a költők táborát. A zsebkönyv ugródeszkául szolgált munkatársai számára. Maga a szerkesztő, Szentiváni, is itt bemutatott munkáival érvényesítette először költői tehetségét s nyert ennek alapján ajánló levelet a nagyobb sajtóorganumokhoz. Miért bírta elérni ezen szokatlanul nagy sikereket? Egyrészt azért, mert az idő kedvezett fellépésének. Oly korban jött lére, mikor a hazafiság nagy mértékben fellángolt és mindenben haladást, fejlődést akart elérni, másrészt azért, mert a Teremtő kifürkészhetetlen akaratából tehetséges kezdők kerültek össze, akiknek már első próbálkozásaiktól kezdve sikerült a kritika figyelmét

³² Erdélyi Múzeum. 1915. évf. 124. l.

³³ U. o. 126. l.

magukra felhívni s az olvasók szimpátiáját megnyerni. Nagy érdeme a zsebkönyvnek, hogy költői, különösen Kriza és Szentiváni, még Petőfi fellépése előtt eltalálták a népdalok igazi, természetes hangját. Érdeme még a *Remény*nek, hogy irodalmunk egyik örök büszkeségére, Gyulai Pálra, is kimutathatóan jelentékeny hatással volt. Lírájának népies nemzeti iránya a *Remény* hatására vezethető vissza. Gyulai anyai nagybátyja, Hajós János, is dolgozott a *Remény*ben. Hajós megőrizte Gyulainak egy 1839.-ben, tehát 14 esztendőskorában írt és Kölcseyt utánzó balladáját, a „Villám és sír“ címűt, amely — Angyal Dávid szerint — minden bizonnyal a *Remény* hatására vezethető vissza. A *Remény* körének költői törekvései bizonyára erősen hatottak az ifjú Gyulai lelkére. Azok a műfajok, melyeket a *Remény* költői külön-külön kedveltek, ú. m. a dal, ballada, elégia, óda, romantikus és társadalmi beszély, népies rege és monda, epigramma, szatira, mindannyi egyesítve van Gyulai költészetében.³⁴ (E balladának némi változatát Gyulai ki is adta 1843-ban Kőváry László „Beszélytárában“, melyben a *Remény* több munkatársa is dolgozott.) Még jobban mutatja a *Remény* hatását Gyulainak egy másik költeménye, a „Székely támad, székely bánja“ című,³⁵ amely indítékaiban, szellemében és tárgyában egyaránt Szentiváni Mihály „Székely támad“ és „Székely bánja“ című költeményeihez csatlakozik.³⁶ A *Remény* című zsebkönyv tehát nevezetes helyet foglal el Erdély irodalmi életének fejlődésében s így érdemes volt a bővebb tárgyalásra.

³⁴ Angyal Dávid: *Gyulai Pál* (Ólesó könyvtár 1654—56. szám, 11. l.)

³⁵ Megjelent a *Hölgyfutár* 1850 március 10-iki számában.

³⁶ Papp Ferenc: *Gyulai Pál lírai költészetének fejlődése 1842-től 1858-ig*. Irodalomtörténeti Közlemények 1922. évf.

A demokratikus nevelés.

*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület marosvásárhelyi vándorgyűlésén 1930. augusztus hó 30.-án a bölcsészeti szakosztály ülésén tartott előadás.**

Irta: **Dr. Gál Kelemen.**

Szoros kapcsolat van egy kor szellemi és gazdasági áramlatai és oktatásügye között. Ez a kapcsolat nem az ok és okozat közötti egyszerű viszony, hanem az egymástól való kölcsönös függés korrelatív helyzete. Egy kor szellemi áramlatai és gazdasági helyzete nemcsak hatása és okozata az érvényben levő iskolai rendszernek, hanem egyben oka is. És egy fennálló oktatási rendszer nemcsak eredménye egy kor szellemiségének, hanem termelő tényezője is. Az oktatásügy rendszere igyekszik megfelelni a nép gyakorlati szükségeinek és ujonnan fellépő eszményeinek. És így bizonyos távolságból követi a koronként fellépő eszmé-áramlatokat. Viszont az iskola a maga részéről hozzájárul ahhoz, hogy ez áramlatok az adott szociális és gazdasági viszonyok között kitisztuljanak, új eszméket termeljenek s az életet formáló hatalommá erősödjenek.

Az eszmék tisztulási folyamatát néha megelőzi, máskor követi a közoktatás rendjének szervezése. A szervezés különösen nehéz olyan átmeneti korszakokban, minő a háború utáni is volt, amelyeket zavaros hullámlás, egymásnak ellentmondó eszmék, tétova bizonytalanság jellemez. Az eddigi eszmények elvesztik varázsukat, megfakulnak. Új gondolatok, új célkitűzések nyomulnak előtérbe, melyek még formátlanul, zavarosan élnek a lelkekben. A régieknek megvan még a hagyomány és szokás hatalma. Az újak gyakran túllőnek a célon s ezzel támogatják az előbbieket anélkül, hogy akarnák. Minden átmeneti kornak az a jellemző sajátysága, hogy egy előző kor szelleme s egy vajudó és megszületni akaró kor gondolatai és tervezgetései találkoznak benne. Ha a mult erői és eszméi mereven és dacosan tartják magukat s a jövőői hevesen és féktelenül jelentkeznek, akkor elkerülhetetlen az összeütközés. Ez a forradalmak pszichológiája.

Hogyan lehet kikerülni az összeütközéseket? Iskolai reformokkal. A háború után Európában az országoknak egyik legfontosabb és leg-sürgősebb teendője volt az oktatásügy új rendezése és szervezése.

* Forrásmunkák: I. C. Petrescu: *Problema selectiei în școala democratici*, București, 1928. P. P. Negulescu: *Reforma învățământului*, București, 1927. Rein: *System der Pädagogik*; Barth: *Elemente der Erziehungslehre*. Az állami elemi iskolai törvény indokolása Anghelescu minisztertől.

Ebben a munkában nemcsak szakemberek és államférfiak vettek részt, hanem néhol — szinte azt mondhatnók — az egész nép. Politikai pártok, felekezeti közösségek, tanítótestületek konferenciái, szaktestületek álltak oda, hogy részüket kivegyék e jelentős kérdés rendezéséből. Kell-e mondanom, hogy rendkívül örvendetes jelenség, mert arra mutat, hogy az iskola az emberek lelkében azt a méltó helyet foglalja el, amelyet jelentőségénél fogva megérdemel.

A háború utáni iskolai reformok jelszavai között egyike a leggyakrabban hangoztatott kívánalmaknak: *a demokratikus iskola és nevelés kérdése*. A következőkben foglalkozni fogok a demokratikus iskolai rendszer háború utáni megfogalmazásával, azokkal az érvekkel és ellenvetésekkel, melyek a demokratikus iskolával szemben elhangzottak; röviden rámutatok egy néhány jellemvonásra, amelyek Ausztria és Németország iskolai rendszerében a demokrácia gondolatát vannak hivatva szolgálni, és végül megvizsgáljuk, hogy érvényesül-e s mennyiben a demokrácia elve Románia oktatásügyének multjában és jelenében? A demokrácia szónak eddig két jelentősége volt: jelentett államformát és politikai pártot. Most a háború után bevonul az iskola és a nevelés területére is. Ezzel a kérdés elveszti tisztá pedagógiai jellegét, kiszélesedik politikává, a politika pedig pedagógiává nemesedik. *A demokratikus nevelés kérdése* — amint a következőkben lesz szó róla — *nem didaktikai és nem módszertani kérdés, hanem az iskolák szervezésének kérdése*. Pedagogia és politika fonódnak össze e problémánál, melynek megoldásánál szava van nemcsak a politikusnak, hanem a pszichológusnak is. Téves tehát Rădulescu Motrunak, a bukaresti egyetem filozófia-tanárának, az a felfogása, hogy iskolai reformok készítésénél most még nem járhatnak el tisztán a pedagogia elvei szerint, hanem politikai szempontokat is figyelembe kell venniük. Nemcsak most, nagy történelmi események után, hanem mindig, a legcsöndesebb korszakokban is szava van a politikusnak is az iskolaszervezés kérdésében.

Mi az a demokratikus iskola és nevelés?

„Elvileg *egységes iskolai rendszert* kívánunk, — mondja az osztrák Tumlirz — amely közös törzsön emelkedik az *összes gyermekek* részére s később szétválik a képességek és életpályák szerint. A különböző ágak legalább egy ideig legyenek szerves kapcsolatban egymással úgy, hogy az iskolaválasztás mindenkire nézve lehetséges legyen nehézség és idővesztés nélkül és hogy a pályaválasztás lehetőleg minél jobban kitolassék. Az iskolába való felvétel *csupán a gyermek szellemi képességeitől és erkölcsi tulajdonságaitól függjön és ne szülői lakásától, állásától, vagyonától és hitétől.*“

Glöckel Ottó osztrák közoktatási miniszter felfogása, melyet az osztrák iskolai reform megvalósított, ez: „Az iskola demokratizálása ez elv valószínűsítését jelenti: *egy iskola az egész népnek*. Míg a régi iskolai rendszer a *régi állami rend és a vezető osztályok érdekeinek megfelelő volt, ma a demokrácia iskolájának az egész népnek kell szolgálnia, és célja az önkormányzásra való nevelés demokratikus elve kell hogy legyen. Ebből a célból foly két elv: a népnevelés kiterjesztése és elmélyítése általában és a vezető életpályákra való igazságos kiválasztás*

biztosítása oly módon, hogy az egyén fölemelkedése kizárólag csak képességeitől függjön.“

E két osztrák vezető iskolapolitikus felfogásán kívül említsük meg még az 1918. évi weimari alkotmány intézkedését és vezető gondolatát. Ez az alkotmány megszüntet a régi rendi társadalom részére szervezett bizonyos iskolatípusokat (Vorschulen), melyeket csak a vagyonos és magas társadalmi állású szülők gyermekei látogattak s melyekből a szegényeket a társadalmi előítélet és a szegénység kizárta, és létesít olyan típusokat, melyek a nép széles rétegei fölemeledésére szabad utat nyitnak. A törvény azt mondja: „*egy közös alapiskola (Grundschule) mindenki számára*“, ezen épül fel egy gyakorlati (Mittelschule) és egy elméleti irányú középfokú iskolai rendszer a maga nagyon sokféle és különböző típusaival. „Ebben a rendszerben *döntő az életpályák sokfélesége*; de egy gyermeknek egy bizonyos iskolába való felvételénél *döntők az ő tehetségei és képességei, nem pedig szüleinek gazdasági vagy társadalmi helyzete, vagy vallásfelekezete.*“

Ha a kérdés német és osztrák megfogalmazását tüzetesebben összehasonlítjuk, némi árnyalati különbségeket — minden egyezésük mellett is — találunk. Megegyeznek abban, hogy *egységes iskolai rendszert* kívánnak itt is, ott is. Abban is, hogy a *szellemi kifejlődés útját szabaddá és akadálytalaná akarják tenni* erő és idővesztés nélkül mindenkire a szülők gazdasági, társadalmi és vallási helyzetére való tekintet nélkül. Némi árnyalati különbség abban van, hogy az osztrák közoktatásügyi miniszter a régi rendi államra s annak iskolájára való hivatkozással az egész nép művelése kiterjesztését és elmélyítését hangsúlyozza s a politikumba pedagógiát is kever, midőn az önkormányzást tűzi ki célul. A német törvény döntő mozzanat gyanánt az életpályák sokféleségét emeli ki. Az osztrák miniszter a vezető életpályákra való igazságos kiválasztásról beszél, ami a tiszta demokratikus iskolának egyik kényes és látszólag ellenmondást magában foglaló problémája. De nem említi a szülők társadalmi és felekezeti állásának különféleségét, habár kétségtelen, hogy az egész koncepció szelleme azt a gondolatot tartalmazza, amit a német törvény kifejezetten is kijelent. A különbség könnyen érthető. Ausztria szociálista eszmével telített törvényhozása a vallást bizonyos mértékig elhanyagolható mennyiségnek tekintti; a német államraison ellenkezőleg lényeges elemnek. Aztán a két ország vallási viszonyai s iskolázásuk multja is lényegesen különbözök.

A kérdés roppant gazdag irodalmából fölösleges többlet idéznem. Mindezek a meghatározások — amint látjuk — lényegben megegyeznek, összevágók. Talán más szavakkal, de ugyanazt mondják. Olyan iskolai szervezetet kívánnak, amely utat nyisson a nemzet egész ifjúságának a gyermekkertektől és elemi iskolától fel az egyetemig a szülők nemzeti, vallási, társadalmi és vagyoni helyzetére való tekintet nélkül. Nyilván meg tehát az iskolák kapui egyenlően mindenki előtt, a legelső társadalmi osztály fiai előtt is. A kultúra szabadsága általános emberi jog, amint azt a XVIII. század felvilágosodási eszmeáramlata hatása alatt a francia forradalom deklarálta.

Azonban a legdemokratikusabb megfogalmazásnak is van egy ki-

kötése. Mert nemcsak a társadalmi és felekezeti helyzet és vagyoni állapot teremt különbségeket, hanem az egyének között már születésüknél fogva olyan nagy és lényeges különbségek vannak, amelyek lehetetlenné teszik egy nemzet egész ifjúságának ugyanazon típusú és ugyanazon fokú iskolákban való nevelését. És itt az egyenlőség és egyenjogúság demokratikus elve látszólag ellenmondásba kerül egy kikerülhetetlen valósággal, az egyéni adottságok különféleségével. Ezért van az, hogy a demokratikus iskola leglelkesebb hívei is kifejezetten hangsúlyozzák az egyén szellemi és erkölcsi képességeit, amelyek megfelelő iskolai típusokat tesznek szükségessé. Mert a legelvhűbb demokráciának sem érdeke, hogy a kiváló képességek elsatnyuljanak a középszerűek tömegében, hanem ellenkezőleg a fejlődésnek olyan feltételeit akarja megteremteni, amelyek nemcsak lehetővé teszik, hanem elősegítik a kiváló képességek kibontakozását a köz, a társadalom javára. Mert egyetlen társadalom sem állhat fenn vezetők nélkül. A legdemokratikusabb felfogású társadalom is vezetőkre szorul és vezetőkre hallgat. Szép és megvesztegető gondolat: egy nép összes gyermekeit, legyenek azok gazdagok vagy szegények, magas vagy alacsony származásúak, egyenlő oktatásban részesíteni egy közös iskolában.

De közelről nézve célszerűtlen és megvalósíthatatlan. Nemcsak a már érintett pszichológiai ok miatt, hanem azért is, mert minden kulturális haladás előfeltétele a munkamegosztás. Minél differenciáltabbak a foglalkozások, minél különfélébbek a tehetségek, annál fejlettebb és haladottabb a társadalom gazdasági és szellemi élete. Ugy, hogy a szociális felemelkedés egyenesen a szellemi egyenlőtlenség hatásának és eredményének látszik. Megállapíthatjuk tehát, hogy *a demokratikus iskolai rendszernek egyenes követelménye az iskoláknak az egyéni tehetségekhez, legalább is a tehetség-típusokhoz való alkalmazkodása.* Ha a társadalmat egy nagy munkaközösségnek tekintjük, három egymás fölé helyezkedő réteget kell megkülönböztetnünk: a munkásoknak egy alsó, egy közép és egy felső réteget. Ez a rétegeződés nem csinált, nem mesterséges, hanem természetes és a munka lényeges természetből folyó. Mert van teremtő, rendező vagy meghatározó és végrehajtó munka: a lángelme, a tehetség és a kéz munkája. E természetes rétegeződés ellen a legtisztább és legridegebb demokrácia sem tehet semmit, mert a társadalomba verődő egyének szellemi alkotásán épül fel, tehát olyan adottságon, amelyen változtatni nem áll módjában. Ez az oka annak, hogy a tiszta demokratikus iskola nem valósult meg sehol. Sőt még elvileg sem ment az ellentmondástól. Mert *általánosnak*, mindenkit befogadónak s egyben *kiválasztónak* kell lennie. Az egyenlőség elvére alapított demokrácia az iskolarendszer kérdésében oda vezetett, hogy az egységes iskolának a differenciális pszichológia modern eredményei alapján legalább is tehetség-típusok szerint kell differenciálódnia. Azt jelenti ez, hogy minden egyént a maga természetes képességei szerint kell nevelni, hogy mindenki megtalálja a fejlődés legalkalmasabb útját, hogy kifejthesse a társadalomban azt a maximális munkát, melyre képes a maga és a társadalom számára.

Ha e modern felfogást szembeállítjuk a régivel, azt mondhatjuk:

régebben a nevelésnek egyetlen útja volt minden egyéniség részére; ma — legalább elvileg — minden egyéniség részére a maga saját útját kell követelnünk.

Bármennyire megvesztegető a demokratikus iskola gondolata, még sem lehet mondani, hogy ellenvetések nélkül általános helyesléssel találkozunk. Azok az ellenvetések, melyeket a demokratikus iskola ellen szoktak felhozni, háromfélék: *biológiaiak*, *pszichológiaiak* és *szociológiaiak*.

A *biológiai* ellenvetés lényege az, hogy a gazdagabb és magasabb társadalmi állású szülők gyermekei tehetségesebbek; ezért nemcsak rájuk nézve igazságtalanság az, amit a demokrácia tesz, hogy nem adja meg nekik, ami az övék, hanem a társadalomra nézve is, mert ilyen módon a legjobb és értékesebb szellemi energiák kifejlés nélkül maradnak és elsatnyulnak. Amint látjuk, ez a felfogás a képességet a gazdasági helyzetből vezeti le, amint a szociálizmus is teszi. Kétségtelen, hogy oki kapcsolat van a gazdasági helyzet és a szellemi képességek között, de nem olyan, hogy a gazdasági helyzet oka volna a szellemi képességek magasabb voltának, hanem megfordítva, a gazdasági helyzetet a szellemi tulajdonságok határozzák meg: a tehetséges családok felemelkednek, a tehetségtelenek lentmaradnak. A szociális helyzet és a szellemi képesség közötti viszony egy *szociális kiválasztás* eredménye. Az alsóbb rétegekből származó gyermekek azért nem végzik az iskolát, mert gyenge képességeket örökölték szülőiktől, nem pedig azért, mert alsó rétegekből származnak. Valószínű azonban, hogy itt nem született tehetségről, hanem magasabb kulturális környezet hatásáról van szó: a szülők érdeklődnek gyermekeik tanulmányai iránt s képesek őket ezekben segíteni.

A *pszichológiai* okok Binet és Simon intelligencia-vizsgálatára s a differenciális pszichológia eredményeire támaszkodnak. Ezek szerint a vizsgálatok szerint az intelligenciának két tulajdonsága van: alaki (ítélet, összehasonlítás, megkülönböztetés, képzetalkotás, asszociáció) és anyagi (emlékezet, képzelet). Amaz öröklődik, ezt tapasztalat útján szerezzük. Már most a magasabb társadalmi állású gyermeknek számos alkalma van intelligenciája anyagi tulajdonságát művelni és fejleszteni, még akkor is, ha formai intelligenciája születésénél fogva fejletlenebb. A foglalkozás, a működés fejleszti az intelligenciát, a működés hiánya tompítja. Más szavakkal: ha hiányzik az anyag, hanyatlak az intelligenciának nemcsak anyagi, hanem formai élessége is.

Ez az ellenvetés nem azt mondja, hogy a szegény és alacsony rétegekből származó gyermekek tehetségtelenebbek, csak azt, hogy az intelligencia tompulása lassan, fokként áll elé.

A háború alatt otthonokat létesítettek szegény és vagyonos gyermekek részére. A gazdagabb gyermekek nagyobb szóbséggel, jobb modorral kerültek be ezekbe az otthonokba. De nemsokára azt tapasztalták, hogy a szegény gyermekek utolérték, sőt sok esetben felülmúlták a gazdagabbakat. Annyi azonban megállapítható, hogy az intelligenciabeli különbség kezdetben némi nehézségeket okoz s bizonyos idővesztéséget jelent. De hangsúlyozzuk: csak kezdetben.

Az a másik pszichológiai ellenvetés, hogy a demokratikus iskola

nem veszi tekintetbe az egyéni tehetségeket, hanem az egyenlőség dogmája szerint nivellál és szellemileg uniformizál, elveszti erejét azzal a felfogással szemben, hogy a demokratikus iskola csak a mesterséges különbségek ellen harcol, ellenben a természettel adottaknak — legalább elvileg — a legalkalmasabb utakat nyitja meg és készíti elő. Mert a tehetségesek hivatása Stern szerint nem merül ki abban, hogy ösztönzésül és mintául szolgáljanak a kevésbé tehetségeseknek.

Szociológiai természetű ellenvetés a demokratikus iskola ellen az, hogy nem enyészeti el a társadalmi ellentéteket, amint hivei várják, hanem ellenkezőleg okozza, hogy a gazdagok az elbizakodottság, a szegények a lealázottság érzelmével telítik lelküket, mert közről és napról-napra látják a különbségeket.

Ez az ellenvetés nem komoly. Nem állja ki sem a pszichologia, sem a tapasztalat rostáját. A gyermek nem ismeri a társadalmi rang- és osztálykülönbségeket. Csak később, a serdülés korában jó tudatára. Ha pedig ismeri, ez a családi helytelen nevelés eredménye, hogy a szülők óvták, távoltartották a szegény osztály gyermekeitől. Epen ellenkezőleg! Hány megható példája van a társadalmilag távolálló osztályok gyermekei között az iskolában kötött sirig tartó barátságoknak!

Az a kifogás, hogy a demokratikus iskola a család és a családi szellem, meg a szülők akarata ellen van és a demokrácia büszkélkedő cégére alatt zsarnoki nyomást gyakorol a család szabadságára, elég feltűnő módon francia földről hangzik felénk, ahol kitermelték a nagy forradalom demokratikus jelszavait. Minő jögről vesznek el — kérdik — a gyenge tehetségű gyermek szülőitől azt a szabadságot, hogy gyermekeiket középiskolába járassák, ha megvan rá a módjuk és megvannak győződve, hogy a középiskola hasznos és tetszik gyermeköknek, még akkor is, ha vizsgálatuk nem sikerül. Általában véve nagy mértékben jellemző, hogy az a Franciaország, amely világgá hirdette a nagy forradalom demokratikus eszméit, melyek még ma is elragadó sodrásúak az európai szellemi áramlatok hullámzásában, iskolai rendszerének reformálásában a legkevésbé követi a demokrácia jelszavát. Itt a régi osztályszellem még elég erős arra, hogy csak lassan és fokónként engedjen szót a demokrácia gondolatának.

Felemlítik a demokratikus iskola ellen azt is, hogy az alsó osztályokból származó igazi tehetségeknek eddig is sikerült minden akadály ellenére utat törni maguknak. Ez igaz, de nem mindeniknek, csak némelyeknek. Mennyien veszthettek el a mostoha viszonyok miatt, kárára a társadalomnak, az emberi kultúrának, s ha egyeseknek sikerült is, mennyi idő és erőpazarlással! A demokratikus szellemű társadalomnak egyenlő eszközöket kell mindenkinek rendelkezésére bocsátania a küzdelemre, egyenlő utakat nyitni, hogy a legrövidebb idő alatt és legkevesebb energiával a legnagyobb eredményt érhessék el.

Vannak olyan felfogások is, melyek a demokratikus iskola elvi érvényességét is tagadják. Ezek azt mondják, hogy a középiskola hivatása az, hogy vezetőket neveljen. Már pedig azzal, ha a középiskola alsó tagozatát azonosítják a népiskola felső tagozatával, a középiskolákba bevonul a népiskola szelleme és módszere, amely nem a vezetők, hanem csak a végrehajtók szellemiségét tudja kitermelni.

Másik kifogásuk az, hogy az elméleti és gyakorlati előképzés az alsó tagozatban együtt történik, holott helyesebb volna, már kezdettől fogva a hivatásnak megfelelő iskolába járni. Ebből következik, hogy nem egységes iskola kell, hanem sokféle.

Lassuk most már az új iskolai reformoknak különösen azon vonásait, melyek a demokrácia jellemét hordják magukon.

Az új német közoktatásügyi törvény szerint az egyetlen iskola, amelyet a *nemzet összes fiai* járnak, az *alapiskola* (Grundschule). Innen mehetnek a következő iskolákba: reálprogimnázium, progimnázium, reáliskola, gimnázium, reálgimnázium, főreáliskola, reformreálgimnázium, német főiskola (Deutschoberschule), Aufbauschule és „középis-kola” (Mittelschule). Tehát nem egy út áll az ifjúság előtt nyitva, mint nálunk, hanem az egyéni tehetségek különbözőségének megfelelően a legkülönbözőbb típusok. A mi szempontunkból fontos, hogy a törvény eltörölte az előkelőbb és vagyonosabb osztály iskoláját, az ú. n. *Vorschule*-kat.

Az „Aufbauschule” célja az, hogy azok, akik a maga idejében *válami ok miatt nem mehettek középis-kolába, azt mégis elvégezhesék s azután egyetemre mehessenek*. Ebbe a tanulók 7 évi elemi iskola után lépnek s 6 évig tanulnak. A törvényhozást az a gondolat vezette, hogy a paraszt 4 évi tanulás után, mikor képességei még nem nyilvánulnak, nehezen küldi iskolába gyermekét. Később tehetségei nyilvánulása után pótolni szeretné a mulasztást s legyen erre olyan típus, mely kevesebb idő alatt utat nyit a mulasztás pótlására. Ez iskolai típus ellen azt hozzák fel, hogy vajjon el tudja-e végezni 6 év alatt azt, amit a középis-kola 9 év alatt végez el.

Ha a tanuló a 4 évi elemi iskola után nem megy középis-kolába, a 8 éves elemi iskola után köteles vagy kiegészítő (továbbképző), vagy szakiskolába menni. A porosz törvény megengedi ezeknek *egyenes átlépését az egyetemre vagy főiskolára egy felvételi vizsgálat alapján*. Ez az újítás különösen fontos s nagy lépést jelent főleg a demokrácia felé, ha meggondoljuk, hogy a háború előtt milyen féltően örködtek a német egyetemek tudományos színvonaluk fölött.

Az átlépést az egyik iskolából a másikba — a demokratikus iskola egyik jellemző tulajdonsága! — bizonyos körülmények elősegítik, mások akadályozzák. Elősegíti az, hogy több iskolában ugyanazon fedél alatt többféle szekció van. De nehezíti az, (különösen a gyakorlati iskolákból az elméletiekbe), hogy a tantervek igen eltérőek. Így pl. az iskola hatóságával egyetértve maga választhatja meg az első idegen nyelvet.

A német iskolai törvény határozottan nagy haladás a multtal szemben a demokrácia irányában.

Az iskola demokratizálásának a kérdése még intenzívebben foglalkoztatta Ausztriát, mint Németországot. Fischl, az új osztrák iskolai törvény alkotója, mondja: „A demokrácia, annak biztosítása és kifejlesztése, eszméi megvalósításának megkönnyítése, tényleg vezető csillaga a új osztrák iskolai reformoknak. *Az iskola demokratizálására céloznak az összes intézkedések, melyeket tettünk.*”

A régi osztrák iskolai rendszer a demokrácia szempontjából sok

hiányt mutat. A különböző iskolai típusok között nincs átmenet; ezért az alsó osztályok nehezen érvényesülhetnek. Az általános műveltség iskolái főleg a gazdagoknak, a szakiskolák inkább a szegényeknek vannak nyitva. Az 1927. évi törvény gyökeresen reformálta az oktatásügyet. Az alapiskola 4 éves, kicsi és nagy helyiségekben, falvakban és városokban egyaránt. Innen mennek a „főiskolába“ (Hauptschule), amely egy faja a felsőbb elemi iskolának, szintén 4 éves és kötelező. Külön megjegyzésre érdemes azonban, hogy ez iskolának *párhuzamos osztályai* vannak: *külön a tehetségesebbek és külön a kevésbé tehetségesek számára*. Ez az ú. n. „főiskola“ vezet vagy a különböző típusú liceumokba, vagy a szakiskolákba, vagy a gyakorlati életbe. Hogy a belépést a középiskolába megkönnyítsék, idegen nyelvek is vannak a tantervben, de csak fakultatívek. A középiskola 8 éves, 3 éves alsó és egységes, és 5 éves felső és háromfelé ágazó szekcióval.

Feltűnően kidomborodó vonása az új iskolai törvénynek, hogy az *egyéniség elve kiváló figyelemben részesül*. Az egyéniség különböző érdekeit szolgálják a külön tanfolyamok és szabad gyakorlatok, amelyek fakultatívek. Külön tanterv és külön módszer van a lányok részére. De az egyéniség elve különösen abban domborodik ki, hogy az elemi iskola felső fokán két szekció van, egy a tehetségesebb és egy a kevésbé tehetségesek részére. Az első eset ez elv törvénybeiktatására. Az ú. n. *Aufbauschule* itt is megvan azok részére, akik a maga idejében nem tudták elvégezni a középiskolát. A munkások részére pedig, akik egész nap el vannak foglalva, hogy egyetemekre és főiskolákra mehessenek, a középiskolák mellett speciális esti tanfolyamok vannak.

Ezek után lássuk, hogy áll ez a kérdés nálunk?

Románia büszkén kérkedik a világ előtt, hogy demokratikus ország. Vajjon a demokrácia elve érvényesült-e az iskolákban is? Az 1864. évi első szerves közoktatási törvény kimondja a tankötelezettséget és ingyenességet. Kétségtelenül demokratikus elvek ezek, s ezért sokszor mondták, hogy Románia iskolai törvényhozása lényegében demokratikus. De ugyanez a törvény különbséget tesz falusi és városi iskolák, falusi és városi tanítók között. Ez pedig a lehető legantidemokratikusabb. Take Jonescu 1893-ban újraszervezte az elemi iskolát, de az újraszervezés, ha lehet, még antidemokratikusabb, mivel egy iskola helyett háromféle iskolát teremt (școala medie sau cursul mediu) és egy két tanítós 5 osztályos felsőbb iskolát. Kevesen s csak a népes centrumokban lakó vagyonosabbak tudták végezni az egész iskolát. A tanítókat nem állandósította, mert felbujtóknak (frământător satelor) — ma cuculistáknak mondanók — tekintette őket ő is, a közvélemény is. 1896-ban Poni revidiálta ezt a törvényt: egy típust alkot, ezzel eltünteti a falusi és városi iskola közti különbséget s megnyitja a falusi gyermek előtt is a felső oktatás iskoláit. Ez a törvény már új irányt jelent. Utódja Spiru Haret, „az iskolák embere“, a „parasztság atyja“, mély meggyőződéssel hirdeti a parasztság gazdasági és kulturális emelésének szükségét, még pedig olyan korban, amelyben, mint Simionescu mondja, „már a demokrácia szó is rémületet keltett“. Az 1907. évi parasztmozgalmak után „forra-

dalmárnak“ mondották őt suttogva, munkatársait nyílt szóval. Elsőrendű nemzeti kérdésnek tartotta, hogy a parasztság földdel láttassék el, olyan időben, midőn ilyeneket emlegetni is vakmerőség volt. Szóval egész működése valójában demokratikus szellemű volt, de épen az erőfeszítéseire mértén a csekély eredmény s a működését kísérő közvélemény sanda gyanúsítása mutatja, hogy a társadalmi közszellemet még mindig a gazdag boérság befolyásolta. Arra a kérdésre tehát, hogy demokratikus volt-e a román iskola, nyugodt lelkiismerettel és tárgyilagossággal csak azt mondhatjuk, hogy nem. Utána 1913-ban a bolgár háború idején bizonyos jogokat ígértek a népnek. A nagy háború alatt a jasi parlamenti megismételte az ígéretet. A háború után megvalósították a két nagy reformot: az általános, titkos, egyenlő és kötelező választói jogot és a földreformot.

Ez a két reform öntudatra ébresztette a népet. Kiritescu azt mondja, hogy a nép a háború előtt földet, a háború után iskolát követelt. Ha nem is igaz ez az állítás egészben, — az általános tanítóegyesület elnöke, Trajan Şuteu szerint a nép nagy többségében ma is hideg és közönyös az iskola iránt — annyi mindenestre áll, hogy egy csodálatos fellendülés jellemzi a háború utáni 10 esztendő történetét.

A háború után Romániában több iskolai reformjavaslat készült. Mehedinţi meg akarta teremteni a nép munkaiskoláját, melyben „a könyv társul a munkával s a munka a könyvvel“, de elgondolása csak terv maradt. Petrovici szintén terjesztett be egy reformjavaslatot, melyet a nemzeti elemek hiánya és antidemokratikus volta miatt támadtak legélesebben. *A demokratikus iskola jelszava a liberális párt iskolapolitikájában kormányzati programm lett.* Angelescu elemi iskolai törvényének előadója, Gârboviceanu, mondja: Demokratikus kívánalom, hogy a kötelező oktatás elemei azonosak legyenek az összes gyermekek részére, legyenek azok falusiak vagy városiak, gazdagok vagy szegények. Román ember nem tűrhet meg osztálykülönbséget.“ Angelescu meg azt mondja: „Az általános választójog és a földosztás kívánia az oktatás demokratizálását, azaz minél szélesebb kiterjesztését a kultúrának a nép alsó rétegeire.“

Hogy érvényesül a demokrácia elve a törvényben? A törvény megszünteti a falusi és városi iskola közötti különbséget. Most már nincs şcoale pe clase és şcoale pe divizii. Az institutorok és invăţătorok képzése és jogai azonosak. Az átmenet az egyik típusú iskolából a másikba érdemek alapján lehetséges. A szegények gyermekei most mehetnek olyan iskolákba, amelyekre eddig csak a gazdagok aspirálhattak. Az elemi iskolától az egyetemig az egész iskolai rendszer egy egységes szervezet. A tanuló a kiegészítő elemi iskolából (V—VII. o.) különbözeti vizsgálat alapján mehet a középiskola felső tagozatába. A törvény gondoskodik a gyengeelméjű tanulók részére is iskolákról (de elfeledkeznek a kiváló tehetségűekről). A két ciklus létesítését Angelescu szintén demokratikus színű érvekkel támogatja, valamint a „falusi“ gimnáziumokét is. A liceumok mellé internátusokat azért szervez, hogy a falusi gyermekek a drágaság miatt ne legyenek kénytelenek kimaradni az iskolából.

Tegyük fel ezek után a kérdést: valóban demokratikus-e ma a román iskola? E kérdésre is azt kell felelnünk: nem! Mert a törvényben benne van egy olyan elv, amelynek nem volna szabad benne lennie, mert ellenkezik a demokrácia lényegével, és hiányzik egy olyan, amelynek benne kellene lennie, mert a demokrácia fogalmának lényeges tartalmi jegye. Benne van a nevelés nemzeti jellegének olyan türelmetlen és kizáró fogalmazása, amely e földön román nyelvnél és kultúránál egyebet jogosultnak elismerni nem akar s minden módon irtja és üldözi a más nyelven beszélők és Istent másként imádók szellemi és nemzeti örökségét. És hiányzik az egyéniség végére mehetetlen különféleségeit (individuum est ineffabile) tekintetbe vevő elágazása a kultúra útjainak, melyre a nyugat törvényhozása olyan kitünő mintákat alkotott. A tiszta demokratikus iskola egyetlen korlátozást ismer: a tanuló lelki alkatával adottat.

A tiszta demokrácia nem ismeri a nemzeti kizárólagosság korlátját. Petrescu, aki a jelenlegi iskolai rendszert a multtal szemben valódi demokratikusnak mondja, e rendszer védelmében csak odáig merészkedik, hogy a demokráciát — *legalább mai formájában* — nemzetinek mondja. Miért? Mert külföldön az összes törvényhozók egy alapiskolát szerveztek a nemzet összes fiainak, egy egységes kötelező iskolát. De Petrescu elfelejti, hogy azok az iskolák nem különböző nemzetek, hanem egy nemzet fiai számára szerveztettek. Más a helyzet olyan államban, melynek polgárai különböző nyelveket beszélnek. Az igazi demokrácia magában foglalja az ország egész népét nemcsak vagyoni, hanem nemzeti és vallási különbség nélkül. Maga Anghelescu nyíltan ki is fejezi ezt a törvény indokolásában, midőn ezt mondja: „A modern demokratikus állam azt akarja, hogy az összes állampolgárok válásra, gazdasági vagy társadalmi állásra való tekintet nélkül... akadálytalanul érvényesülhessenek, ... mindenkinek utat nyit, hogy felemelkedhessenek oda, ahová munkája és tehetségei megengedik, mert csak ilyen módon lehet megállapítani az érdem felsőbbiségét.“

Am a szép elvet a törvény intézkedései lábbal tiporják és csúfot üznek az egyenlőség demokratikus elvéből. Mert minden módon sürgetik és megkönnyítik a román kultúra elemeinek elsajátítását és minden módon akadályozzák a kisebbségi kultúrák javainak művelését. Mert egyenlő kívánalmak elé állítják a román nyelv tudása szempontjából a született románt és a kisebbségi tanulót, még pedig az egyenlő elbánás ürügye alatt, ami lényeges tehertöbbletet és az előhaladás akadályát jelenti az egyik és jelentékeny könnyítést a másik részére. Nyilvánvaló, hogy ez nem egyenlőség, hanem a legigazságtalanabb egyenlőtlenység. Ez minden egyéb lehet, de a demokrácia lényegétől teljesen, toto genere, idegen vonás.

És hiányzik a törvényből egy olyan elv, amely a demokratikus iskola lényeges jellemvonása: *az egyéniség tiszteletbentartása*. A demokrácia fogalmának lényeges és alapvető jegye, hogy számol az egyéniség elvével és szabad utat nyit az egyéni tehetségek különböző irányú akadálytalan kifejlődésének. Az egységes liceum gondolata nemcsak hogy nem demokratikus, hanem lényegesen ellentmondó a szellemi

áramlatnak. Hiszen a demokrácia jegyében alkotott iskolai rendszerek — mint láttuk — kivétel nélkül újabb meg újabb iskolai típusokat és elágazásokat alkotnak, hogy szolgálhassák az egyéniség különböző tehetségű fejlődésének érdekeit. És ellene mond a modern differenciális pszichológiai kutatások igazolt eredményeinek is. A demokrácia különböző típusok egységesítését, nem egyszerűsítést jelent, hanem egyenlő jogosultságot és egyenlő akadálytalanságot a lelki adottságok kifejlesztésére. Nincs is párja az egységes liceumnak egész Európában. A francia példa, melyre hivatkoznak, nem találó, mert ott az utolsó év a matematikai és filozófiai tanulmányok irányában nagyon élesen válik el.

Az egyéniséget alkotó jellemző vonások közé eltörülhetetlenül tartoznak a faji vonások is. A faji vonások kifejlődését akadályozni s a nemzeti lélek oltógyáiba más szellemiséget oltani akarni — nem demokratikus vonás. De feltétlenül esztelen és eleve sikertelenségre kárhoztatott törekvés.

Románia csak akkor büszkélkedhetnék a demokratikus iskola jelzavával, ha lemondana az „egységes liceum“ fantomjáról és a „nemzeti nevelés“ olyan fogalmazásáról, amely román nyelven és kultúrán, román szellemiségen kívül semmi egyebet létezőnek és jogosultnak elismerni nem akar.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Rovásírás a bögözi freskón.

A bögözi (Udvarhely m.) ref. templom és annak az északi, ill. nyugati falán található freskók keletkezési idejével és meghatározásával Huszka József részletes tanulmányban foglalkozott.¹

A templom legkésőbb a XIV. században épült, gerendás mennyezettel. „A XV. sz. elején megnagyították a ma is boltozott szentéllyel és a régi templomot is beboltozták, ellátva díszes ajtó és ablakfaragványokkal”.² Később a nagyhajó bolthajtása beomlott, s ekkor újra a ma is meglévő, később díszes mintákkal megrakott kockás famennyezettel pótolták.³

Az északi, ill. nyugati falon látható freskók három képsort alkotnak. A felső képsor a Szt.-László legendát, a középső a Szt.-Margit legendát, míg az alsó az utolsó ítéletet mutatja be. A képek keletkezési idejére nézve Huszka József a következőket mondja: A Szt.-László legenda előképe „valamikor a XIII. sz. végén készült, míg a Margit legenda országos előképe csak a XIV. sz. végén, vagy a XV. sz. elején keletkezhetett”. Tehát a két felső képsort a XV. sz. elején festették. Huszka József a legalsó képsort tartja a legrégebbinek. *Ez az állítása azonban téves, amit az egyszerű tény bizonyít, hogy a mennyezség kapujától balra eső freskórészen a vakolat lebomlott és világosan látható, mint húzták az alsó képsor vakolatát a középső képsorra.*

Ebből látható, hogy az alsó képsor a fiatalabb, és ha a két felső képsort a XV. sz. elején festették, úgy az alsót kb. a XV. sz. közepén vagy második felében. Ezen az alsó képsoron renoválás nyomai észlelhetők, amelyet az első festés után legfeljebb 40–60 év múlva eszközölhettek. Így az alsó képsort 1480—1530 közt renoválhatták.

A múlt század végén Huszka és Csehely letisztították a freskókat és fényképeket csináltak, amelyekből egy sorozat a bögözi ref. parochián látható. Nem sokkal később, 1904-ben, a freskókat megint levakolták és lemeszelték. Az 1920-as években pár helyen lepattogott a vakolat, s az ősszel Bögözön jártunkban Jakab József lelkipásztor úr engedelmével bontogatni kezdtük a falat Kassay F. Pál barátommal. Ekkor láttuk meg a hat rovásírásos betűt az alsó képsor Krisztus-alakjának bal alsó mandorlarészén.⁴ A hat betű téglavörös krétával a renoválásra van ráírva. Ahol a renoválás kissé lekopott, ott a betű is halványabban látszik.⁵

Utána nézve a Huszkáék által felvett fényképeken, a felírást parányi, de olvasható betűkkel ott találtuk. Ez éppenúgy kikerülte a Huszka József figyelmét, mint a képsorok idejére vonatkozó megállapításában a leomlott vakolatrészt.

A 9 cm. hosszúságú és 3½ cm. magasságú felírás a következő:

¹ Archeologiai közlöny. 1898. évf. 388. l.

² Huszka József u. o.

³ Orbán B.: Székelyföld. I. Udvarhely vm.-ben is található erről a tárgyról.

⁴ Mandorla a festészetben dúsfényt jelent, amely kezdetben az ülő alakot vette körül.

⁵ Az utolsó „n” betű.

A felírást *Atyai Estánnak* olvastam, azzal a megokolással, hogy a

λ

betű a Marsigli-féle naptár-másolatban is „est“-et jelent. Mivel itt a székely róvásírást annyira jellemző hangzóugratás fordul elő, a

Ϸ

betűt „án“-nak olvassuk. Ezt a nevet ma *Atyhai Istvánnak* ejtenők.

Arra, hogy *Atyai Están* mikor írta fel a nevét a templom falára, egészen biztos feleletet nem tudunk adni. Tény az, hogy a felírás még abból az időből való, amikor a templom a róm. katolikusok kezén volt. Az udvarhelymegyei körülmények figyelembevételével a templom 1580—1600 körül került a reformátusok kezére, akik valószínűleg rövid időn belül levakolták és lemeszelték a falakat. A felírás ennél fogva legkésőbb a XVI. sz.-ból való.

Szabó Károly közöl⁶ egy 1536 okt. 3-i dátummal Udvarhelyen írott okiratot, amelynek tartalmát így összegezi: „Tarcasfalvi Márton pap, császári és pápai közjegyző bizonyítja, hogy előtte *Atyai Balási István* és Márta *Atyai Pósa Balázs* özvegye több megnevezett személyt ügyvédjeiknek vallottak“.⁷ Az itt említett *Atyai Balási Istvánnal* a „Balási“ az apát jelzi, aki *Atyai.. Balázs* volt; így tehát az említett székely neve *Atyai István*. A név azonos a felírott névvel. Valószínű, hogy a két *Atyai István* egy személy, aki Bögözön jártában felírta a nevét vörös krétával a templom falát díszítő freskóra. Így tehát a róvásírás 1530-as évekből való. Viszont, mert a név a falfestmény főalakjára, ott is feltűnő helyre íratott, az sem valószínűtlen, hogy ez az *Atyai István* az alsó képsor renoválója.

Ez a lelet fontos, mint kinn, nem írásokban megőrzött róvásírás, mint újabb kapocs az orientalizmus elmélyítésében, s ha igaz az, hogy a festő nevét jelenti, akkor bizonyítéka annak, hogy *Atyai István* székely ember értett a festészethez, de meg újabb bizonyíték (Udvarhely megyéből, tehát a *legtisztább székely vármegyéből* már a harmadik; a Keteji Székely Tamás által róvott konstantinápolyi, amelyet Kede községbeli székely róvott, az enlakai és az a bögözi) amellet, hogy a *székelységnek valóban volt saját és sajátos hún-scitha betűs róvásírása*. Ha csak ez a bizonyítéka volna a szász és román szomszédoktól körülött székelységnek, ez is elég lenne minden más érvelés ellenében annak az amugyis világos ténynek az igazolására, hogy a székelység nem elmagyarosodott román.

Szigethy Béla.

Egy adat a hároméves Bethlen Gáborról.

Bethlen Gábor gyermek- és ifjú-korát nagyon hézagosan ismerjük. „Az illyei (marosillyei) kastélyban töltötte gyermekéveit“ — írja róla az ifjú-korára vonatkozó adatok összeállítója, Veress Endre dr.¹ Strassburg Pál, aki magától Bethlentől hallotta és vette adatait, így jellemzi röviden a nagy fejedelem gyermekkorát: „...puerilem aetatem litteris exercuit...“²

Első biztosan keltezhető adatunk gyermekkorából az 1593-iki (13 éves korában írt) levele.

⁶ Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata, 113. l.

⁷ Eredetije pergamenen az Erdélyi Múzeum Törzsgyűjteményében, Ötvös Á. hagyatéka.

¹ Dr. Veress Endre: *Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága*, Erdélyi Múzeum, 1914. dec. 6. füzet (XXXI. k. Új folyam IX. k.)

² Történelmi Tár. 1882. 277.

Az Erdélyi Róm. Kath. Státus gyulafehérvári Majláth-Főgimnáziumának megalakulási kerával foglalkozva, a folyó (1930) év tavaszán a Veress Endre-féle Fontes Rerum Transylvanicarum V. 206. lapján egy adatra bukkantam, amely Bethlen Gábort hároméves korában emlegeti. Akkor csak utaltam erre a körülményre³, most részletezem is.

Az idézett helyen Possevino-nak, a XVI. sz. híres jezsuita-diplomatájának, 1583-iki erdélyi időzése alkalmával a Maros-völgyében tett szemleútja van leírva. Possevino erre a szemleútra Báthory István kívánságára s a vele Lengyelországban megbeszélt tervek értelmében rándult ki 1583. márciusában Gyulafehérvárról. Az idézett helvről csak azt tudjuk meg, hogy „fontos okokból” történt ez a kirándulás. De Possevino Erdélyről szóló gazdag emlékiratának kapcsolatos helyén (Fontes Rerum Transylvanicarum, III. Bpest 1913, p. 180) pontosan elmondja, hogy Báthory István a Maros völgyét külföldi (észak-olaszországi) katolikusok betelepítésével és a (Piskivel szemben fekvő) aranyí hegynek erődíszterüvé való kiépítésével akarta biztosítani — a pápa segítségével — a török beütések ellen. A kérdéses terep megtekintésére rándult ki Fehérvárról Possevino, az erdélyi kancellár (Kovačovci Farkas) és a kolozsvári jezsuita rektor társaságában.⁴ Egész Marosillyéig mentek, amelynek vára akkor már hetedik éve volt Bethlen Gábor édesapjáié. Ebben a várban született 1580-ban a nagy fejedelem.

Ennek a kirándulásnak a leírása a F R Tr. idézett két helyén (III. 180—182. és V. 206.) nem teljesen azonos. Pontos helyi elemek és nevek felsorolásában gazdagabb a III. 180—182. leírása, mint az V. 206-é. Ez az utóbbi meg sem említi név szerint Marosillyét, de a két szöveg kifejezéseinek egybevetéséből s a kérdéses rész elemzéséből feltétlen biztossággal megállapítható, hogy ezen az utóbbi helyen is Marosillyéről van szó:

F R Tr III, 182:

....nell istesse foci (azaz: del Marisio) in uno spacio amenissimo, et in forma di un teatro, è un castello che si chiama Illye, di Volfgango Bethlen nobile, il quale al meglio che puó lo va fortificando...“⁵

Fr. Rr Tr V, 206:

....ad Marusii fluvii fauces bidui spatio progressi latam planiciem in amphitheatri speciem montibus circumquaque septam reperimus, in cuius medio arx Transylvani nobilis est sita, qui nos perbenigne accepit, noctemque detinuit...“

A két leírás összevetéséből nyilvánvaló, hogy az utóbbi is a marosillyei várról, Bethlen Farkas várkastélyáról szól. Veress Endre a F R Tr. V. 280 (a 206 l. idézett helyéhez tartozó 265. j.-ben) úgy véli, hogy az utóbbi leírás talán a szászvárosi várkastélyra vonatkozik („Forsan castellum civitatis Szászváros“). Ez a nézet azonban tarthatatlan, még pedig nemcsak a fenti két leírás összevetése alapján megállapítható és Marosillye mellett szóló azonosság miatt, hanem más okokból is. Gyulafehérvár és Szászváros közt a távolság mintegy 40 km., Gyulafehérvár és Marosillye közt ennek a jó kétszerese, Erdély kancellárja a pápa követével két nap alatt („bidui spatio“) bizonyára nemcsak Szászvárosig jutott el, hanem eljuthatott — s ez a valószínűbb — Marosillyéig is. Azonkívül ismerjük Giovannandrea Gromonak (János Zsigmond olasz testőr-kapitányának) közel egykorú (1567 körül kelt)

³ Dr. Bitay Árpád: *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Gyulafehérvári Majláth Főgimnáziumának megalakulása*, Arad 1930, 28. l. (a 38. j. végén.)

⁴ Veress tévesen írja (F R Tr. V, p. 280., a 204. laphoz tartozó 257. j.-ben), hogy a gyulafehérvári jezsuita rektor kísérte a szemleútra, mert akkor Fehérvárt még nem volt kollégium és rektor (l. előbb idézett tanulmányomban) s a 207. és 208. lapról is kitűnik, hogy a kolozsvári rektor kísérte Possevino.

⁵ Tehát még 1583 márciusában is folytak a marosillyei kastély renoválási és erődítési munkálatai s nem fejeződtek be 1582-ben, ahogy Veress Endre szövegéből (l. l. j.-ben i. h., 287 l.) érthetnők.

leírását is Szászvárosról.⁶ Eszerint Szászváros sem fallal, sem földsáncsal nincs megerősítve, hanem faluszzerű nyílt hely, csak gyenge templomkastélya van.⁷

Arról meg nincs tudomásunk, hogy a Gromo-féle leírás és Possevino szemleltája közt eltelt 16 év alatt valami lényeges változás állott volna be a szászvárosi viszonyokban.

Miután a fentiekben bebizonyítottuk, hogy a fentebb idézett második leírás is Marosillyéről szól, lássuk az ott található további adatokat.

Mikor az említett nemes embertől eltávoztunk, — írja Possevino, mert hisz' tőle van ez a beszámoló leírás — ő egy magyar mérföldre elkísért a Maros völgyében visszafelé. Nem győzött eleget hálálkodni, hogy a pápa követének nála tett látogatásával — őt ennyire kitüntette s kért, hogy a pápának a törökök ellen tervbe vett lépéseit (l. fentebb) mozdítsuk elő, siettessük a magunk részéről is, mivel ő, mint Erdély felől az utolsó vár ura, rosszul érzi magát a török torkában. A pápa követe kitartásra s a mindennél többet érő erkölcsi és vallási állhatatosságra buzdította Bethlen Farkast, majd így folytatta:

„...si quos ex⁸ nobilibus eius subditis filios ad novum Pontificis Maximi ac Regis seminarium⁹ mittere vellet; responsum eo accepti se id curatorum ac subdidit: „*Utinam filius meus grandior esset, qui trimus est tantum, hunc perlubenter Societati instituendum traderem.*“

Ez a hároméves kis fiú pedig nem más, mint Erdély későbbi fejedelme: Bethlen Gábor! Ha ő akkor nem hároméves és Kolozsvárra kerül a jezsuiták intézetébe, talán Pázmány-nyal együtt emlegetné a magyar katolicizmus története, talán folytatódott volna Erdélyben Báhor István kora.

A fenti szövegből nem tűnik ki, hogy Possevinoék látogatásakor otthon volt-e a hároméves Bethlen Gábor Marosillyén, vagy hogy Possevino látta-e a nagyra hivatott gyermeket. Azt azonban megtudjuk, hogy a marosillyei udvarban csak egyetlen katolikus volt, s hogy Possevino ennek az egynek egy jámbor kath. könyvet adott, hogy annak segítségével hasson a többiekre is.

Ez az idézett adat, ha nem is bőbeszédű, de rávillant Bethlen Gábor életében egy nagy válaszütra, amelyen a fejedelem hároméves gyermekkorában állott.

Dr. Bitay Árpád.

A német „Liliomfi” közvetítője.

A legjobb magyar bohózatnak, Szigligeti *Liliomfi*jának, az a kétes dicsőség jutott osztályrészül, hogy a német irodalom — gyöngéden szólva — áthasonította a maga színpadára. A német „Liliomfi”-t, Nestroy bécsi színigazgató „Umsonst” című darabját, a magyar eredetivel kimerítően összehasonlította Császár Elemér „A német *Liliomfi*” című tanulmányában (EPhK. 1908. évf. 192—204. lap.). Már ő utalt arra, hogy Nestroy magyarul nem tudott, viszont átdolgozása a magyar darab tüzetes, szószerinti ismerésére vall, tehát kellett közvetítőnek is lennie. A kérdést Wéber Artur vitte tovább (U. o. 328—329 lap.), aki Wurzbach lexikonából kimutatta, hogy a darabot egy színész fordította németre. Hogy Nestroy maga is elismerte a Szigligeti írói jogát, azt az egykorú Hölgylfutárból Bayer József mutatta ki (U. o. 646 lap.).

Találtunk adatot, mely e kérdést még behatóbban világítja meg. Jókai egyik Kakas Márton-leveleiben, mely a Vasárnapi Ujság 1857. évfolyamának 90. lapján jelent meg és „Egyről másról” címet visel, az utolsó bekezdésben

⁶ Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge II, Kronstadt 1855.

⁷ u. o. 17 és 28 l.

⁸ a szövegben — nyilván sajtóhibából — est áll.

⁹ ami Kolozsvárt volt.

erről az irodalmi zsákmányolásról szól a következőképpen (A következő munkából idézem: „Kakas Márton humoristikus levelei, kiválogatott versei és apróbb elbeszélései. Közrebocsátja Jókai Mór. Második olcsóbb kiadás egy kötetben. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1871.“ II. kötet 83–84 lap.):

„Szigligetitől épen most adnak egy nagyszerű népszínművet Bécsben a Carl színházban, ez az ő Liliomfia; németül „Umsonst“ (Ingyen vagy hiába). A bécsi kritikusok hiába törték a fejüket raita, hogy miért híjják ezt a darabot „ingyennek“, míg Szigligeti véletlenül Bécsbe vetődván, megfejté a talányt. Ő reá értették azt, hogy „ingyen“ ráfogván Liliomfira, hogy az francziából van fordítva. Szigligeti mindjárt kérdőre vonta az igazgatót, s ez felvilágosítá, hogy azt neki bizonyos K. magyar táncos adta (neki) át, mint franczia fordítmányt. Miután azonban az igazgató az igazságról meggyőződött, Szigligetivel barátságosan kiegyezett, s őt szerzői jogaiba tényleg visszahelyezé: Szigligeti azonban még azon felül a maga igazolására egyikét ama panaszos száz aranyoknak kitűzi jutalmul azon derék ember számára, a ki előállítja azt a franczia darabot, a melyből az ő Liliomfia fordítva van. Ilyen veszedelmek történnek a jámbor magyar írókkal Pester és Bécsben; no de nem kell félni: él még —“

Jókai adatainak hitelességéhez semmi kétség sem férhet. Abban az időben egy házában lakott Szigligetivel (Magyar ucca 21.), akitől közvetlen hallomás folytán is értesülhetett erről az irodalmi perről. Az előzőkben felsorolt kutatás adataival szemben Jókai közlése több új mozzanatot tartalmaz: Szigligeti Bécsben járt és maga vette észre, hogy darabját eltulajdonították; a darabot K. táncos, nyilván balleti-színész fordította németre és — bár itt Jókai némileg homályos — bizonyára azt mondotta Nestroynak, hogy a darabot nyugodtan felhasználhatja a magyar szerző nevének említése nélkül is, mert az ügyis francia fordítás; Szigligeti pedig annyira biztos volt darabjának eredetiségében, hogy száz aranyat kínált annak, aki az állítólagos francia darabot felmutatja.

A kérdés végleges tisztázásához még K. táncos teljes neve hiányzik, de talán ez is előkerül az ötvenes évek apró irodalmi adatainak útvesztőjéből.

Dr. Rajka László.

Balogh Józsi balladájának változatai.

Folyóiratunk egyik előbbi számában (1930. 196–7. l.) Dömötör Sándor a *Balogh Józsi balladájáról* értekezve, közel egykorú forrás alapján, egy balladát közölt annak a történeti eseménynek leírásával együtt, melynek „gyász emlékeül készítettett ez az ének Szántó Ferencz“. „autodidactos“ népköltő által Dömötör a balladának, az általa közöltön kívül, csak egy töredékes változatát ismerte Énlakáról (Udvarhely vm.).¹

E balladának azonban nemcsak e két változata ismeretes. Az E. M. II. kézirattárában az *Egyes Versek Gyűjteménye*²-ben egy néhány széthulló lapból álló „Marosszéki dalok“ c. gyűjtemény van s itt, az egyik lapon, a „Balog Józsi mit gondoltál“ kezdetű éneket, tehát a Balogh Józsi balladáját, akarta leírni a múlt század 60-as éveiben egy ismeretlen gyűjtő, de aztán kihúzta ezt az egyetlen leírt sort is. Így ebből az utalásból csak annyit tudhatunk meg, hogy a ballada Udvarhelyszékről Marosszékre is átterjedt s itt is ismert volt.

Sokkal érdekesebb és jelentősebb az a változat, melyet Farkaslakáról, tehát ugyancsak Udvarhelyszékről, Bartalus³ közölt. Ez, az eredeti balladával együtt, a 3. változat, amely Udvarhelyszékről került ki.

¹ V. ö. Tóth V.: *Réai székely énekek*. Ethnographia 1915. 312. l.

² Röviden említve Erd. Ir. Szemle 1929. VI. évf. 302 l. 81. sz., ill. Erd. Tud. Füzet 20 sz. 24 (81.) l. Mivel a 6 dobozból álló gyűjtemény különböző lapjainak semmiféle jelzése nincs, közelebbi jelzést magam sem használhatok.

³ *Magyar Népdalok*, Bpest, 1896. VII : 8–9.

Ha már most az eredeti balladát (A) összevetjük a Bartalus (B) és a Tóth (C) változatával, a népköltés érdekes jellemvonására jöhetünk rá. Az a változat egy hosszú 16 vszkos ballada, tele kántoros bőbeszédűséggel és dőcögös szószátyársággal. A sokkal rövidebb B változat 6 versszakban már tömörebb; látszik rajta az, hogy az A változat a nép közé lekerülve, abból későbbi éneklői egész versszakokat kihagytak, más versszakokat meg összevontan énekeltek. Ezt az elhagyást és összevonást nem lehet csak az énekesek rossz emlékezetének rovására írni, hanem feltétlenül meg kell látnunk benne azt a népnél öntudatlanul, de folytonosan működő művészi ösztönt, mely a lényegest a lényegtelenről, a szükséges dísz a cikornyától s jelen esetben a ballada-epikumot veszélyeztető terjengősséget a rövid, balladához illő drámai kifakadásoktól megkülönbözteti.

Ebből a szempontból ugyan a 3 versszakos C változat nem jöhet számításba, mert itt, mint a lejegyző megemlíti, „az öreg néninek (a dal) több versszaka nem jutott eszébe“, (tehát tényleg feledékenységről van szó), de annál inkább számításba jöhet a B változat, mely az A 1—2 vszkát, a 3. vszk 1—2. és a 4. vszk 1—2. sorát, ugyancsak a 4. vszk 3—4 sorát és a 7. vszk 3—4. sorát meg a 8. vszkot összeéneklí. Kihagyja azonban az egész 9—16. vszkat, ezt a — 9. vszkat kivételével — kántoros és balladába már terjedelmessége miatt sem illő halottbúcsúztatót, felvéve helyette az A-ból hiányzó s a népi C-ben (3. vszk) kevés változtatással meglévő 6. vszkat, amely minden bizonnyal népi betoldás, s egy jellegzetes történeti vonást — az egyik bírót, az obester — könyörtelenségét s a népnek a könyörtelen bírót igazságos büntetésében való bizakodását domborítja ki.

Már Dömötör is észrevette azt, hogy az általa közölt A változat „betekintést enged a népballada titkos műhelyébe, a nép lelkébe“. A változatok összevetése egészen igazolja Dömötörnek azt a következtetését, hogy bár a népballadának egy egyén, a népköltő, a szerzője, de „a nép költőjének dőcögös kántori reminiscenciákat őrző sorai hamar lekopnak“ s nemsokára egy új, egyszerűbb s egyben művészibb változat keletkezik.

E ballada B változatát nézve, a lekopás, csiszolódás még nagyon kezdeti fokon áll;⁴ nagyon világosan látszanak a leszakadt részek helyén a sebek, de esztétikai szempontból nem művészi érzékből származónak ítélni a B változat versszak és sorkihagyásait illetőleg összevonásait — az A vált. 9. vszkának kivételével, melynek megőrzése a balladát művészibbé tette volna, valóban lehetetlen dolog.

Kíváncsiak lehetünk, hogy vajon a balladának csak az az egy újabbkori töredékes változata van-e, melyet Tóth közölt, s ha nem: az újabb változatok mennyiben igazolják a nép művészi érzékére vonatkozó észrevételeinket?!

Szabó T. Attila.

⁴ Ezt megmagyarázhatja az is, hogy ez a balladának aránylag korai, már Bartalus által közölt változata.

KRITIKAI SZEMLE

DRAGOMIR, SILVIU: *Vechile biserici din Zarand si ctitorii lor in sec. XIV. si XV.* Extras din „Anuarul“ Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania pe anul 1929. Cluj. Tip. „Cartea Românească“. 1930. 8° 1 lev., 40 l.

Dragomir professor e beceses munkája, melyet a Román Akadémiában 1930. márc. 21-én olvasott föl, a kristyóri (Crișcior) és ribicei (Ribîța) orthodox templomokról, azok alapítóiról és falképeiről szól. Különös érdeklődésre tarthat számot magyar szempontból azért, mert szerző e templomokban olyan freskókat fedezett föl és írt le, melyek magyar szentjeink és királyaink emléket őrzik. A kristyóri templom fogadalmi képei az alapító, Bálea zsupán emléket tartotta fenn. Építési ideje s az építéssel egykorú freskók keletkezése a XIV. század utolsó negyedére, 1375–1395. közötti időre tehető. Ennek a templomnak egyik falképe három szent királyunkat, Istvánt, Imrét és Lászlót ábrázolja a cirill betűs feliratok tanúsága szerint, Szent Imre és Szent László feliratai fennmaradtak, Szent Istváné megsemmisült, de azonossága kétségtelen. Egy másik freskón, melynek felirata hiányzik, Nagy Lajost és családját látjuk a legnagyobb valószínűség szerint. Sajnos a freskókat a templom múlt századbéli restaurálása alkalmával, hogy a vakolat jobban tapadjon, csákányütésekkel sok helyütt megrongálták. A ribicei templom építése valamivel későbbi, a XV. század elejére tehető. Alapítója a fogadalmi kép felirata szerint Vladislav zsupán volt. Ennek a templomnak egyik falképe Szent István és Imre alakját őrzi, míg a freskónak megsemmisült részén valószínűleg Szent László lehetett ábrázolva. Ez a freskó is megrongált állapotban maradt ránk. A két templom királyképeinek ábrázolásában van némi különbség, azonban mindhárom képen nyilvánvaló a keleti befolyás. A ruházat után ítélve inkább bizánci császárokat ábrázoló képeknek gondolná az ember, s nem a római katolikus templomokból ismert magyar szenteknek. Ezért történt, hogy azok a magyar művészettörténészek és régészek, akik a freskókat látták, — nem tudván elolvasni azok cirill betűs feliratait — nem ismerték fel az alakokban szent királyainkat. Köszönet és hála a tudós szerzőnek, hogy a magyar irodalmat is alaposan felhasználó értékes művében szent királyaink iconographiájához beceses adalékokat szolgáltatott. Talán nem is egészen véletlen, — ámbár erre hivatkozás nem történik — hogy értekezésének megjelentése összeesett Szent Imre 900 éves jubileumával.

Dr. Ferenczi Miklós.

JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig. (1030–1242).* Makó. 1930. Csanádvármegyei Könyvtár 19–20. 8-r. VII. 180 l.

Ámbár a csanádi püspökség alapításának pontos idejére vonatkozólag a történetírók véleménye nagyon megoszlik, mégis a legnagyobb valószínűség szerint az alapítás éve 1030-ra tehető. Így tehát ez az ősrégi magyar egyházmegye a folyó évben fennállásának 900-ik évét töltötte be. Ez a nevezetes évforduló adott alkalmat ennek a mélyen szántó, értékes tanulmánynak létrejöttéhez. Szerzője a Szent Gellért egyházmegyéjének eme hosszú történetéből az első két évszázad eseményeit mondja el és azoknak a főpapoknak arcképét rajzolja meg, akik ezt a püspökséget ezen idő alatt kormányozták.

A tanulmányban felölelt időre vonatkozólag a megbízható és felhasználható adatok száma rendkívül csekély. Ennek oka nemcsak az, hogy a történeti adatok nagyobb része az idők viharában elpusztult, hanem az is, hogy a püspökség alapítása, valamint történetének első évszázadai még az oklevél-

tanban ú. n. „oklevél nélküli kor“-ba tartoznak, területe pedig ugyanakkor a német-római birodalom szellemi hatása alatt áll. Ezen az alapon szerző valószínűnek tartja, hogy a csanádi püspökség alapítása alkalmával sem állítottak ki oklevelet. Az oklevelek írásának szokása csak később kezdődik. De ezek a későbbi oklevelek is azóta nagyrészt elpusztultak, a megmaradottak pedig alig nyújtanak valami használható adatot a történet-kutatás számára.

Ezért kénytelen Juhász művének első részében az első főpásztor életrajzát tartalmazó „*Vita Gerardii*“ (Gellért-*legenda*) kétféle változatának, ú. m. a bécsi nemzeti könyvtárban őrzött, Batthyány Ignác által kiadott és előbb Szabó Károly, majd Gálos Rezső által magyarra fordított *Nagy Legendának*, valamint az ennek alapján készült *Kis Legendának* adataira támaszkodni. Ezt annál inkább megtehetette, mert a Gellért-*legendának* mindkét változata — *legenda* nevük és mivoltuk mellett is — a legtekintélyesebb történet-kutatók egybehangzó véleménye szerint elsőrangú történeti kútfő értékével bír.

A csanádi egyházmegye területe Szent István idejében Ajtony fejedelm uralma alatt állott, ki a Maros balpartján fekvő Marosváron tartotta székhelyét. Ajtony fejedeleme inkább politikai számításból, mint vallásos buzgóságtól indítatva Widdinben görög szertartás szerint megkeresztelkedett, s hogy fejedelmi hatalmát Szent Istvánnal szemben megtarthassa, a bizánci udvarnál keresett és talált is magának szövetségest. A görög császár megígért pártfogásának biztosítása végett bazilita szerzeteseket telepített tartományába és számukra Marosváron kolostort építtetett. Mivel állandóan tartania kellett a magyar király hadainak támadásától, örömmel fogadta a király uralma alul hozzá menekülő vitéz Csanádot, kire kissé gyanakodott ugyan, de azért mégis megtette fővezérnek.

Később meghasonlott vele, s ekkor Csanád visszament elhagyott urához, Szent Istvánhoz. A kiengesztelődött király megbocsátotta hűtlenségét, keresztény hitre térítette és az Ajtony ellen indítandó hadjárat vezetését is rábízta. Csanád először vereséget szenvedett ugyan Ajtony hadaitól, de a megújult küzdelemben Ajtony elesett és a király seregei döntő győzelmet arattak. Szent István elismerése jeléül Csanádot a felszabadított tartomány ispánjává tette s Marosvárat és az egész tartományt az ő nevével nevezte el. Csanád nevét viselte s viseli ma is az itt székelő püspökség, amelyet Szent István mindjárt az Ajtony halála után megalapított. Ez neki már régi terve volt, de Ajtony uralma miatt egyideig nem tudta megvalósítani.

A püspököt azonban már a püspökség megalapítása előtt kinevezte a lombardiai Sagredo családból származó, Gellért nevű bencés apát személyében. Gellért apát évekkor azelőtt került Magyarországra, még pedig egy véletlen folytán. Ugyanis a Szentföld felé vivő útjából egy tengeri vihar által kitérítve a pécsi püspök vendége lett, aki felismervén benne az erényes életű, nagy tudományú egyházi szónokot, alkalomadtán ráterelte a király figyelmét. Mivel Gellért a marosvári püspöki széket akkor még nem foglalhatta el, a király rábízta a 8 éves Imre herceg nevelését. A nagy gondal vezetett nevelés befejezése után Gellért püspök előbb a bakonybéli bencés kolostorba vonult vissza, de minthogy teljes magány után kívánczolt, a bakonyi erdőségben egy kis kunyhót épített magának, ahol mint remete, elmélkedésbe és tanulmányokba merült. Ajtony legyőzése és halála után innen hívta elő a királyi szó, hogy püspöki széket elfoglalja és egyházmegyéjét megszervezze.

A király intézkedése folytán Gellért püspököt 12 szerzetes pap kísérte el székhelyére, hol Csanád ispán az Oroszlámosra kitelepített görög szerzetesek üresen maradt kolostorába helyezte el őket. A lakosság körében pedig kihirdette, hogy Marosváron megjelent „az Isten embere“ és mindenki siessen hozzá megkeresztelkedni. Csanád parancsára a keresztelkedőknek igen nagy száma sereglett össze a kolostor és a mellette álló kis templom köré, kiket Gellért püspök és papjai az akkori szokás szerint háromszori víz alá merítéssel kereszteltek meg. A fáradhatatlan tevékenységű, buzgó püspök a magával hozott szerzetesekből megalkotta a székeskáptalant, egyházmegyéjét esperességekre osztotta és a kolostor közelében iskolát állított fel. Püspöki körútjaiban kiválogatta a papi hivatásra alkalmasnak látszó ifjakat, hogy

belőlük papokat nevelvén, a megkeresztelték nagy számával egyre szaporodó plebániákra elegendő papot küldhessen. Addig is egyelőre külföldről hívott papokat egyházmegyéje számára. Majd a görög szerzetesektől átvett kis templom helyébe új székesegyházat építtetett. Nagy tekintélye jelentős szerepet juttatott neki a Szent István halála utáni közállapotok intézésében. A keresztény egyház megerősítése mellett mindenkor a politikai viszonyok békés kiegyenlítésére törekedett, de a pogány lázadók kioltották munkás életét a róla elnevezett Gellért-hegy tövében 1046. évi szept. 24-én.

Az egyházmegye megszervezésének részletes ismertetése után a szerző igen sikerült jellemrajzot ad a szent életű első püspökről. Művének további részeiben azoknak a püspököknek alakját mutatja be, akiknek nevét és emlékezetét a hiányos adatok fenntartották. A második püspök *Maurus*, Gellértnek régi, bizalmas embere volt. Utána két ismeretlen nevű főpásztor, majd *Lőrinc*, a Szent László és a VII. Gergely kortársa következett, kinek püspöksége alatt történt meg a Gellért szentté avatása. Ezután egy negyedszázadon át megint ismeretlen püspökök kormányozták az egyházmegyét. Az ő örökségüket *Beszteréd*, majd *Pál* püspök vette át. Sok valószínűség szól amellett, hogy ez utóbbi lehetett Béla király névtelen jegyzője, különösen amióta a Jakubovich Emil fotochemiai vizsgálatai Sebestyén Gyulának az Anonymus kiltére vonatkozó feltevését alapjaiban megintették. A következő fejezetekben a többi püspököket sorolja fel szerző az adatok hiányossága miatt itt is meg-megszakadó időrendi egymásutánban. Ezek közé tartoznak: *István*, ki csak „választott” püspök volt, a szentéletű *óvári Saul*, kiből később kalocsai érsek lett, *Krispin*, kiről nevén kívül alig tudunk egyebet, *János*, kit némely történetírók II. Endre király sógorának tartanak, s aki Saul után a kalocsai, majd az esztergomi érseki székre emeltetett, továbbá *Dezső*, ki a váradi istenitéletknél is szerepelt s az 1215. évi lateráni zsinaton s bizonyára az Aranybulla kiadásánál is jelen volt, végül a tudós, de nagyravágyó és szenvedélyes *Bölcs*, ki a bizéri bencés monostort fegyveres embereivel ostrom alá vette, elfoglalta és a monostor apátját előbb vasra verve elzáratta, majd legyilkoltatta. Ennek az eseménynek híre mindenfelé nagy visszatetszést keltett és a pápához is eljutott, aki vizsgálatot rendelt el az ügyben és Bölesöt az egyházból kiközösítette. Böles makaeskodása és hatalmas pártfogóinak segítségé folytán azonban a vizsgálat évekig elhúzódott, el egészen addig a szomorú emlékeztű évig, mikor egy ennél sokkal nagyobb fontosságú esemény, a tatárok betörése vonta magára a közfigyelmet.

A mű második feléhez már nem a Gellért-legenda, hanem az Anonymus krónikája, a Várad Regestrom, Rogerius Síralmas éneke, valamint a korbeli oklevelek szolgáltak a szerzőnek kútforrásul. Ez a forrás azonban általában véve mindenütt meglehetősen szűk ízű, sőt helyenkint teljesen elapad, ami nagyon megnehezíti a szerző munkáját és szembetűnő módon gátolja őt abban a törekvésében, hogy a csanádi püspökség történetének a címben jelzett koráról összefüggő és eléggé világos képet rajzoljon. Ezért nagy szorgalommal igyekszik a kútfők hiányosságát a tárggyal vonatkozásba hozható egyéb adatok segítségével pótolni s a régmúlt eseményeket és a bennük szereplő embereket borító homályra fényt deríteni. Hogy ez nem mindenütt sikerül, az nem az ő dicséretére méltó buzgalmán, alapos hozzáértésén és nagy jártasságán mulik. Lelkiismeretes gondossággal vizsgál és mérlegel minden adatot s avatott tolla nyomán megelevenedik előttünk a XI. és XII. századi egyháznagyoknak egész sora, kik csaknem valamennyien a középkori embernek egy-egy érdekes jellemvonását viselik magukon. Van köztük, aki igénytelen alázatosságával, békeszerető, szelid lelkületével és az Úr szőlőjében végzett kitartó munkásságával a szentek mennyei koronáját nyerte el, s van, aki hatalomvágyó erőszakosságában nemcsak a pápai tekintéllyel dacolt, hanem súlyos összeütközésbe került a világi törvényekkel is; van, aki erkölcsös, jámbor életével adott hű példát, s van, akit igazságszeretete és nagy tekintélye országos ügyekben tett perdöntőbíróvá; van a pápai udvar politikájába avatott diplomata, s van inkább csak a belső ügyekkel foglalkozó lelki ember. Az egyházfők jellemében sok az egyoldalúság és az ellentét, érdeklődésük iránya más és más, de a Szent Gellért egyháza vezetőinek

különböző lelkületétől függetlenül két évszázadon át állandóan él, fejlődik és erősödik. A tatárjárásnak váratlanul rászakadó, pusztító vihara porbasújtotta ugyan a püspökségnek még fiatal fáját, de gyökerét nem irtotta ki. Oly erősen megkapaszkodott volt már ez akkor a magyar lélek talajában, hogy a vihar elmúltával ismét életre kelt és új hajtásokat hozott.

Nagy érdeklődéssel olvastuk át ezt a sok komoly tanulmányt nyújtó könyvet, mely a csanádi egyházmegye legrégebbi történetében a magyar középkornak is egy igen jellegzetes darabját vetíti elénk. Minden során meglátszik a lelkiismeretes, komoly munka és a kiváló tárgyszeretet.

A körünkben élő Juhász Kálmán tanulmánya nemcsak a kilenc-százados évfordulóhoz teljesen méltó szellemi emlékmű, hanem az újabb magyar történelmi monográfiák között is a legkiválóbbak közé számítható.

Márton István.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT SZEMLE

A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Értesítője. 1929. Új folyam, 9. kötet. Budapest, Budapest székesfőváros házi nyomdája. 1930. 8° 231 l.

Budapest székesfőváros fiatal könyvtára a magyarországi könyvtárak között javadalmazás és gyarapodás tekintetében első helyen áll. Tudományos központjával és népkönyvtári célokat szolgáló 12 fiókjával a magyar főváros kulturális intézményeinek egyik legfontosabb szerve. Kulturális feladatának bizonyára még fokozottabb mértékben fog megfelelni a jövőben, ha központja a nemrégiben megvásárolt és a célnak megfelelően átalakított Wenckheim-palotában berendezkedett, mely talán ma már nagyjában meg is történt, vagy legalább is folyamatban van. 1929. évi költségvetése 1.185.910 Pengőt (35 $\frac{1}{4}$ millió lejt) tesz ki. Ennek körülbelül $\frac{1}{3}$ részét az új épület átalakítási és berendezési költségeire fordították. Más könyvtárak kiadásaival helyesen csak úgy hasonlíthatjuk össze, ha csupán a központi könyvtár költségvetését vesszük. A Fővárosi Könyvtár központja az 1929 évben *csak* könyvbeszerzésekre 132.000 Pengőt (kb. 4.000.000 lejt) fordított, ezzel szemben a kolozsvári egyetemi könyvtár évi költségvetése az összes dologi kiadásokra (a fűtési és világítási költségeken kívül) sem éri el az 1.000.000 lejt s a budapesti is legfeljebb csak felét teszi. Ilyen összeg mellett az évi gyarapodás is jelentékeny, 9341 kötetre rug. Ennek a közel 10.000 kötetnyi szaporulatnak jelentékeny része nem kis füzet, hanem valóban kötet, hisz' a vásárlás útján beszerzett 7318 kötet átlagára körülbelül 540 lejt tesz ki. A gyarapodás tekintélyes része (41.9%) a jog- és társadalomtudományokra esik. Ez a csoport az, mely a könyvtár fő érdeklődési körét tette a múltban és teszi ma is. A többi 58.1% egyéb tudományok között oszlik meg, melyekből a történelem és földrajz (15.8%) és a művészet (11.8%) állanak elől. A fiókok 26.672 kötetnyi impozáns gyarapodásának javarésze (71%) a szépirodalomra esik. Tanulságos és érdekes táblázatok egészítik ki a jelentést, melyhez az évi szerzemények válogatott jegyzéke (az egész kötet kilenczeted része) csatlakozik szakok szerinti felsorolásban.

Dr. Ferenczi Miklós.

FARKAS, JULIUS DR.: *Deutsch-ungarische geistige Beziehungen zur Zeit der Romantik.* Deutsch-ungarische Heimatsblätter II. évf. 4. sz.

A magyarság a IX-ik századtól kezdve a német kultúra közvetlen befolyása alatt áll, és csak a XIX-ik században lesz önálló tényezője és továbbfejlesztője a nyugati kultúrának. E fordulópont előidézésben fontos szerepet játszanak személyi mozzanatok. A XVI—XVII-ik században a magyar kultúrának nincs más határozott iránya, még nem tudatos és a külföld ügyszólván semmit sem tud róla. Reimmann J. R. 1708-ban művelődéstörténetében azt írja: „Senkit sem ismerek, akit ajánlhatnék, hogy de Scriptis et Scriptoribus Hungaricis hirt adhatna. Nincs is mit írni, mert a magyaroknak olyan természetük volt mindig, hogy egy jó lovat, egy fényes kardot többre becsültek, mint egy érdekes könyvet.” A magyar szellemi öntudat első megnyilvánulásaként jelenik meg Czwingger Dávid: „Speciem Hungariae Litterariae” e. műve (1711) és Rotarides Mihály irodalomtörténetének nagy terve 1745-ben. A XVII-ik században ez elnémetesítő törekvéseknek tudható be, hogy Herder „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit” e. művében a magyarokról mit sem tud és nyelvük eltűnését jósolja. De Bécs új életet jelent az irodalomban Bessenyei György és Kazinczy Ferenc által. Kazinczy csak európai kulturát ismer; a magyar kulturát pedig a nyugati kulturába akarja bekapcsolni. Minden eszközzel igyekszik a szellemi vonatkozásokat Németor-

szággal kiépíteni. Bámulója és követője lesz a német szentimentalizmusnak (Gessner, Miller) és a klasszicizmusnak (Klopstock, Goethe, Lessing, Wieland stb.), csak a romantizmus nem jelent semmit számára, jóllehet ez van a legteljesebb elismeréssel az ezeréves kultúra iránt (Herder, Humboldt, Müller stb.) Vörösmarthy Mihály „Zalán futása“ új szellemi irányt jelent, melyet Kazinczy már nem ért meg. Barátja, Romy K. G. révén fenntartja még a szellemi érintkezést Németországgal és Toldy Ferenc német nyelven írt irodalomtörténetében élete munkásságának megkoronázását látta. A Tudományos Akadémia újjáalakításával a német-magyar szellemi kapcsolatok új korszaka kezdődik, melyben a személyi momentum fontossága mindinkább háttérbe szorul.

Boér [Richard.

GÁLOS REZSŐ: *Pannonhalmi énekeskönyv (1796)*. Kéziratból bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja —. (A Győri Szemle Könyvtára. 5.) Győr, 1930. 8-r. XII. 40 l.

E kis énekeskönyv kiadása örvendetes jele annak az érdeklődésnek, amely a kéziratos énekeskönyveinkkel szemben újabban megnyilvánul. Irodalomtörténetírásunk s különösen az ízléstörténet számára határozottan gazdagodást jelent az aránylagos kis terjedelme s késői kora ellenére is jelentős énekeskönyvnek közzététele, melynek eredetije 90, csak részben beírt levelen, a Szent Benedek-Rend pannonhalmi főmonostorának tulajdonában van. Az előttünk fekvő énekeskönyv 64 magyar (56), latin (6) és német (2) nyelvű dalt tartalmaz a XVIII. századból, amelyek között „kevés a népdal (véleményünk szerint egy sines!), népies inkább akad.“ A gyűjteménynek csaknem egy-negyede (13) a kiadó által csak utólag jelzett Faludi vers. A kiadásról, mint forrásközlésről, csak elismeréssel szólhatunk. Bár a *Bevezetés*-ben (V—XI. l.) mondottakkal nem mindenben értünk egyet, el kell ismernünk úgy a leírás, mint a szövegek közlés (1—29 l.) kifogástalanságát. A *Jegyzetek* (31—38 l.) is népies népies költészetünk forrásanyagában való nagy tájékozottságról tanuskodnak. A kiadás használhatóságát nagyban előmozdítja az énekek kezdősorait mutató betűsoros jegyzék (39. l.).

Szabó T. Attila.

IMRE SÁNDOR: *Egyetemi nevelés*. Budapest, 1930. 8-r. 46 l.

Imre Sándor, a szegedi egyetem kiváló pedagógiai tanára, ebben a kis művében az egyetemi nevelés célját, szellemét és módszereit körvonalozza. Az egyetemi nevelés eredménye szerinte két tényező, a tanár és a hallgató, harmonikus viszonyán alapszik. „Ez dönti el, hogy mit jelent az egyetemen eltöltött idő az egyes hallgatóknak és mit ér az egyetem a nemzetnek.“ Az egyetem feladata kettős: célja egyrészt továbbítani a tudományos kutatást, másrészt a gyakorlati élet számára embereket nevelni. Mindkét cél elérésére szükséges a „nevelés szándéka“. Az egyetem feladatának precíz meghatározása után az egyetemi nevelés szellemének mély és új szempontokban gazdag boncolása következik. A tanárok és hallgatók feladatainak ilyen világos és tiszta értelmezésével pedagógiai irodalmunkban rég nem találkoztunk. Imre Sándor tanulmánya nemzeti nevelésünk egyik legaktuálisabb kérdésére próbál megoldást adni és méltán számíthat mindazok érdeklődésére, akik egyetemeink harmonikus munkájától egy biztosabb alapokon álló nemzeti kultúra kialakulását várják.

Dr. Jancsó Elemér.

J. HANKISS et G. JUHÁSZ: *Panorama de la littérature hongroise contemporaine*. Paris, Éditions Kra, 8-r. 348. l.

Régi hiányt pótol ez a vaskos irodalomtörténet, amely nemrégiben látott napvilágot Franciaországban. Íróik ismert nevű irodalomtörténészek, akiket előbbi munkásságuk méltán feljogosíthatott a modern magyar irodalom történetének megírására. El kell ismerni, hogy nehéz feladat előtt állottak.

Egy kevéssé ismert nép irodalmát kellett ismertetniük oly olvasók előtt, kik legtöbbször sem a magyar irodalmat, sem a magyar történelmet nem ismerik. Bár nagy íróink közül nem egyet lefordítottak franciára, e művek legtöbbször a rossz fordítás vagy kellő propaganda hiányában nem érték el a megérdemelt sikert. Kont irodalomtörténete után ez az első munka, amely a magyar irodalmat francia nyelven ismerteti. A könyv nagy része modern irodalmunkkal foglalkozik. A bevezető fejezetek ügyesen fejtegetik a magyarság szerepét a középkorban, majd tudományos és irodalmi életünk kialakulását. A következő részek mult századunk nagy irodalmi renaissance-ával foglalkoznak és magyarázatát adják a jelenkori irodalmunk kialakulásának. Hankissék munkájának háromnegyed részét az 1867 utáni magyar irodalom története foglalja el. Ez az a rész, amelyik magyar nyelven alig van feldolgozva és amelyiknek objektív megírása még a jövő feladatai közé tartozik. Várkonyi modern magyar irodalomtörténete után ez a legnagyobb kísérlet ebben az irányban. Sajnos ép itt érhetik kifogások Hankiss és Juhász művét, mert feldolgozásuk nem egy-séges, nincs egy általános szempontjuk, amivel végig tudnák vezetni modern irodalmunk történetét. Vannak jól kidolgozott részek egyes írókról, de mellettük ugyanakkor megbocsáthatatlan hézagokat is találunk. Különösen áll ez az erdélyi irodalomról szóló részekre. Mégis el kell ismernünk, hogy Hankissék könyve szükséges és hasznos munka, mely a célját bizonyára be fogja tölteni abban a körben, amelynek számára készült.

Dr. Jancsó Elemér.

KRISTÓF GYÖRGY: *Báró Eötvös József levele és Finály Henrik tudósítása Mommsen kolozsvári tanulmányútjáról.* Egyetemes Philologiai Köz-löny, 1930. 135—137 l.

Mommsen 1857-ben hosszabb ideig tanulmányozta az erdélyi római emlé-keket. A berlini Akadémia a Magy. Tud. Akadémia akkori alelnökétől, báró Eötvös Józseftől, kért támogatást Mommsen számára. Eötvös viszont Erdély-ben Mikó Imrénének ajánlta a helyszíni tanulmányozás végett utazó tudóst. Ezt az ajánló levelet közli a szerző az E. M. E. Mikó levéltárából. Mommsent Kolozsvárt Mikó felkérésére Finály Henrik kísérte és kalauzolta s erről a Kolozsvári Közlöny c. hírlapban be is számolt. Az egykorú érdekes tudósítás újra közlése.

Sz.

KRISTÓF GYÖRGY: *Könyvvásárló magyar diák Heidelbergben 1617-ből.* Magyar Könyvszemle 1929. évf. 90—94 l.

Egy külföldet járó magyar diák feljegyezte Heidelbergben vásárolt köny-veinek pontos címét, árát és a kötés díját. A jegyzék azt mutatja, hogy az ismeretlen nevű könyvvásárló diák nagyon szerette a tudományokat és hogy volt módja könyvet vásárolni, mert 110 művet szerzett össze és köttetett be. A kéziratos jegyzéket szerző a szászvárosi ref. Kún-kollegium R. M. K. T. 48. sz. colligatumából közli. Adat a könyvárusi viszonyok megismeréséhez is.

Sz.

MÁTÉ KÁROLY: *A könyv morfológiája.* Minerva IX. évf. 1930. 8—10. sz. 252—302 l.

Szerző e terjedelmes tanulmányában a magyar könyv formai fejlődését vizsgálja a XVI—XVII. század folyamán s megállapítja azokat a tipikus jelenségeket, amelyek a könyvet belső és külső szerkezetében jellemzik, neve-zetesen a címlap kialakulását, az írói aláíratosság és önérzet formáit, a dedi-káció fejlődését, végül a könyvnyomtató és olvasóközönség kapcsolatát a könyvvel. Mindeme jelenségeknek a XVI—XVII. századi magyar irodalomra eső szakaszát világítja meg élesebben, amiből irodalmiságunk történetének is egy nagy fejezete tárul elének.

Sz.

MUSLEA, ION: *Obiceiul Junilor braşoveni*. Studiu de folklor. Cluj. 1930. Ardealul. 8° 74 l.; 4 mell. (Din „Lucrările Inst. de Geografie al Univ. din Cluj.”)

Eléggé ismeretes a bolgárszegi (Brassó egyik városrésze) román legények ama szokása, hogy húsvétkor összegyűlnek, vezetőt választanak maguknak és az ünnepen s az azt követő héten a városban és annak környékén megállapodott, régi formák szerint szórakoznak. Azok, akik e kérdéssel eddig foglalkoztak, nagyon egyoldalú szempontból tanulmányozták e népszokást, mivel az egész hétig tartó ünnepségeknek rendszerint csak egyik napját vették figyelembe s ebből vonták le következtetéseiket. Ezekkel az elméletekkel szemben szerző — kinek az erdélyi, főként román népeletre vonatkozó több értékes dolgozata jelent meg az utóbbi években — azt bizonyítja, hogy a „Juni”-ban nem lehet sem valami régi katonai szervezet maradványát látni, sem pedig az Alduna tájékaról, a bolgárszegi románok feltételezett régi lakóhelyéről, magukkal hozott szokásra gondolni. Összehasonlítva a brassói „legényegylet”-et Erdély más vidékein élő ugyanolyan jellegű népszokásokkal, arra a valószínű eredményre jut, hogy ez régi eredetű népszokás, mely eredeti kezdetleges alakjából a szomszédos Muntenia, környékbeli szászok, valamint az egyház behatása alatt fejlődött ki idők folyamán jelenlegi formájában. Ugyanilyen természetű egyesületek kezdetlegesebb formában némely székely vidékeken is találhatóak, melyek azonban a tárgyalt kérdéssel nem mutathatnak közös eredetre, ellenben nagyobb érdeklődésre tarthat számot a brassói román fiatalág és testületének a szászok „Bruderschaft”-jaival való hasonlósága. A „Juni” szabályzata, hat fényképfelvétel, hangjegyek és francia nyelvű kivonat egészítik ki a becses tanulmányt.

Dr. Ferenczi Miklós.

SOLYMOSSY SÁNDOR: *A karácsonyfa története*. Napkelet. 1930. 12. sz.

Az a szokás, hogy a karácsonyestét feldiszipített és kivilágított fenyőfa előtt ünnepeljük, mintegy száz éves. Hiteles adatok szerint 1824—28 körül került az első karácsonyfa Bécsből Magyarországra. Nyugatról terjedt e szokás kelet felé Bécsbe 1817—21 körül költözik be Közép-Németország területéről, ahol a XVIII-ik század közepéig számos adat említi. 1605-ből és 1657-ből való följegyzések alapján e szokás bölesője Elzászban, Strassburg környékén keresendő.

Paul Werham német etnografus szerint minden szokásnak, divatnak valami régi magból kell kisarjadnia: csak a köntös változik, a lényeg marad. Szerző kapcsolatba hozza a karácsonyfát a középkori „nagy misztériumok” annyira kedvelt Bethlehemes és Paradicsomi játékaival. A „tudás fája” egy közönes fenyőfa volt, rajta egy alma és egy rongydarabokból összeállított kötél, kigyófejjel. E formában találjuk a fát ma is egyes félreeső alpesi falvak lakóinál, sőt Tolna- és Baranyamegyék svábjainál is. Minden adatunk arra mutat, hogy a karácsonyfa német, evangélikus forrásból ered. Luther utódai harcot indítanak e népjátékok ellen: a köznép pedig nem tudván lemondani a látványosságról, saját maga állította asztalára a „tudás fáját”, mely így elvált a misztériumtól és házi szokássá lett. A fa feldiszipítése és kivilágítása már más babonás hagyomány eredménye.

Boér Richárd.

SENETPÉTERY IMRE: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. A Magyar Tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából szerkesztette — I. kötet. 1001—1270. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1923—1930. 4°.

Középkori okleveleink legalanosabb ismerője évtizedes munkásságának eredménye e becses kötet, mely chronologiai sorrendben adja az Árpád-házi királyok által kiadott oklevelek jegyzékét 1270-ig. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága előtt eredetileg egy, a mai tudományos elveknek megfelelő teljes Árpád-kori oklevéltár kiadásának terve lebegett, azonban ez a mostani

viszonyok között a közeljövőben megoldhatatlan feladatnak és részben fölöslegesnek is bizonyult s így a szerkesztőnek meg kellett elégednie azzal, hogy a már kiadott okleveleknek rövid kivonatait adja s oklevélközlésre csak az egészben vagy részben kiadatlanoknál szorítkozott.

A kötet 1750 oklevelet sorol fel, melyek közül 35 esik a IX. századra, 157 a XII.-re, a többi a XIII. századra. Ez 1750 oklevél közé fölveszi természetesen azokat az okleveleket is, melyek csak későbbkori átírásokban maradtak fenn, valamint azokat az elveszetteket is, melyekről vagy az azokra adott válaszokból, vagy más forrásból van tudomásunk. Minden oklevélnél fel van tüntetve az oklevél lelőhelye, kiadásának, illetőleg kiadásainak helye, a rávonatkozó irodalom, valamint a szerző saját kritikai megjegyzései, melyek az illető oklevél hitelességét vagy hamis voltát bizonyítják. E megjegyzések néhol egész értekezéssé bővülnek és fényesen tanúsítják, hogy szerző az anyag felett a legteljesebb mértékben uralkodik. Nagy érdeme, hogy kevés kivétellel minden oklevelet az eredeti alapján tanulmányozott és így nemesak tárgyi, hanem formai szempontból is helyes megállapításokat adhatott. Gazdag névmutató és a fölhasznált forrásművek jegyzéke egészítik ki a kötetet. A remélhetőleg mihamarább megjelenendő II. kötet a még hátralevő három évtized anyagát, valamint a királynék és királyi hercegek okleveleit fogja tartalmazni a még előkerülő pótlékokkal együtt. Nagyon kívánatos volna, ha a munka befejezése után a szerző a nádori, főpapi, káptalani stb. Árpád-kori oklevelek közlését is programba venné, hogy ilyen módon tisztán álljon előttünk az egész XI.—XIII. század teljes okleveles anyaga.

Dr. Ferenczi Miklós.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: *Az országokban való sok romlásoknak okairól.* Minerva IX. évf. 1930. 8—10. sz. 233—251 l.

Szerző meglepő eredményre jut a Magyar István híres polemikus munkájáról írt forrástanulmányában. Párhuzamos idézetekkel meggyőzően igazolja, hogy Magyar jól ismerte és föl is használta Aventinusnak, a XVI. század híres humanistájának, Conrad Celtis és Cuspinianus tanítványának, 1563-ban nyomtatásban megjelent német nyelvű röpiratát, mely a keresett török veszedelem okát az általános erkölcsi romlásban találja meg. Némely helyen szószerint fordítja, majd kivonatossan tartalma szerint adja vissza Aventinust, s vannak olyan részletei is, ahol teljesen függetleníti magát tőle. Aventinus gondolatmenetét mintegy magyar klimatikus feltételek közé helyezi, át meg átszöve helyi színekkel és személyes jellegű vonatkozásokkal. Arra is rámutat a szerző, hogy Magyar István könyvének *Az Bekeségről* szóló fejezetében Erasmus híres békeszózatát tolmácsolja.

Sz.

BIBLIOGRAFIA

Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája.

1929. év.

Összeállította: Dr. Ferenczi Miklós.

Szellemi életünk statisztikai görbéje 1925. óta állandóan lefelé haladó irányzatot mutat. Minden évben kevesebb és kevesebb a számbavenni valónk és az 1925. évi bibliografiánkhoz képest, — mely a mi szempontunk szerint az elmúlt évtized leggazdagabb éve volt, — a csökkenés megközelíti az egyharmadot. A múlt évi számadatokhoz mérten 5%-os apadást állapíthatunk meg; ez az aránylag kedvező eredmény azonban csak látszólagos, mivel a Székely Nemzeti Múzeum monumentális Emlékkönyvének különlenyomatai (számszerint 34) több mint 10%-kal javították statisztikánk eredményét, melyeknek levonásával az 1928. és 1929. évek százalékaránya eléri az 1927. és 1928. évekéét (15%).

A folyton súlyosbodó megélhetési nehézségek természetszerűleg éreztetik hatásukat a szellemi élet terén is, rossz idők járnak az írókra, csökken az anyagi gondokkal küzdő olvasóközönség könyvvásárló kedve és képessége, s ez fokozott megfontolásra kényszeríti a könyvkiadókat. Meg kell jegyezni, hogy ez a jelenség nemcsak nálunk mutatkozik, hanem másutt is, nem csupán helyi jelentőségű, hanem az egész világot sújtó gazdasági válság következményeként egész Európában, sőt világszerte láthatjuk a könyvtermelés csökkenését.

Az 1929. év bibliográfiája 336 címszót tartalmaz és 21 gyűjteményes összefoglaló címszó levonásával 315 műről ad számot. Ez a 315 mű tartalmilag a következő csoportokra oszlik:

I. Szépirodalom	60 = 19%
ebből a) Verses művek	9 = 15%
b) Széppróza	41 = 68%
c) Színdarabok	10 = 17%
II. Tudományos és ismeretterjesztő művek	117 = 37%
III. Vallásos irodalom	23 = 7.5%
IV. Tankönyvek	6 = 2%
V. Törvények és rendeletek	14 = 4.5%
VI. Időszaki irodalom	73 = 23%
a) Évkönyvek, jelentések, jegyzőkönyvek	12
b) Iskolai értesítők	14
c) Naptárak	47
VII. Különfélék	22 = 7%

A föntebbi számadatokat az előbbi évekével összehasonlítva az alábbi érdekes következtetéseket vonhatjuk le. Feltűnő esést mutat a *Szépirodalom* csoportja mind számbelileg, mind a százalékarány szempontjából. Mult évi bibliografiánk statisztikai táblázatának tanúsága szerint a megelőző tíz év (1919—1928) átlaga 27%-ot mutatott, most pedig csak 19%-ot tudott elérni. Az 1923—1928. évek mindenikében meghaladta ez a rovat a százat, most pedig hatvanra esett alá. Legnagyobb a csökkenés a *Verses művek*-nél, hol a múlt évi eredmény harmadára szállt alá. A *Tudományos és ismeretterjesztő művek adatai* jelentékenyen felülmúlják az előbbi évek átlagát és a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve már említett különlenyomatainak leszámítása után is meghaladják az 1928. évi eredményt. A *Vallásos irodalom* csoportja számbelileg csökkenést mutat ugyan, százalékaránya azonban körülbelül megfelel a megelőző évek átlagának. A *Tankönyvek* rovata az egész termelésnek csak 2%-át teszi, ami arra mutat, hogy a szükségletet e téren az előbbi évek már jórészt kielégítették. Az *Iskolai értesítők* száma állandóan csökken. Ennek okát abban találhatjuk, hogy iskoláink egy része takarékosági szempontból nem ad nyomtatásban számot évi működéséről. A naptárkiadó vállalatok mindenike megjelenik a karácsonyi piacon a maga naptáraival, melyeknek — úgy látszik, — megvan a maga vevőközönsége, mert számuk a másfajta nyomtatványokkal szemben állandó, sőt még emelkedő is.

A nyomtatási helyek szerinti összeszámolás nagyjában ugyanazokat az arányszámokat mutatja, mint az előbbi években. Kolozsvár áll természetesen most is a sor elején az évi termelésnek körülbelül felével. Elég jelentős emelkedést mutatnak az erdélyi szerzőknek határainkon kívül megjelent művei, melyek száma a múlt évi 16-tal szemben 23 művet tesz ki. Ez az emelkedés mindenesetre azt mutatja, hogy az erdélyi magyar írók Románia határain túl is megbecsülésben részesülnek. Ezeket a műveket bibliografiánkban megkülönböztetésül *-gal jeleztük.

Több oldalról felmerült kívánságnak engedve, az eddigi betűrendes felsorolás helyett tartalom szerint csoportosítottuk ezévi anyagunkat, mely így mindenesetre könnyebben áttekinthető, mert az, aki valamely tárgykör iránt érdeklődik, hamarabb kéznél kapja a szükséges adatokat.

Az előbbi évek eredményeihez az 1929. év adatait hozzáadva az erdélyi magyar irodalom termelése az 1919—1929. évekről *3501 darabot tesz ki*.

I. SZÉPIRODALOM.

a) Verses művek.

Anyák napja. Alkalmi versek anyák ünnepére. Összegyűjtötte: *Kádár Géza*. Simleul-Silvaniei—Szilágysomlyó. 8° 77 l. „Lázár“-kny.

Bartha István. Holtak néznek. Versek. Marosvásárhely, év n. 8° 94 l., 1 lev. Benkő-nyomda.

Berde Béla. Elszállott gondolatok. Költemények. Cluj-Kolozsvár. 8° 95 l. Athenaeum könyvkereskedés.

Dánér Lajos. Átkunk. Versek. Kolozsvár. 8° 55 l. (Nyomatott Füssy József könyvnyomdájában Tordán.)

Kolozsvári László. Vérkönyvek. Versek. 1929. Szerző sajátja. Turda-Torda. 8° 18 l., 1 lev. Füssy József kny.

Pakocs Károly. Jöttem Isten városából. — versei. Szatmár—Satu-Mare. 8° 125 l., 1 lev. Pallas-nyomda.

Szachalin, P. L. A kiknek fáj az

élet. Költemények. A szerző tulajdona. Satu-Mare. 8° 135 l., 2 lev. Szabadsajtó rt.

Tompa László. Ne félj. Versek. Cluj-Kolozsvár. 8° 84 l. Minerva rt. (Erdélyi Szépmíves Céh. III. sorozat. 16. sz. könyv.)

Vajda István. Tengerszem. Versek. Târgu-Mureş, k. 8° 83 l., 1 lev. Tipografia Benkő.

b) Széppróza.

(Regények, elbeszélések, mesék, stb.)

Balázs Ferenc. Bejárom a kerek világot. (1923—1928.) Cluj-Kolozsvár. 8° 519 l., 4 lev. (Lapkiadó rt.)

Bodoky Imre. Az élő halott. Regény. Cluj, év n. 8° 608 l. Kiadja Polonyi Albert.

Botos János. Az orlái faember. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár. 8° 112 l., 1 lev. Minerva rt. (Pásztortűz Könyvtár. 13. sz.)

Cherestesiu Victor dr. és Déri Gyula. Románul ujságcikkek, élcek és képek alapján. Szerkesztették: — A rajzokat Reschner készítette. Cluj. 8° XVI. 368 l. „Corvin“ kny.

Fábián Rózsí. Akinek a szív parancsol. (Elbeszélés.) Deva, k. 8° 124 l. Tipografia Judeţeană.

Farkas Károly. A száműzöttek. Regény. Carei-Nagykároly. 16° 32 l. Róth és Komáromy kny.

Finta Zoltán. Janesi és Juliska. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 117 l., 1 lev. Minerva rt. (A „Magyar Nép“ könyvtára. 36.)

Gaggi László. „Szomorúságok énekei“. Novellák. Sft. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy, k. 8° 95 l. Jókai-nyomda rt.

Gál Lajosné. A jóság jutalma. Mesék. Tíz képpel. Kolozsvár. 8° 94 l., 1 lev. Minerva rt.

Gulácsy Irén, P. Ragyogó Kovács István. Budapest. 8° 239 l. Singer és Wolfner kiadása.

Gyallay Domokos. A nagy tűz árnyékában. Regény. Cluj-Kolozsvár. 8° 227 l. Minerva rt.

Jánossy Béla, P. Mister Nemere,

Regény. Cluj-Kolozsvár. 8° 188 l. Minerva rt.

Jánossy Béla, P. Szivárvány. Novellák, rajzok. Cluj-Kolozsvár. 8° 199 l. Szent Bonaventura kny. (A Hírnök Könyvei. 3.)

Jávor Béla. Asszonyok, leányok, szeretők. Cluj-Kolozsvár. 8° 184 l., 1 lev. Lapkiadó rt.

* *Károly Sándor.* Az 500-ik emelet. Regény. Budapest, év n. 8° 341 l. A Pantheon Irodalmi Intézet R.-T. kiadása. (Hungária Hírlapnyomda R.-T.)

Kemény János. Kákoc Kis Mihály. Cluj-Kolozsvár. 8° 85 l. Minerva rt. (Erdélyi Szépmíves Céh. III. sorozat. 20. sz. könyv.)

Kondorosy György. Ártatlanul elítélve. Regény. I—II. kötet. Cluj, év n. 8° I. kötet 464 l.; II. kötet. 465—925. l. Kiadja Polonyi Albert.

László Marcella. Nótás Zsuzska. Mesék. A nótákat megzenésítette Delly Szabó Géza, az illusztrációkat rajzolta Tóth István. Cluj-Kolozsvár. 8° 111 l. Minerva rt.

* *Ligeti Ernő.* A kék barlang. Budapest, év n. 8° 320 l. Könyvkedvelők Szövetkezete kiadása. (Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadvállalat R.-T. nyomása.)

* *Markovits Rodion.* Aranyvonal. Regény. Budapest, év n. 8° 353 l. Genius kiadás. (Kunossy grafikai műintézet rt.)

* *Markovits Rodion.* Aranyvonal. Regény. 4. kiadás. Budapest, év. n. 8°

346 l. Genius könyvkiadó rt. (Kunossy-ny.)

* *Markovits Rodion*. Szibériai garnizon. Kollektív riportregény. 9. kiadás. Budapest, év n. 8° 503 l. Genius kiadás. (Kunossy grafikai műintézet rt.)

May Károly. A beszélő bőr. A regényt *Nagy József* fordította. „Ifjú Erdély” kiadás. Kolozsvár. Torda. 16° 51 l. Füßy József kny.

Mezey Mihály. A damaszki fény. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 19 l. Minerva rt. (Ünnepnapok. II. sorozat. 7. szám.)

Molter Károly. Metania R. T. Regény. Cluj-Kolozsvár. 8° 301 l. Minerva rt. (Erdélyi Szépmíves Céh. III. sorozat. 17—19. sz.)

Nagy Márton. Patikás Gyurka mókái. Vidám kis történetek azokból a régi jó időkből. Elmeséli: — Szerző kiadása. Oradea-Nagyvárad, k. 8° 160 l. Szent László-nyomda rt.

Norden Henrik: A varázsló unokaöccse. (Der Neffe des Zauberers) Fordították: *Szaplonczay Bertalan* és *Szaplonczayné Dr. Sziklai Ilona*. Nagybánya. 8° 154 l., 1 lev. Fordítók kiadása.

Nyirő József. A sibói bölény. Regény. II. kötet. Cluj-Kolozsvár. 8° II. kötet. 132 l. Minerva rt. (Erdélyi Szépmíves Céh. III. sorozat. 14—15. sz. könyv.)

* *Nyirő József*. A sibói bölény. Regény. I. II. kötet. Budapest, év n. 8° I. kötet. 169 l. — II. kötet. 132 l. Athenaeum.

Pönögei. Szép dolgok. 1. Turda, k. 8° 80 l. Füßy József kny.

* *Sipos Domokos*. Vajudó idők. Elbeszélések. Budapest, év n. 8° 153 l. Athenaeum.

* *Szántó György*. Babel tornya. Regény. Budapest, év n. 8° 267 l. Dante Könyvkiadó. (Fővárosi nyomda rt.)

* *Szántó György*. A böleső. Regény. Budapest, év n. 8° 345 l. Dante Könyvkiadó. (Hornvánszky kny.)

* *Szántó György*. A földgömb. Regény. Budapest, év n. 8° 1 lev., 445 l. Dante Könyvkiadó. (Hornvánszky kny.)

Székely Gyula. Képek a szibériai hadifoglyok életéből. Oradea-Nagyvárad, 8° 190 l., 1 lev. Szent László-nyomda rt.

Szentesi Etelka, özv. Fröhlich Károlyné. A csalogány dala. Elbeszélés. Az életből ellesve novella-gyűjteményből. Oradea, év n., k. 8° 24 l. Sonnenfeld S. A.

Tabéry Géza. Vértorony. Regény. I. II. Cluj-Kolozsvár. 8° I. 212 l. — II. 191 l. Erdélyi Szépmíves Céh. (Minerva rt.) (Erdélyi Szépmíves Céh. III. sorozat. 21—22., 23—24. sz. könyv.)

Tamási Áron. Erdélyi csillagok. Elbeszélések. Cluj-Kolozsvár. 8° 125 l., 1 lev. Minerva rt. (Pásztortűz Könyvtár. 14. sz.)

Tompa Béla. Delelőn. Apró epizódok egy színészgyerekből lett színész életéből. Cluj. 8° 80 l. Bernát papírosáruház kny.

Vásárhelyi János. Az életből az életnek. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 211 l., 1 lev. Minerva rt. (A „Magyar Nép” könyvtára. 34—35.)

Wiener Anna. Reta és más novel-lák. Lugo, év n. 8° 79 l. Ny. Auspitz A. cég (tulajd. Schlinger József) kny.

c) Színdarabok.

Áprily Lajos. Idahegyi pásztorok. Dráma egy felvonásban. Kolozsvár. 8° 81 l. Erdélyi Szépmíves Céh. (Minerva rt.) (Erdélyi Szépmíves Céh. IV. sorozat. 1. sz. könyv.)

Bándy Mária. Jézuska, hozzád jöttünk. Karácsonyi játék képekben. Cluj-Kolozsvár. 16° 29 l. Szent Bonaventura kny. (Katholikus Világ Színpada. VI.)

Füßy Zoltán. Lengyelország harmadik veszte. Dráma 1 felvonásban. Turda, év n., k. 8° 16 l. Füßy J. kny.

Gyallay Domokos. Dávid Ferenc bucsúzása. Történelmi színjáték 1 felvonásban. Kiadja a Dávid Ferenc-Egylet Ifjúsági Köre. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 16 l. Minerva rt.

Jánossy Béla, P. Vejemuram. Vigjáték egy felvonásban. Cluj-Kolozs-

vár. 8° 37 l. Szent Bonaventura kny. (Katholikus Világ Színpada. V.)

Keresztély Mária. Mesebeli királyleány. Ifjúsági színmű egy felvonásban. Cluj-Kolozsvár. k. 8° 16 l. Szent Bonaventura kny. (Katholikus Világ Színpada. III.)

Macl Ferenc. A kereszt fényében. Négy képben. Cluj-Kolozsvár. k. 8° 32 l. Szent Bonaventura kny. (Katholikus Világ Színpada. IV.)

Păcurariu, Aurel. Fáráo álma. (Az Istenek s az emberek harca.) Drámai

színmű. Lippa. 8° 1152 l., 4 lev. Nyomatott özv. Beer Miklósné könyvnyomdájában.

Shakespeare Hamletje és Byron, Milton, Shelley, Rabindranath Tagore, Whitman, Wilde és Wordsworth: Versek. Szabó T. Attila fordításában. Torda. 8° 143 l., 1 lev. Füssy József kny.

Smialy József. A kis Jézus első győzelme. Karácsonyi pásztorjáték 3 felvonásban és egy képben. Szatmár. 16° 20 l. „Pallas“-nyomda.

II. TUDOMÁNYOS ÉS ISMERETTERJESZTŐ MŰVEK.

Akarod tudni, milyen vagy? Ismerd meg magadat és barátaidat. Út az önmegismeréshez. Oradea, év n. 16° 32 l. Ateneul S. A. kny. (Szórakoztató Könyvtár. 1. sz.)

Asztalos Miklós dr. Az erdélyi állam iskolapolitikája. (1556–1690.) Kiadja a „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle. Lugos. 8° 34 l. Husvéth és Hoffer kny.

Asztalos Miklós. A kisebbségi történetírás feladatai és módszerei. Különlenyomat a Magyar Kisebbség VIII. évf.-ből. Lugos. 8° 24 l. Husvéth és Hoffer kny.

Balázs András dr. Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez. 1919–1929. Közli: —. Cluj-Kolozsvár. 8° 265, IV l. Minerva rt.

Balogh Ernő dr. Tulipán ornamentikánk eredete. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 9 l. Minerva rt.

Balogh István dr. Az ősi vagyon jogi védelme a régi székelyeknél. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 4 l. Minerva rt.

Bányai János. Acicularia s Neritina a Homoródmenti szarmata-képződményekben. Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. VI. évf. 3–4. számából. (Cluj-Kolozsvár.) 8° 320–327. l. (Lapkiadó rt.)

Bányai János. A Hargita vulkánikus közeleteinek elterjedése. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum

Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 13 l. Minerva rt.

Barabás Béla dr., albsi. Emlékirataim. 1855–1929. Arad. 8° 318 l., 1 lev. Corvin kny. I. Lányi.

Barabás Endre. A romániai magyar nyelvű oktatásügy első tíz éve 1918–1928. Kiadja a „Magyar Kisebbség“. Lugos. 8° 124 l. Husvéth és Hoffer kny.

Barabás Samu. Két hamis oklevél. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 7 l. Minerva rt.

Beretzký András, T. Amerika. Cluj-Kolozsvár. 16° 24 l. Szent Bonaventura kny. (A Katholikus Világ könyvei 19. füzet)

Beuer Fülöp. A marosvásárhelyi ág. hitv. ev. egyház keletkezése és százéves története. Kiadja a Marosvásárhelyi Ev. Presbyterium. Târgu-Mureş. 8° 31 l. Tipografia Benkó.

Biró Vencel dr. Az erdélyi fejedelmek temetkezése. Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. VI. évf. 1–2. számából. (Cluj-Kolozsvár.) 8° 18 l. (Lapkiadó rt.)

Biró Vencel dr. Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus. Székfoglaló az Erdélyi Katholikus Akadémia 1929. nov. 13-iki felolvasó ülésén. Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 3–4. füzetéből. Cluj-Kolozsvár. 8° 23 l. Lapkiadó rt. (Az Erdélyi Katholikus Akadémia Felolvasásai. I. osztály. 1. sz.)

Bitay Árpád dr. Újabb szempontok

és adatok a román nyelv magyar elemeinek kutatásához. Adalékok a román nyelv székely-magyar eredetű szavaihoz. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 13 l. Minerva rt.

Bogáts Dénes. Háromszéki helynevek. Gyűjtötte: —. Különlenyomat a „Székely Nemzeti Múzeum“ jubileumi Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 19 l. Minerva rt.

Boros Fortunát dr. Ferenerendiek a Székelyföldön. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 23 l. Minerva rt.

Brósz Ilona. Arany János élete és munkássága. A Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 12 l. Corvin kny.

Csutak Vilmos. A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 21 l. Minerva rt.

Csutak Vilmos. Bujdosó kurucok Moldvában és Havasalföldén 1707—11-ben. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 7 l. Minerva rt.

* *Csúry Bálint.* Érintkezésen alapuló névátvitel. (Székközlő értekezés.) Főolvaszt 1928. június 11-én. Budapest. 8° 57 l. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. (Buzárovits Gusztáv kny. Esztergom.) (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXIV. kötet. 12. sz.)

Csúry Bálint dr. A Székely Nemzetisége a tiszaháti és ugoesai nyelvjárásban. Magyar Nyelv. XXV. évf. 1929. 5—6. füzet. Különlenyomat. Budapest. 8° 163—173. l. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. (K. M. Egyetemi nyomda.)

Csúry Bálint dr. A Székely Nemzeti Múzeum régi kézírataiból. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 6 l. 1 lev. Minerva rt.

Czirbus. A modern autó szerkezete és működése. Kivonat a sofförviz-

gára készülőknek. Brassó. 16° 31 l. Égető A. és K. bérnyomda.

Debreczeni László. Erdélyi református templomok és tornyok. Kiadja az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztése Kolozsvárt. Segesvár. 4° 1 lev., 16 l. 1—50. mell. Markus-nyomda.

Diénes Ödön, I. dr. Szász Károly emlékezete. — felolvasása a Kézdivásárhelyi Kaszinó 1929. június 15-én tartott közgyűlésén. Kny. a Székely Ujság 1929. július 7. és 14-iki számaiból. Kiadja a Kézdivásárhelyi Kaszinó választmánya. Targu-Săuceș, k. 8° 10 l. „Minerva“ kny.

Divald Kornél. Székely szárnyas oltárok. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 8 l. 1 lev. Minerva rt.

Domokos Pál Péter. A csiki énekeskönyvek. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 11 l. Minerva rt.

Egy haladó gazda. A többtermelés titka. Megfejtette és gazdatársai okulására kérdésekre és feleletekre foglalta —. H. n., k. 8° 7 l.

Elekes Andor. Szemelvények a székelyek sajátlagos jogtörténetéből. Összeállította: —. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 9 l. Minerva rt.

Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Az igazgató-választmány megbízásából szerkesztette *Csutak Vilmos.* A Székely Nemzeti Múzeum kiadása. Sepsiszentgyörgy. 8° 780 l., 2 lev., 8 mell. (Minerva rt. Kolozsvár.)

Erdélyi és magyarországi egyházak és iskolák élete és szervezete a világháború előtt. Román források alapján kiadja a Magyar Kisebbség nemzetpolitikai szemle. Lugos, év n. 8° 65 l. Husvéth és Hoffer kny.

Eröss József. Háromszék telepedési története. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 15 l. Minerva rt.

Ferenczi Miklós dr. Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év. Összeállította: —. Cluj-Kolozsvár.

8° 21 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 18. sz.)

Ferenczi Miklós dr. Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről. Összeállította: —. Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 3—4. füzetéből. Cluj-Kolozsvár. 8° 36 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 21. sz.)

Fettich Nándor. Az aldobolyi kard koráról. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 15 l. Minerva rt.

Gaál István dr. A székely székek ösföldjének állati és növényi élete. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 15 l. Minerva rt.

Gazdasági sérelmeink és kívánságaink. II. kötet. Az Országos Magyar Párt közgazdasági szakosztályának Székelyudvarhelyen 1928. október hó 13-án tartott nyilvános gyűléséből. Kolozsvár. 8° 187 l., 1 lev. Minerva rt.

Gordon, Childe V. Erősd and Dimini. — Erősd és Dimini. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 12 l., 1 lev. Minerva rt.

Gyalui Farkas dr. A magyar színeszet székely nagyjai. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Cluj. 8° 25 l. Minerva rt.

Gyárfás Elemér dr. A püspök-választási jog a gyulafehérvár-fogarasai görög katolikus egyházmegyében. Székfoglaló az Erdélyi Katolikus Akadémiának I. nyilvános ülésén Nagyváradon, 1929. május 27-én. Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 3—4. füzetéből. Cluj-Kolozsvár. 8° 35 l. Lapkiadó rt. (Az Erdélyi Katolikus Akadémia Felolvasásai. III. osztály. 1. sz.)

Gyárfás Elemér dr. A Supplex Libellus Valachorum. Székfoglaló értekezésül felolvasta az Erdélyi Irodalmi Társaságban Kolozsvárt, 1929. február 17-én. Cluj-Kolozsvár 8° 15 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 15. sz.)

György Lajos dr. Andrád Sámuel

elmés és mulatságos anekdotái. Különlenyomat a „Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvé”-ből. Cluj-Kolozsvár. 8° 40 l. Minerva rt.

* *György Lajos.* A Genovéva-legenda és népkönyv története. Budapest. 8° 35 l. Pallas rt. (Irodalomtörténeti Füzetek. 34.)

György Lajos dr. Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban. Cluj-Kolozsvár. 8° 15 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 17. sz.)

* *György Lajos.* Egy középkori Sibylla-vers régi magyar irodalmunkban. Székfoglaló értekezésül felolvasta 1929. évi febr. 8-án. Pécs. 8° 102 l., 1 lev. Dunántúl rt. egyetemi nyomdája. (A Szent István Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának felolvasásai. I. kötet. 4. szám.)

Haáz Ferenc Rezső. Egy székely falu öltözte. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 13 l. Minerva rt.

Herskovits Ferenc dr. Az ultraviola sugarak az orvostudomány szolgálatában. (Kvarefénykezelés.) Revista med.-Orvosi Szemle kiadása. Cluj. 8° 62 l. Helicon ny. műint. nyomása.

Hirschler József dr. Dante tanulmányok. I. könyv. Divina commedia. I. rész. Dante Pokla. A képeket rajzolta Flaxmann János, metszette Tommaso Piroli és Filippo Pistruccei. Cluj-Kolozsvár. 4° VII, 128 l. Lengyel Sándor könyvnyomdai műintézet.

Hirschler József. A Vatikán művészete. II. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8° 255 l., 1 lev.; 2 mell. Lengyel és Mayer nyomdai műintézet.

Horay Gusztáv dr. A szemészeti therapia újabb eszközei. A Revista Medicală-Orvosi Szemle közleményéből. Különlenyomat az 1929. júniusi számból. Cluj. 8° 15 l. Tip. Deutscher Bote.

Imre Lajos dr. Isten és az emberi lélek. (Az egyéni pásztoráció alapproblémái.) Cluj-Kolozsvár. 8° 34 l. Terminus kny. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 3.)

Jakabfy Elemér. Emlékezéseim Tisza István grófról. Lugos, év n. 16° 48 l. Husvéth és Hoffer kny.

Juhász Kálmán dr. A Gellért-legenda. Székfoglaló az Erdélyi Katholikus Akadémia 1929. nov. 13-iki felolvasó ülésén. Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 3-4. füzetéből. Cluj-Kolozsvár. 8° 17 l. Lapkiadó rt. (Az Erdélyi Katholikus Akadémia Felolvasásai. I. osztály. 2. sz.)

Juhász Kálmán. A Temesköz fővirágzása a tatárjárás után. Kny. az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. VI. évf. 1-2. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 9 l. Lapkiadó rt.

* *Karácsonyi János.* Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. 3. kiadás. Veszprém. 8° 408 l. Egyházm. kny.

Kollontay, Alexandra. A szerelem útjai. Fordította *Turnowsky Rózs.* Tg.-Mureş, év n. 8° 2 lev., 24 l. Tipografia „Pax“.

Kós Károly. A székely ház. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 13 l. Minerva rt.

Kós Károly. Erdély. Kulturtörténeti vázlat. Kolozsvár. 8° 91 l.; 60 mell. Erdélyi Szépműves Céh. (Concordia-nyomda.) (Erdélyi Szépműves Céh. IV. sorozat. 2-3. sz. könyv.)

Kovács Dezsőné. Petőfi. A Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 11 l. Corvin kny.

Kristóf György dr. Bethlen Gábert dicsőítő enyedi hangok. Bethlen Gábor alakja a magyar költészetben e. nagyobb tanulmányból. Különlenyomat a Református Szemle 1929. XXII. évf. 14-15. számából. H. n. (Cluj-Kolozsvár.) 8° 6 l. (Minerva rt.)

Kristóf György dr. Az első vidéki (székely) magyar hírlap s irodalmi melléklapja. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. (Kolozsvár.) 8° 16 l. Minerva rt.

Kristóf György dr. Erdély Széchenyi Istvánja. Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. VI. évf. 3-4. számából. H. n. (Cluj-

Kolozsvár.) 8° 328-337. l. (Lapkiadó rt.)

Kristóf György dr. Az erdélyi magyar idoszaki sajtó az abszolutizmus korában. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok. Kny. az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. VI. évf. 1-2. számából. Cluj-Kolozsvár. 8° 18 l. Lapkiadó rt.

Kupfer Miksa dr. Irányelvek a gyakorló orvos nőgyógyászatában. Cluj. 8° 8 l. Deutscher Bote nyomda nyomása. (A Revista medicală-Orvosi Szemle közleményeiből. Különlenyomat az 1929. februári számból.)

László Dezső. Az erdélyi református egyház története. Az Ifjú Erdély pályázatán pályadíjat nyert mű. Ifjú Erdély kiadása. Torda. 16° 87 l., 1 lev. Füssy József kny. (Élő Könyvek. 13.)

Leöb Izsák dr. Adatok a másodlagos sexualis jellegbeli különbségek geneológiájához. A Revista Medicală-Orvosi Szemle közleményeiből. Kny. az 1929. júniusi számból. Cluj. 8° 15 l. Tip. Deutscher Bote.

* *Makkai Ernő.* Bethlen Gábor országalkotó politikája. 2. kiadás. Budapest. 8° 115 l. Pátria ny.

Makkai Sándor. A mi útunk. Elmékedések, beszédek, előadások, temetési beszédek, cikkek. Az Ifjú Erdély kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 300 l. „Lyceum“-kny., Turós Lajos.

Makkai Sándor. Egyedül. Bethlen Gábor lelki area. Kolozsvár. 8° 117 l.; 1 mell. Erdélyi Szépműves Céh, IV. sorozat. 4-5. sz. könyv.)

Moesz Gusztáv dr. Gembák a Székelyföldről. — Gubacsok a Székelyföldről. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 11 l. Minerva rt.

Musnai László dr. Károlyi Gáspár, a bibliafordító. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 47 l. Minerva rt.

Nagy András. Jeremia és kora. Tanulmány az ótestamentumi kijelentés köréből. Cluj-Kolozsvár. 8° 70 l., 2 lev. Minerva rt.

Nagy Endre dr. A gazdakörök szervezéséről és vezetéséről. II. bővített kiadás. Cluj-Kolozsvár. 8° 70 l., 1 lev. Minerva rt. (Az Erdélyi Gazdasági Egylet Könyvkiadó Vállalatának LXIII. füzeté.)

Nagy Endre dr. A hasmetszések spontán feltáródásáról. Cluj-Kolozsvár. 8° 7 l. Nyomta Deutscher Bote. (A Revista medicală-Orvosi Szemle közleményeiből. Különlenyomat az 1929. márciusi számból.)

Nagy Iván dr., vitéz. Az európai kisebbségi intézetek. A Magyar Kisebbség, nemzetpolitikai szemle kiadása. Lugos. 8° 39 l. Husvéth és Hoffer kny.

Nagy Iván dr., vitéz. Európa kisebbségei. Nemzetiségi statisztikai vázlat. A Magyar Kisebbség nemzetpolitikai szemle kiadása. Lugos. 8° 53 l. Husvéth és Hoffer kny.

Nagyvárad-Olaszai róm. kath. népiskola. A százéves — története. Megnyitott 1828. évi november hó 17-én, négyosztályúvá lett kiegészítve 1880. szeptember hó 1-én. Nagyvárad. 8° 46 l. Szent László-nyomda rt.

Némethy Gyula dr. Karácsonyi János, a történetíró. Nagyvárad. 8° 8 l. Szent László ny.

Nyárády Erasmus Gyula. A vizek és a vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában. 36 különböző jellegű képpel. Különlenyomás az „Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára“ 557—615. lapjairól. Cluj-Kolozsvár. 8° 61 l.; I—III. tábla, 1 térkép.

Orbán Balázs. Ki volt —? Emlékezés a legnagyobb székelyre, születésének századik évfordulóján. 1829. febr. 3.—1929. febr. 3. Kiadja a Székelykeresztúri Kaszinó. Odorheiu-Székelyudvarhely. 8° 64 l. Globus-nyomda.

Orient Gyula dr. A biochimia gyógyszerészeket érdeklő világából. Constantinában román nyelven tartott előadás kivonata. Megjelent az Almanachul Farmaceutic 1929. évi évkönyvében Cluj-on. Cluj, év n., k. 8° 12 l. Tip. „Deutscher Bote“.

Páter Béla dr. Cele mai noi ceaiuri medicinale și folosirea acelor. Neue heilsame Teearten und ihre Anwendung. Újabb gyógyító teák és azok használata. H. n., év n., k. 8° 118 l.

Páter Béla dr. A gyümölcsfák betegségei és ellenségei, valamint a gyümölcsfák terméketlenségének okai. 20 képpel. Cluj-Kolozsvár. 8° 67 l. Minerva rt. (Az Erdélyi Gazdasági Egylet Könyvkiadó Vállalatának LXII. füzete.)

Páter Béla dr. A gyümölcsfák téli ápolásáról. —nak az Erdélyi „Gazdasági Egyletben“ 1928. december 8-ikán tartott előadása. Oradea, év n. 8° 16 l. Apollo.

Roediger Lajos. A Székely Nemzeti Múzeumban őrzött székely eredetű varrottasokról. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 8 l., 1 lev. Minerva rt.

Róna Ferenc. A gázháború perspektívája. Kolozsvár. 8° 7 l. Deutscher Bote nyomda. (Különlenyomat a Korunk 1929. február havi számából.)

Rónay Elemér. Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye. Cluj-Kolozsvár. 8° 15 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 16. sz.)

Roska Márton dr. A Székelyföld őskora. — Die Vorgeschichte des Seklerlandes. (Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubilaris Emlékkönyvéből.) Cluj-Kolozsvár. 8° 74 l. Minerva rt.

Sándor József. Báró Orbán Balázs élete és működése. Irta s a Székely Nemzeti Múzeum által Orbán B. születése 100 éves fordulójának alkalmából 1929. február 5-én tartott emlékünnepeken elmondotta. — Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 10 l., 1 lev. Minerva rt.

Sarudy Elemér dr. Diabetes és carcinoma. Cluj-Kolozsvár. 8° 8 l. Nyomta Deutscher Bote. (A Revista medicală-Orvosi Szemle közleményeiből. Különlenyomat az 1929. márciusi számból.)

Schmidt Béla dr. Dollinger Gyula professzor életének 80 éve. (1849—1929.) (Orvosi Szemle. Különlenyomat az 1929. májusi számból.) Cluj. 8° 8 l. Deutscher Bote nyomda.

Schmidt Béla dr. Egy érdekes typhus eset. Cluj-Kolozsvár. 8° 7 l.

Nyomta Deutscher Bote. (A Revista medicală-Orvosi Szemle közleményeiből. Különlenyomat az 1929. márciusi számból.)

Schroller Hermann dr. Die bemalte Keramik im Komitat Háromszék. A háromszéki festett keramika. (Fordítás.) Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 11 l. Minerva rt.

Sebestyén József, keőpeczi. A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai. Cluj-Kolozsvár. 8° 32 l., 1 lev. Lapkiadó rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 19. sz.)

Siculus. A székelyek eredetéhez. (Újabb adatok.) Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 5 l. Minerva rt.

Solymosy Sándor. A székely népballadáról. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 8 l., 1 lev. Minerva rt.

Stanca D. dr. Kolozsvár-szamosfalvi sós-, kénes- és iszapfürdő. Cluj-Kolozsvár. 8° 7 l. Nyomta Deutscher Bote. (A Revista medicală-Orvosi Szemle közleményeiből. Különlenyomat az 1929. áprilisi számból.)

Sulyok Istvánné, dr. Arany János balladái. A Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 7 l. Corvin kny.

Szabó T. Attila. Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kézíratos énekeskönyvei. Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. 3—4. füzetéből. Cluj-Kolozsvár 8° 26 l. Lapkiadó rt. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 20. sz.)

Szádeczky K. Gyula dr. A Székelyföld képződése. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 11 l. Minerva rt.

Szakáts Péter, Szentersébeti. A Székelyföld ipara, története, eseményei. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 13 l. Minerva rt.

Szász Béla, Sz. Felsőszázad a jóté-

konyság szolgálatában. A Sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet 50 éves története. Az Egylet évkönyvei alapján írta —. Az ünnepi közgyűlés határozatából a jubileum emlékére kiadta: A Sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet. Sft. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy. 8° 67 l. Jókai-nyomda rt.

Szász Ferenc dr. Tanácsadó gyümölcstermelők számára. Cluj-Kolozsvár k. 8° 218 l. Minerva rt. (A „Magyar Nép“ könyvtára. 37—38.)

Szentkirályi Akos dr. Az állapotbetegségekről. Cluj-Kolozsvár. 16° 32 l. Szent Bonaventura kny. (A Katholikus Világ könyvei. 18. füzet.)

Tavaszy Sándor dr. A dialektikai theologia problémája és problémái. A dialektikai theologia kritikai ismertetése. Cluj-Kolozsvár. 8° 58 l., 1 lev. „Terminus“ kny. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 4.)

**Tavaszy Sándor dr.* A kálvinizmus világmissziója. Budapest. 8° 52 l. Kiadja: A Soli Deo Gloria könyvkiadóvállalat. (Török-kny., Mezőtúr.)

Tavaszy Sándor dr. A kijelentés feltétele alatt. Theologiai értekezések. Cluj-Kolozsvár. 8° 88 l., 1 lev. „Terminus“ kny. (Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. 2.)

Tulogdy János dr. A Székelyföld földrajza. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből. Kolozsvár. 8° 12 l. Minerva rt.

Tulogdy János dr. Turisták és cserkészek könyve. I. kötet. Általános rész. A szerző rajzaival. Kolozsvár. 8° 154 l., 2 lev. Minerva rt.

Turnowsky Sándor. Proletársors. Adatok a vidéki munkásság életéhez. (Összehasonlító szociográfiai tanulmány.) (Megjelent a Korunk 1929. évi IV. évfolyamának 2., 3. és 4. számában.) Cluj-Kolozsvár. 16° 31 l. „Deutscher Bote“ kny.

Ürmösi József. A gyakorlati teológia főbb irányelvei. (Tanulmány.) Odorheiu-Székelyudvarhely. 8° 134 l., 1 lev. Globus kny.

Vass Zoltán dr. Régi és új szempontok az orthodoxia therapiában.

Cluj-Kolozsvár, 8° 10 l. Nyomta Deutscher Bote. (Stomatologia. Az „Orvosi Szemle“ állandó melléklete.)

Veress Endre dr. Az erdélyi ipari céhek élete. Kolozsvár, 8° 95 l. Lengyel és Mayer kny. (Iparos Könyvtár. 1.)

Vértes Oszkár dr. A haematokele

retrouterina diagnostikájához. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 8 l. Helicon ny. (Az Orvosi Szemle tudományos közleményeiből.)

Viski Károly. A székely népművészetéről. Különlenyomat a „Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvé“ből. Cluj-Kolozsvár, 8° 29 l. Minerva rt.

III. VALLÁSOS IRODALOM.

Csonth Ignác. Áldjuk az Urat! Ének- és szertartáskönyv. Szerkesztette: —. Szatmár, k. 8° 304 l.; 1 mell. „Pallas“-nyomda.

Emléklapok a szatmári Női Mária Kongregáció fennállásának 25 éves jubileumára. 1904—1929. Satu-Mare-Szatmár, év n. 16° 32 l. Pátria-nyomda.

Az Erdélyi Egyházmegyei Oltár-egyesületek tagsági könyve. II. kiadás. Cluj-Kolozsvár. 16° 32 l. Lengyel kny.

Finney, C. G. A győzedelmes imádság. Az Evangéliumi Világszövetség erdélyi ágazata kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 14 l. Minerva rt.

Hazay Gyula. Házi misszió. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 43 l., 1 lev. Szent Bonaventura kny.

Imrik Gusztáv dr. Húsz év a Szűz Anya szolgálatában. Irta és a Nagyvárad Urak Mária Kongregációjának húsz éves jubileumán 1929. december hó 8-án rendezett ünnepélyén előadta —. Kiadja a Nagyvárad Urak Mária Kongregációja. Nagyvárad. 16° 30 l. Szent László nyomda rt.

Karácsonyi könyv. Ünnepi ajándék a Szent Kereszt katonáinak. Karácsonyi történetek. Fordította *Hodács Ágoston*. Cluj-Kolozsvár. 16° 112 l. Szent Bonaventura kny.

A mi istentiszteletünk. Az erdélyi református egyház ágendáskönyve. Szerkesztette: *Dr. Makkai Sándor*. Irta és összeállították: A bevezetést *Dr. Gönczy Lajos*. A rendes (homiliás) istentiszteletekről szóló részt: *Dr. Imre Lajos*. A sákramentumos istentiszteletekről szóló részt: *Dr.*

Makkai Sándor. Az alkalmi (szimbolikus) istentiszteletekről szóló részt: *Vásárhelyi János és Dr. Gönczy Lajos*. Cluj-Kolozsvár. 8° 170 l. Minerva rt. (Erdélyi Református Egyházi Könyvtár. X.)

Kovács Kandid. Az aranymiséés pápa. A Nagyvárad Kath. Kőr. Szt. László ünnepélyén elmondotta: —. Nagyvárad. 8° 18 l. Szt. László-nyomda rt.

Lukács Mansvét, P. Ne légy babonás! Cluj-Kolozsvár. 16° 40 l. Szent Bonaventura kny. (Szent Kereszt Hadserege Ingyenkönyvtára. 5. könyv.)

Makkai Sándor dr. „Kegyelemből, hit által.“ A református keresztyén vallás alapvonalai, tartalma és védelem. Harmadik kiadás. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 76 l., 1 lev. Minerva rt.

Mezey Mihály dr. A református istentisztelet. (Hozzászólás az új ágendáskönyvhöz.) E hozzászólás felolvastatott a dési egyházmegye 1929. aug. 3-án tartott közgyűlésen és általánosságban elfogadtatott. Satu-Mare-Szatmár, év n. 8° 15 l. Pátria nyomdai műintézet.

Mindennapi lelki kenyér. Imádságok és elmélkedések. Cluj-Kolozsvár. 8° 340 l., 2 lev. Szent Bonaventura kny.

Nikodemusz Károly. Hit, remény, szeretet. Konfirmációi kis káté. Brassó. 16° 52 l. Égető A. & K. bérnyomda.

Osváth Árpád. Nehány szó unitárius lelkész és egyházi tanácsos

afiaihoz. Cristur-Székelykeresztúr. 8° 16 l. Szabó Kálmán.

Szabó Dömjén, P. Szívgyárdista. A Szent Szív kis katonáinak kézikönyve. A Szívközpont megbízásából összeállította —. Cluj-Kolozsvár. 16° 151 l., 2 lev. Szent Bonaventura kny.

Szent-Iványi Sándor. Jézus emberarca. Elmélkedések az élet fejedelméről. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 147 l. Minerva rt.

Tádé Szent Judás tisztelete. Szatmár, év n., k. 8° 19 l. Pallas-nyomda.

Tamáty György. A magyar keresztény ifjúsághoz. Irta és az Ifjúsági Keresztyén Szövetség marosvásárhelyi tagozatának 1929. szept. 29-én rendezett felolvasó ülésén előadta: —. Kiadja: a Tg.-Mures-M.-Vásárhelyi Ker. Szövetség. Tg.-Mures, év n., k. 8° 10 l., 1 lev. S. Nagy.

A *Tordai református nagyhét* emlékkönyve. A tordai református nagy-

hét emlékére, 1928. szept. 3—9. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Turda-Torda. 8° 236 l. Füssy József kny.

Trefán Timotheus P. dr. Jézus útjai. A Megváltó fájdalmas és dicsőséges útjának ájtatossága. Összeállította: —. Cluj-Kolozsvár. 16° 64 l. Szent Bonaventura kny.

Újszövetségi Szentírás. A Vulgata szerint *Káldi György* fordítása nyomán, tekintettel az eredeti szövegre, átdolgozta, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta a Szent István-Társulat szentírás-bizottsága. I. kötet. Cluj-Kolozsvár. 16° 628 l. Szent Bonaventura kny.

Vásárhelyi János. A mi istentiszteletünk. Az erdélyi református egyház ágendáskönyve. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 16 l. „Lyceum“-nyomda.

IV. TANKÖNYVEK.

Gönczy Lajos dr. Valláskönyv. Az ó- és újszövetségi kijelentés története. Az elemi népiskolák V., a középiskolák I. osztályos református növendékei számára. Az egyháztörténeti példákat összeállította: *Dr. Nagy Géza.* Kizárólagos kötelező használatra elrendelve az Erdélyi Református Egyházkerületben, 3054—1929. ig. tan. sz. alatt. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 70 l., 1 lev. Füssy J. kny. Turda-Torda. (Az Erdélyi Református Egyház Valláskönyvei. III.)

Imre Lajos dr. és Maksay Albert. Valláskönyv az elemi népiskolák I. és II. osztályos református növendékei számára. Kizárólagos, kötelező használatra elrendelve az Erdélyi Református Egyházkerületben, 3054—1929. ig. tan. szám alatt. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 61 l., 1 lev. Füssy J. kny. Turda-Torda. (Az Erdélyi Református Egyház Valláskönyvei. I.)

Imre Lajos dr., Maksay Albert és Nagy Géza dr. Valláskönyv az elemi népiskolák III. és IV. osztályos református növendékei számára. Kizárólagos kötelező használatra elrendelve az Erdélyi Református Egyházkerületben, 3054—1929. ig. tan. szám alatt. Cluj-Kolozsvár. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. 8° 98 l., 1 lev. Füssy József kny., Turda-Torda. (Az Erdélyi Református Egyház Valláskönyvei. II.)

Márkos Albert. Római régiségek és a latin irodalomtörténet rövid foglalata. Lyceumok V., VI., VII. o. számára. Összeállította —. Cluj-Kolozsvár. 8° 77 l., 1 lev. Minerva rt.

Székely János. valláskönyv. A keresztyén egyház története. Az elemi népiskolák VI. és a középiskolák II. osztályos református növendékei számára. Kizárólagos, kötelező használatra elrendelve az Erdélyi Református Egyházkerületben, 3054—1929. ig. tan. szám alatt. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének

kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 102 l., 1 lev. Füssy J. kny. Turda-Torda. (Az Erdélyi Református Egyház Vallás-könyvei. IV.)

Veress Gábor. Ref. chorálkönyv. Az erdélyrészi újított énekeskönyv ösz-

szes dallamai tanítóképzők számára orgonára vagy vegyeskarra. Átírta —. 2. kiadás. Aiud-Nagyenyed, kereszttrét. 67 l. Minerva rt. Cluj-Kolozsvár.

V. TÖRVÉNYEK, RENDELETEK, SZABÁLYOK.

Az új *bélyeg-tarifa*. Összeállította: *Felician Gh. Zaciu*. Satu-Mare. 16° 77 l. Singer Nándor kiadása. (Szabadsajtó rt.)

Az *Erdélyi Katholikus Akadémia* szervezeti és alapszabályzata, rövid ügyrendje. Oradea-Nagyvárad. 8° 10 l., 1 lev. Szent László-nyomda rt.

Az *Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság* alapszabálya, ügyrendje és tagjainak névsora. A választmány megbízásából közlésezi: *Dr. Borbély István*. Cluj-Kolozsvár. 8° 26 l. Corvin kny.

Gyorsított eljárásról szóló törvény. A — módosítása. Megjelent az 1929. jul. 11-i 150. számú Monitorul Oficialban. Fordította: *Zaciu Gh. Felician*. Satu-Mare. 8° 28 l. Singer Nándor kiadása. („Szabadsajtó“ Kny. és Lapkiadó rt.) (Román Törvények Magyar Zsebkiadásai. 2. szám.)

Közigazgatási törvény. Az új —. (Legea pentru organizarea administratiunii locale.) Megjelent az 1929. aug. 3-i, 107. számú Monitorul Oficialban. Fordította, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta: *Zaciu Gh. Felician*. Satu-Mare. 8° 154 l. Singer Nándor kiadása. („Szabadsajtó“ Kny. és Lapkiadó rt.) (Román törvények Magyar Zsebkiadásai. 1. szám.)

Az 1929. évi *közigazgatási törvény.* A falvak, községek, városok és megyék önkormányzata. Megjelent az Országos Hivatalos Lap (Monitorul Oficial) 1929. évi augusztus 3-iki számában. A hivatalos törvénysszövegből, s az összes törvényhozási adatok figyelembe vételével fordította és jegyzetekkel ellátta: *Dr. Paál Árpád*. Kolozsvár, k. 8° 285 l. Minerva rt.

Az új *laktörvény.* (Meggazvazta a Kamara 1929. április 16-iki, a

Szenátus 1929. április 17-iki ülésén.) Fordította és magyarázatokkal ellátta *Dr. Szeghő Imre*. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 30 l. Lepage könyvkereskedés kiadása.

Az 1929. évi április 18-án kihirdetett legújabb *laktörvény* miniszteri indokolással, az 1923—2435. számú minisztertanácsi határozat, az 1927. évi május 16-iki lakásrekvirálási szabályzat és az 1928. évi laktörvény szövegével. Fordította és magyarázattal ellátta: *Dr. Petersberger F.* Cluj-Kolozsvár. 8° 29 l. Minerva rt.

A *magyar unitárius egyház* nyugdíjintézetének szabályzata. 45—1929. Föt. jkv. sz. H. n. (Cluj-Kolozsvár), év n. 8° 21 l. Ny. n. (Minerva rt.)

Románia új autonom vámtarifája göngysúlyszabályzattal. — Magyar nyelvre fordította *Dr. Bereczky Ernő*. Cluj. 8° XXIV. 204 l. „Cartea Românească“ S. A. (A Vám- és Szállításügyi Szaklap Tarifa, Törvény- és Döntvénytára.)

Tarif unitar. A forgalmi- és luxusadó alapját képező középértékek táblázata. Magyar nyelvre fordította *Dr. Bereczky Ernő*. Cluj. 8° VII., 204 l. „Cartea Românească“ S. A. (A Vám- és Szállításügyi Szaklap Tarifa, Törvény- és Döntvénytára.)

Törvény a munkaszerződésekről. Megjelent a Monitorul Oficial 1929. április 5-iki 74. számában. Cluj-Kolozsvár. 4° 11 l. Minerva rt. (Erdélyi Bankszindikátus. 156. Körlevél.)

Törvény a munkaszerződésekről. (Kihirdetett a Monitorul Oficial apr. 5-iki 74. számában.) Fordította: *Dr. Papp János*. Oradea. 8° 31 l. Tip. Kosmos.

Törvény a szövetkezetek szerveze

téről. Megjelent a Monitorul Oficial 1929. március 28-iki 71. számában. Cluj-Kolozsvár. 4° 21. l. Minerva rt.

(Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége.)

VI. IDŐSZAKI IRODALOM.

a) Évkönyvek, évi jelentések, jegyzőkönyvek.

Beszámoló a Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának 1928. évi működéséről. Cluj-Kolozsvár, 8° 1 lev., 29 l. Corvin kny.

Emlékkönyv az erdélyi magyar nők és jótékony egyesületek első kongresszusáról. A Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkársága által rendezett I. kongresszus jegyzőkönyvei és előadásai. 1928. november 10–12. A Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkárságának kiadása. Cluj-Kolozsvár. 8° 112 l., 1 lev. Minerva rt.

Az Erdélyi Bankszindikátus igazlamb- és kisháziállattenyésztők évkönyve. Szerkeszti: *Lászlóffy Ferenc.* Kiadja: *Moldvay Ferenc.* Cluj, év n. k. 8° 209 l. Tipografia „Gutenberg.” (Borítékéim: Baromfitenyésztési évkönyv.)

Az Erdélyi Bankszindikátus igazgatóságának jelentése a Szindikátus 1928. évi működéséről. Cluj-Kolozsvár. 8° 55 l. Minerva rt.

Az erdélyi és kapcsolt területek magyar jótékony egyesületeinek 1928. évi statisztikája. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 33 l. „Corvin” kny.

Az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvárt 1928 november 24–26 napjain tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Az Erdélyi Refor-

mátus Egyházkerület 12.154–1928. sz. hivatalos kiadványa. Cluj-Kolozsvár. 8° 102, 26, 48 l. Minerva rt.

Az Erdélyi róm. kath. Státus igazgatótanácsának jelentése az 1929. év november hó 14-ére összehívott státusgyűlés részére. Cluj-Kolozsvár. 8° 83 l. Minerva rt.

Az Erdélyi római katolikus Státus 1928. évi november hó 15-én Kolozsvárt tartott évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Cluj-Kolozsvár. 2° 21 l. Minerva rt.

Jelentés az Erdélyi Bankszindikátus 1928. évi működéséről. Kolozsvár, év n. 8° 123 l. Minerva rt.

Jelentés az Erdélyi Református Egyházkerület Nyugdíj- és Özvegy-Árva Gyámintézetének állapotáról. (1929. november 1.) Cluj-Kolozsvár. 2° 16 l. Minerva rt.

Makkai Sándor dr. püspöki jelentése az Erdélyi Református Egyházkerület 1928. november 24-iki közgyűlésén. Cluj-Kolozsvár. 8° 26 l. Minerva rt.

A Nagyszebeni belvárosi róm. kath. egyházközség helyzetének ismertetése az 1929 évre. — Mitteilungen der röm. kath. Kirchengemeinde (intra muros) in Hermannstadt für das Jahr 1929. Sibiu-Hermannstadt. 8° 16 l. Druck der Buchdruckerei Georg Haiser.

b) Iskolai értesítők.

Gyergyószentmiklós. A gheorgheni-i róm. kath. püspöki leánygimnáziumnak 1928–29. tanévi értesítője. Közrebocsátja az igazgatóság. M.-Ciuc-Csikszereda. 8° 16 l. Vákár kny.

Kolozsvár. Az Erdélyi Református Egyházkerület theologiai fakultásának értesítője az 1928–29. tanévről. Szerkesztette: *Dr. Tavaszy Sándor.* A

ref. theol. fakultás kiadványa. Cluj-Kolozsvár. 8° 57 l. „Terminus” kny.

Kolozsvár. A magyar unitárius egyház teológiai akadémiajának értesítője az 1928–29. iskolai évről. Szerkesztette: *Csifó Salamon.* 33-ik évfolyam. Cluj-Kolozsvár. 8° 38 l. „Corvin” kny.

Kolozsvár. A kolozsvári reformá-

tus kollégium, nyilvánossági jogú fiú-főgimnázium, bennlakás és elemi iskola, értesítője az 1928–29. iskolai évről. Kiadja az előljáróság. Cluj-Kolozsvár, 8° 55 l. Minerva rt.

Kolozsvár. Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári leányfőgimnáziumának értesítője az 1928–29. iskolai évről. Az előljáróság megbízásából szerkesztette: *Ózv. Bátorcy Józsefné.* Cluj-Kolozsvár, 8° 26 l. Minerva rt.

Kolozsvár. Az Erdélyi róm. kath. Státus kolozsvári főgimnáziumának 1928–29. tanévi értesítője. Közli: *Dr. Biró Vencel.* Cluj-Kolozsvár, 8° 48 l. „Lapkiadó“ rt.

Marosvásárhely. A marosvásárhelyi református kollégium (nyilvánossági jogú fiú-főgimnázium és elemi iskola, internátus és konviktus) értesítője az 1928–29. iskolai évről. Az előljáróság megbízásából szerkesztette *Nagy Endre.* LXXII. folyam. Új folyam LXVIII. Târgu-Mureş, év n. 8° 39 l. Tipografia Benkő.

Marosvásárhely. Az Erdélyi Róm. Kath. Státus marosvásárhelyi nyilvánossági jogú fiú-főgimnáziumának értesítője az 1928–29. iskolai évről. Közzéteszi: *Lóky Jenő.* Târgu-Mureş, év n. 8° 51 l., 2 lev. Tipografia Samuila Nagy.

Marosvásárhely. A târgu-mureşi református leányiskola (elemi iskola és gimnázium) értesítője az 1928–29. iskolai évről. XXXIX. évfolyam. Szerkesztette *Rakssányi Aranka.* Târgu-Mureş, év n. 8° 27 l. Tip. Benkő.

Marosvásárhely. A marosvásárhelyi róm. kath. hitközségi elemi iskola (173. évf.) és leánygimnázium (31. évf.) értesítője az 1928–29. iskolai évről. Tg.-Mureş, év n. 8° 15 l. Tip. S. Nagy.

Szatmár. A satu-marei-szatmári nyilvánossági jog nélküli ref. gimnázium 1928–29. évi ötvennyolcadik értesítője. Összeállította: *Dr. Hantz Ernő.* Satu-Mare-Szatmár, év n. 8° 16 l. Északkeleti kny.

Székelykeresztúr. A székelykeresztúri unitárius főgimnázium értesítője az 1928–29. évről. Szerkesztette: *Gálfalvi Samu.* Odorheiu-Székelyudvarhely, év n. 8° 63 l., 1 lev.; 1 mell. Globus-kny.

Torda. A tordai ref. leányközépiszkola értesítője az 1928–29. iskolai évről. Az előljáróság megbízásából szerkesztette: *Kovácsi Pálné.* Torda, 8° 12 l. Fűssy József kny.

Zilah. A zilahi ref. Wesselényi-kollégium értesítője az 1928–29. iskolai évről. Az előljáróság megbízásából szerkesztette: *Végh Samu.* Zălau-Zilah, 8° 29 l. Seres Samu kny.

c) Naptárak.

Almanahul farmaceutic 1930. Szerkeszti és kiadja: Buletinul Farmaceutilor szerkesztősége és kiadóhivatala. Cluj, év n. 8° 276 l. Tip. „Deutscher Bote.“

Aradi legujabb kalendárium, Krisztus urunk születése után 1930-ik közönséges esztendőre. (81. évfolyam.) Arad, év n. 8° 63 l. Nyomtatta s kiadta Réthy Lipót és fia utódai.

Brassói Lapok családi naptára, 1930. Szerkesztette: *Kacsó Sándor.* A Brassói Lapok politikai napilap kiadása. Brassó, év n. 8° 160 l. Égető A. és K. bérnyomdája.

Brassói Lapok gazda naptára, 1930. Szerkesztette: *Kacsó Sándor.* A Bras-

sói Lapok politikai napilap kiadása. Brassó, év n. 8° 240 l. Égető A. és K. bérnyomdája.

Brassói Lapok kis regélő naptára, 1930. Szerkesztette: *Kacsó Sándor.* A Brassói Lapok politikai napilap kiadása. Brassó, év n. 8° 160 l. Égető A. és K. bérnyomdája.

Brassói Lapok könyvnaplója az 1930. közönséges évre. Szerkesztette: *Kacsó Sándor.* A Brassói Lapok politikai napilap kiadása. Brassó, év n. 8° 240 l. Égető A. és K. bérnyomdája.

Brassói Lapok könyvnaplója az 1930. közönséges évre. Szerkesztette: *Kacsó Sándor.* II-ik kiadás. A Brassói Lapok politikai napilap kiadása.

Brassó, év n. 8° 160 l. Égető A. és K. bérnyomdája.

Brassói Lapok nagy regélő naptára, 1930. Szerkesztette: *Kacsó Sándor*. A Brassói Lapok politikai napilap kiadása. Brassó, év n. 8° 240 l. Égető A. és K. bérnyomdája.

Csángó naptár az 1930. közönséges évre. Szerkesztik és kiadják: *Nikodémusz Károly, Dr. Papp Endre, Deák Sándor, Sipos András, Bálint András*. Brassó, év n. 8° 116 l. Égető A. és K. bérnyomdája.

Az *Erdélyi gazdák zsebnaptára az 1930-ik közönséges esztendőre*. Szerkeszti: *Török Bálint*. 61. évfolyam. Cluj-Kolozsvár, év n., k. 8° 120 l. Minerva rt.

Erdélyi kalendárium az 1930. évre különös tekintettel az erdélyi vásárok hibátlan kiadására. XXXIII. évfolyam. Kiadótulajdonos *Füssy József*. Torda, év n. 8° 40 lev., 39 l. Füssy József kny.

Erdélyi magyar naptár az 1930. közönséges évre. X. évfolyam. Cluj-Kolozsvár, 8° 160 l. Minerva rt.

Erdélyi magyar református naptár az 1930. közönséges évre. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratkeresztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár, 8° 192 l. Minerva rt.

Erdélyi magyar unitárius naptár az 1930-ik közönséges évre. A Dávid Ferenc-Egyet választmányának megbízásából szerkesztik: *Szent-Iványi Sándor és Dr. Varga Béla*. Cluj-Kolozsvár, 8° 144 l., 8 lev. „Corvin“ kny.

Az *Erdélyi Munkás naptára*, 1930. Kiadja a Romániai Szociáldemokrata Párt. Cluj, év n. 8° 130 l. Nyomatott a „Gutenberg“-nyomdában.

Erdélyi szent család naptár az 1930. évre. V. évfolyam. Kiadja a szatmári Pallás-nyomda. Satu-Mare, év n. 8° 176 l. Nyomatott a „Pallas“ könyvnyomdában.

Az *Erdélyi Szépművés Céh kalendárium*a az 1930-ik esztendőre. Cluj-Kolozsvár, év n., k. 8° 62 l. (Concordia nyomda.)

Földművelők nagy képes naptára az 1930-ik évre. XXV. évfolyam. I. kiadás. Satu-Mare (Szatmár), 8° 112 l.

Kiadja és nyomtatja: „Pallas“ kny.

Hangya naptár 1930. rendes csillagászati évre. Szerkeszti és kiadja a Hangya Központ Nagyenyeden. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 160 l., 8 mell. Minerva rt.

Katholikus naptár az 1930. esztendőre. VII. évfolyam. Szerkesztette: a „Katholikus Világ“ szerkesztősége. Tulajdonos: Az Erdélyi Szentferenc-rend. Cluj-Kolozsvár, 8° 252 l., 1 mell. Szent Bonaventura kny.

A *Katholikus Népszövetség naptára az 1930. évre*. III. évfolyam. Kiadja: Az Erdélyi R. Kath. Népszövetség. Arad, 8° 160 l. „Vasárnap“ irodalmi és nyomdai műintézet.

Keleti Ujság naptára az 1930. évre. Cluj-Kolozsvár, 8° 128 l. Lapkiadó rt.

* *Képes keresztény naptár 1930.* Wien, év n. 8° 16 lev., 40, 40, 40 l., 8 lev. Glöckner Verlag. Romániai kiadó: Pallás, Cluj.

Keresztény élet nagy képes naptára az 1930-ik évre. XXV. évfolyam. I. kiadás. Satu-Mare (Szatmár), 8° 112 l. Kiadja és nyomtatja: „Pallas“ kny.

Keresztyén naptár az 1930. évre. Szerkeszti: *Faluvégi Dénés*. Cluj-Kolozsvár, 8° 112 l., 8 lev. „Corvin“-kny.

* *Kis regélő naptár az 1930. esztendőre*. Az erdélyi, bánáti, máramarosi és körösvidéki vásárok jegyzékével. Wien, év n. 8° 24 lev., 40, 40, 40 l., 8 lev. Glöckner Verlag. Romániai kiadó: Pallás, Cluj.

Közhasznu nagyenyedi Löcsey Sp. Lajos-féle naptár az 1930-ik évre. 69. évfolyam. Az erdélyi országos vásárok havi és betűrendes kimutatásával. Aind, év n. 8° 80 l. Kiadó: Lingner.

* *Magyar családi naptár 1930.* Wien, év n. 8° 16 lev., 40, 40, 40, 32 l., 8 lev. Glöckner Verlag. Romániai kiadó: Pallás, Cluj.

Magyar dalos naptár 1930. rendes csillagászati évre. Szerkeszti: *Tárcza Bertalan*. II. évfolyam. Cluj-Kolozsvár, 8° 160, XVI l. Ny. Hartner Oszkár, a „Lumea și Țara“ nyomdai műintézet bérlője.

Magyar népnaptár az 1930. évre. II. évfolyam. Kiadja: Az Országos Ma-

gyar Párt bányászati tagozata. Szerkeszti: *Dr. Páll György*. Timișoara, év n. 8° 167 l. Nyomatott Uhrmann Henrik nyomdájában.

Máriapócsi nagy képes naptár az 1930-ik évre. XXV. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár), 8° 112 l. Kiadja és nyomtatja: „Pallas” kny.

Mesemondó naptár az 1930. évre. XXV. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8° 112 l. Kiadja és nyomtatja „Pallas” kny.

Munkás rokkantegyleti naptár az 1930. évre. V. évfolyam. Összeállította: *Dobos János*. Timișoara. 8° 108 l. Tipografia „Der Landbote”, Hans Pilger.

Nagy képes naptár az 1930-ik évre. XXV. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár). 8° 112 l. Kiadja és nyomtatja: „Pallas” kny.

A Nagyvárad Friss Ujság naptára az 1930. jubiláris évre. 1901–1930. Oradea-Nagyvárad, év n. 8° 144 l. Pásztor Ede kny.

Naptár, 1930. Czell Frigyes és Fiai, Czell Károly-csoport. Brașov-Brassó, év n. 8° 26 l. 1 lev. Égető-bérnyomda.

Naptár 1930. Kiadja a Segítő Boldogasszonyról nevezett Római Katolikus Nőegylet. Timișoara. Timișoara, év n. 8° 128 l. Helicon.

Nemzetközi bibliaolvasó naptár, 1930. Szerkeszti: *ifj. Bordás István*. Kiadja: Romániai Baptista Szövetség. Magy. osztály. Oradea, év n. 8° 55 l.

Őrszem naptár az 1930. évre. Kiadja az Őrszem könykereskedés. Oradea-Nagyvárad, 8° 87 l., 7 lev. Szent László-nyomda rt.

Pázmány képes naptár az 1930-ik

évre. XXV. évfolyam. 1. kiadás. Satu-Mare (Szatmár), 8° 112 l. Kiadja és nyomtatja: „Pallas” kny.

Pásztortűz naptár, 1930. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 80 l. Minerva rt.

Református árvaházi képes naptár, 1930. Kiadja: A Királyhágómelléki Református Egyházkerület iratterjesztése. Szerkesztette: *Csernák Béla*. Oradea-Nagyvárad, év n. 8° 120 l. Béres Károly kny.

* *Regélő bácsi naptára* az 1930. esztendőre az erdélyi, bánáti, máramarosi és kőrösvidéki vásárok jegyzékével. Wien, év n. 8° 16 lev., 40, 40, 40, 40 l., 8 lev. Glöckner Verlag. Romániai kiadó: Pallas, Cluj.

Régi és valódi Lőcsei-Lőrinczi-féle székely naptár az 1930-ik 365 napból álló közönséges évre. A vásárok pontos jegyzékével. Szerkeszti: *Krón Ernő*. 90-ik évfolyam. Târgu-Mureș-Marosvásárhely, év n. 8° 96 l. Székelynapta-
rak kiadóhivatala. (Tip. S. Nagy.)

Szilágysági református naptár az 1930. évre. Szerkesztették: *Bereczky József, Kódár Géza, Fodor Béla, Dr. Tapsony Endre*. A Szilágyszolnoki Ref. Egyházmegye Lelkésztestületének kiadása. Șimleu-Silvaniei, év n. 8° 157 l. „Lázár”-kny.

* *Vidám mese naptár* 1930. Wien, év n. 8° 16 lev., 40, 40, 40, 32 l., 8 lev. Glöckner Verlag. Romániai kiadó: Pallas, Cluj.

Zsebnaptár magántisztviselők és alkalmazottak számára. 1930. Szerkeszti *Kandel Ignác*. I. évf. kiadja: A Romániai Magánalkalmazott Szakszervezetek Federációja, București, erdélyi és bánáti tartományi titkársága, Cluj, év n., k. 8° 128 l.

VII. KÜLÖNFÉLÉK.

Bene Ilonka. Szászsné. Erdélyi magyar szakácskönyv. 2. kiadás. Szerző kiadása. Nagyvárad. 8° 210 l., 1 lev. Sonnenfeld A kny.

A *Brassói Székely Társaság* üzenete a székely néphez. Kiadja: A Brassói Székely Társaság. Brassó, év n. 8° 13 l. Égető-bérnyomda.

Brodzsky Miklós. Velencei barcarolla. (Szeretem lelkem, magát.) Tangó dal. Szövegét írta: *Glausius Tibor*. Zenéjét szerző: —. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4° 2 lev. Moravetz kiadás.

A *Cluj-Kolozsvári Iparos-Egylet* könyvtárának katalogusa. 2. sz. pót-

lék. Az 1927. és 1928. évi gyarapodás. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 20 l. „Corvin“ könyvnyomda.

Czelnai Eszter. Cukrászat és hideg büffé. Arad. 8° 143 l., 2 lev. „Vasárnap“ irodalmi és nyomdai műintézet.

Az Erdélyi Magyar Népkönyvtár könyvjegyzéke. Cluj-Kolozsvár. 8° 8 l. Minerva rt.

Glausiuss Tibor. Utki, vutki, trojka, nicevo! (Doni kozák charleston.) Szövegét és zenéjét írta: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4° 3 l. Moravetz-kiadás.

Hoedige Octav. Estére várom, ugye eljön...? (Senorita tangó.) Szövegét írta *Glausiuss Tibor.* Zenéjét szerző: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4° 3 l. Moravetz-kiadás.

Hoedige és Dufas. Ne legyen ostoba... (Romanica tangó.) Szövegét írta: *Glausiuss Tibor.* Zenéjét szerző: —. Timișoara, Leipzig, Budapest. 4° 3 l. Moravetz-kiadás.

„*Imhol az Úrnak szolgálója.*“ (Lukács ev. I. rész 38. vers.) Tájékoztató az Erdélyi Református Egyházkerület Diakonissza-Intézetéről. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 34 l. Minerva rt.

Kertész Márton. Pro-rata táblázatok. - Pro-Rata Tabellen. Szerkesztette: —. Cluj-Kolozsvár, év n. 8° 22 lev. Corvin-kny.

Liber Etelka, Krbekné. Házi cukrászat és egyszerűbb tészták kézikönyve. Összeállította: —. Hatodik kiadás. Brassó. 8° 94 l., 1 lev. Brassói Lapok könyvosztálya kiadása.

Mezey Zsigmond dr. Ne gondoldj rá mit hoz a holnap! Tangó dal. *Nádassy Ernő* szövegét zenésítette —. Timi-

șoara, Leipzig, Budapest. 4° 3. l. Moravetz-kiadás.

Országos vásárok. 1929. évi országos vásárok betűsoros névjegyzéke. H. n., év n. 8° 16 l.

Romániai országos ipari és kereskedelmi szakéimtar. - Almanachul special al Tărei Românești pentru industrie și comerț. - Landesfachadressenbuch für rumänische Industrie u. Handel. Redactat de Uniunea Industriștilor de Fabrică și Patronilor din Jud. Satu-Mare, secția Almanachului. Craiova, év n. 8° 1 lev., 29, 39, 87, 23, 10, 31, 35, 28 l. Serisul Românesc S. A.

Serafim és Maxim. Nem bánom, hogy itt hagyott. Gitana tangó. Szövegét írta: *Glausiuss Tibor.* Zenéjét szerzők: —. Timișoara, Leipzig, Budapest, év n. 4° 2 lev. Moravetz-kiadás.

Seres Samu kölesönkönyvtárának jegyzéke. Zălau-Zilah. 8° 31 l. Seres Samu kny.

Simon Ferenc. Válasz Orbán Lajos tanár úr cikkére. Orăștie-Szászváros. 8° 24 l.

Singer varrógépek. Villamos —, Singer motorok, Singer lámpák. Bukarest. 8° 34 l. Ny. n.

Tájékoztató a romániai magyar főiskolai hallgatók számára. Szerkesztette: Az Ifjú Erdély által megbízott szerkesztő-bizottság. Az Ifjú Erdély kiadása. Turda-Torda, k. 8° 108 l. Füßy József kny.

Unitárius kollégium Kolozsvárt. Az alsó osztályú tanulók könyvtárának címjegyzéke. Cluj-Kolozsvár, k. 8° 52 l. Ny. Corvin kny.

A *Zilahi Kaszinó* kölesönkönyvtárának II. számú könyvjegyzéke. Zălau-Zilah. 8° 34 l. Seres Samu kny.

VIII. GYŰJTEMÉNYES MUNKÁK ÖSSZEFOGLALÓ UTALÓI.

(Az egyes művek részletes feldolgozását lásd az illető szakoknál.)

Dolgozatok a református theologiai tudomány köréből. Kiadják: Az erdélyi református egyházkerület kolozsvári theol. fakultásának tanárai. Cluj-Kolozsvár. 2. *Tavaszy Sándor dr.* A kijelentés feltétele alatt. — 3. *Imre Lajos dr.* Isten és az emberi lé-

lek. — 4. *Tavaszy Sándor dr.* A dialektikai theologia problémája és problémái.

Élő könyvek. Ifjú Erdély kiadása. Torda. — 13. *László Dezső.* Az erdélyi református egyház története.

Az Erdélyi Gazdasági Egylet

Könyvkiadó Vállalata, Cluj-Kolozsvár. LXII. füzet. *Páter Béla dr.* A gyümölcsfák betegségei és ellenségei, valamint a gyümölcsfák terméketlenségének okai. — LXIII. füzet. *Nagy Endre dr.* A gazdakörök szervezéséről és vezetéséről.

Az *Erdélyi Katholikus Akadémia Felolvasásai*. Szerkeszti *Dr. György Lajos*. Cluj-Kolozsvár. I. osztály. 1. sz. *Biró Vencel dr.* Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus. — 2. sz. *Juhász Kálmán dr.* A Gellért-legenda. — III. osztály. 1. sz. *Gyárfás Elemér dr.* A püspökválasztási jog a gyulafehérvári görög katolikus egyház-megyében.

Az *Erdélyi Református Egyház Valláskönyvei*. Szerkesztették: *Dr. Imre Lajos* és *Dr. Makkai Sándor*. Cluj-Kolozsvár. 8° I. *Imre Lajos dr.* és *Maksay Albert*. Valláskönyv az elemi népiskolák I. és II. osztályos református növendékei számára. — II. *Imre Lajos dr.*, *Maksay Albert* és *Nagy Géza dr.* Valláskönyv az elemi népiskolák III. és IV. osztályos református növendékei számára. — III. *Gönczy Lajos dr.* Valláskönyv. Az ó- és újszövetségi kijelentés története. Az elemi népiskolák V., a középiskolák I. osztályos református növendékei számára. — IV. *Székely János*. Valláskönyv. A keresztyén egyház története. Az elemi népiskolák VI. és a középiskolák II. osztályos református növendékei számára.

Erdélyi Ref. Egyházi Könyvtár. Cluj-Kolozsvár. X. *A mi istentiszteletünk*. Az erdélyi református egyház ágendáskönyve. Szerkesztette: *Dr. Makkai Sándor*.

Erdélyi Szépművés Céh. Cluj-Kolozsvár. 8° III. sorozat 14—15. szám. *Nyirő József*. A sibói bölény. II. kötet. — 16. sz. *Tompa László*. Ne félj. — 17—19. sz. *Molter Károly*. Metania R. T. — 20. sz. *Kemény János*. Kákoc Kis Mihály. — 21—24. sz. *Tabéry Géza*. Vértorony. I—II. — IV. sorozat. 1. sz. *Áprily Lajos*. Idahegyi pásztörök. — 2—3. sz. *Kós Károly*. Erdély. — 4—5. sz. *Makkai Sándor*. Egyedül. Bethlen Gábor lelki arca.

Erdély Tudományos Füzetek. Szerkeszti: *Dr. György Lajos*. Cluj-Kolozsvár. 8° 15. sz. *Gyárfás Elemér dr.* A Supplex Libellus Valachorum. — 16. sz. *Rónay Elemér*. Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye. — 17. sz. *György Lajos dr.* Egy állítólagos Panecatantra-származék irodalmunkban. — 18. sz. *Ferenczi Miklós dr.* Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1927. év. — 19. sz. *Sebestyén József, keöpeczi*. A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai. — 20. sz. *Szabó T. Attila*. Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei. — 21. sz. *Ferenczi Miklós dr.* Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről.

* *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*. Budapest. XXIV. kötet. 12. sz. *Csúry Bálint*. Érintkezésen alapuló névátvitel.

A Hírnök Könyvei. Cluj-Kolozsvár. 3. *Jánossy Béla, P. Szivárvány*.

Iparos Könyvtár. Szerkeszti és kiadja *Dr. Veress Endre*. Kolozsvár. 8° 1. *Veress Endre dr.* Az erdélyi ipari échek élete.

* *Irodalomtörténeti Füzetek*. Szerkeszti *Császár Elemér*. Budapest. 34. *György Lajos*. A Genováva-legenda és népkönyv története.

A Katholikus Világ Könyvei. Cluj-Kolozsvár. 16° 18. füzet. *Szentkirályi Ákos dr.* Az állatbetegségekről. — 19. füzet. *Beretzky András, T.* Amerika.

Katholikus Világ Szinpada. Cluj-Kolozsvár, k. 8° III. *Keresztély Mária*. Mesebeli királyleány. — IV. *Mael Ferenc*. A kereszt fényében. — V. *Jánossy Béla, P.* Vejemuram. — VI. *Bándy Mária*. Jézuska, hozzád jöttünk.

A „Magyar Nép” *Könyvtára*. Szerkeszti: *Gyallay Domokos*. Cluj-Kolozsvár. 34—35. sz. *Vásárhelyi János*. Az életből az életnek. — 36. *Finta Zoltán*. Jancsi és Juliska. — 37—38. sz. *Szász Ferenc dr.* Tanácsadó gyümölcstermelők számára.

Pásztortűz Könyvtár. Cluj-Kolozsvár. 8° 13. sz. *Botos János*. Az orlái faember. — 14. sz. *Tamási Áron*. Erdélyi csillagok.

Román Törvények Magyar Zsebkönyvtára. Satu-Mare. 1. sz. *Közigazgatási törvény.* Az új —. Fordította, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta: *Zaciu Gh. Felician.* — 2. sz. *Gyorsított eljárásról szóló törvény.* A — módosítása. Fordította: *Zaciu Gh. Felician.*

* *A Szent István Akadémia nyelv- és széptudományi osztályának felolvasásai.* Pécs. I. kötet. 4. sz. *György Lajos.* Egy középkori Sibylla-vers régi magyar irodalmunkban.

Szent Kereszt Hadserege Ingyenkönyvtára. Cluj-Kolozsvár. 5. könyv. *Lukács Mansvét, P.* Ne légy babonás!

Szórakoztató Könyvtár. Oradea. 1. sz. *Akarod tudni, milyen vagy?* Ismerd meg magadat és barátaidat. Utazás az önmegismeréshez.

Ünnepnapok. Az Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár. II. sorozat. 7. sz. *Mezey Mihály.* A damaskusi fény.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

természettudományi szakosztályának közleményei

DR. SZÁDECZKY GYULA
szakosztályi elnök.

SZERKESZTIK :
1930.

DR. BALOGH ERNŐ
szakosztályi titkár.

Erdély különös helye és szerepe a Föld testén.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület marosvásárhelyi vándorgyűlésén, 1930. augusztus 29-én tartott előadás kivonata.

Írta : Dr. Szádeczky K. Gyula.

Erdély lelke.

Erdély népének a szomszédos népektől különböző jellege az imperium változás előtt is nyilvánvaló volt. Akkor ezt a különbséget jelző „transzilvanismus“ szó nem volt minden ízében hizelgő az erdélyire. A különválás idejétől eltelt tizenkét esztendő azonban tisztán megmutatta Erdély íróinak és művészeinek valódi értékét. Most már „Erdély lelkét“ keresik.

Koós Károly tavaly megjelent „Erdély kultúrhistoriai vázlat“ című könyvében Erdély lelke származásának keresésénél nagyon helyesen utal arra, hogy Erdély egy különálló geográfiai egység, az ő kifejezése szerint a környező Alföldekből kiemelkedő „küszöb“. Erdély csakugyan várszerűleg emelkedik ki a Nagyalföld és a Havasalji síkságból. E várnak belső dombos udvara is — amit összefoglalva *Erdélyi medencének* nevezünk — 300—800 méterrel magasabb a környező Alföldekél. Az udvart övező várfalaknak, *Erdély Határhegysegeinek* legkiemelkedőbb részei pedig 2000 méter különbséget is elérnek.

A természet kincseivel gazdagon megáldott Erdély mindig nagy vonzó erőt gyakorolt az emberekre. Koós kifejezése szerint a különböző irányú „művelődési áramlatok“ belé ütköztek ebbe a küszöbköbe és mindenikből itt maradt valami. Ez az egészséges kultúrkeveredés fejlődött tovább Erdély népében szerinte és így jött létre az erdélyi lélek.

Erdély földje az ő jelenlegi geográfiai egységet alkotó állapotához azonban csak a változások hosszú sorozatán át jutott. A geologus a Föld történelmének tanulmányozásával az életnyilvánulásoknak egymásból folyó láncolatát ismeri meg, akárcsak a biológus egy növényfajta, vagy az ember életének tanulmányozásánál. A Föld élete — meglepő fordulatait tekintve — vetekedik azokkal a változásokkal, amelyeken életükben a szerves testek átmennek. A legfontosabb különbség köztük az, hogy a Föld életében ezermillió esztendővel kell

számolnunk. Ezek a rendszerint igen lassan végbemenő változások tehát elkerülik a rövid életű ember figyelmét.

Az is kétségtelen valóság, hogy az egész szerves világ, tehát benne az ember élete is a Föld életének függvénye, hogy a Föld rányomja a maga bélyegét minden rajta élő szervezetre. Az „erdélyi lélek“ kialakításában tehát része van Erdély földje minemiségének is. De Erdély földjének megvan a maga sajátossága, a kerek Föld minden egyéb részétől különböző vonása, úgy hogy bizonyos tekintetben indokolt Erdély földjének is a lelkét keresni. Ez a keresés nyilvánul meg az Erdéllyel foglalkozó geológiai munkákban.

Erdélyre vonatkozó legújabb, jelentősebb irodalom.

Erdély behatóbb megismerésére vonatkozólag igen sok becses geológiai munka jelent meg az utóbbi három évben. Ezek közül közelebről érdekel bennünket Telegdi Róth Károly 1929-ben kiadott „Magyarország geológiája“ (I. rész. Danubia könyvkiadó), amennyiben a Kárpátok ivén belül Erdéllyel is foglalkozik és a Nagyalföld alatt feltételezett, Prinz-től „Tisia“-nak nevezett régi szárazföldet az Erdélyi medence alatt is valószínűnek tartja. Megemlítem itt báró Nopcsa Ferencnek szintén 1929-ben megjelent „Hunyadvármegye és környékének 1:200,00 mértékű tektonikai térképé“-t, a rajta lévő magyarázó szöveggel, mint olyat, amelyik egészen Erdély földjével foglalkozik.

Erdély ÉNy-i részére: a Meszes környékének tektonikájára, eocen faciesére és a belső erdélyi tömegre vonatkozólag Szádeczky—Kardoss Elemérnek a m. kir. Bánya- és Erdőmérnöki főiskola 1930. évi Közlönyében találunk részletes geológiai adatokat. A nagy rátolásoknak, a „takaró elméletnek“ értelmében magyarázza Erdély képződését Popescu Voitești-nek a Revista Muzenului Geologic-Mineralogic legutóbbi füzetében (Vol. III. No. 1. 1929.) francia nyelven megjelent és dr. Leopold Kober-nek a bécsi Akademie der Wissenschaften 1929. okt. 17-iki ülésén tartott értekezése.

A Keleti Kárpátokról, nevezetesen Békás környékéről Athanasiu Ion ad geológiai térkép és számos szelvény kíséretében részletes leírást Románia geológiai intézetének 1929-ben megjelent évkönyvében. Ezekon kívül sok értékes közleményt találunk Románia Földtani Intézetének az Association Karpatique 1927. évi bukaresti ülése alkalmából rendezett kirándulások Guidejében.

Erdély földjének jellegzetes vonásai.

Ha már most Erdély földje lelkének keresésénél egy szempillantást vetünk geológiai térképére, azonnal szembe szökik, hogy az ímént vár-falhoz hasonlított kiemelkedő szegélyt régebbi *kristályos kőzetek*, a vár belső udvarát, ezt a fiatal tengeri medencét pedig *harmadszaki-üledékek* alkotják. Olyan vonás ez, aminőt — ha nem is ennyire pregnánsan — de sok más fiatal medence körül találunk.

Van azonban az Erdélyi medence szegélyén egy sajátos képződmény, *a robbanó vulkánoktól kiszórt dacitufa óv*, a peremi szaka-

dásnak ez a jelzője, amit már Erdély egyik jellegzetes karaktereként kell kiemelnünk. Ez köti össze a nyugati Határhegység kitorési képződményeit a keletiével.

A medencének egy másik nevezetes, még részletesen vizsgálandó vonása, — amire üledékei közt előforduló hömpölyök és kavicsok tanulmányozása alapján jöttem — az, hogy a tengeri üledékek alatt több helyütt, nem tulságosan mélyen, ott kell rejtőzniök a szegélyt alkotó kristályos kőzetek anyagához hasonló, régi alaphegység részeknek, amelyek beszakadása vezette be tulajdonképen a harmadszaki tenger vizét.

Ami a szegélyt és a Medence fenekét alkotó ezen *legrégebbi kristályos alap képződésének idejét* illeti, erre nézve előre kell bocsátanom, hogy az az én tapasztalataim szerint a második időszakban, a mesozoos érában vette kezdetét; azt mondhatjuk, hogy az ú. n. *kimmeriai orogenezissel kezdődik* és — ahogy én látom — kisebb-nagyobb megszakításokkal folytatódott az egész tertier érán keresztül napjainkig. Ez a felfogás ellenkezik az előbb felsorolt irodalom legnagyobb részében megnyilvánuló nézettel, mely szerint a kristályos alaphegység a régebbi paleozoi variszkuszi, sőt egyesek szerint részben a még régebbi kaledoniai hegyképződések maradékai. Egy emberöltő előtt még csakugyan minden gránitos kőzetben és kristályos palában ősi, archai kérget láttak a kutatók. Ennek a nézetnek helytelensége azonban most már általánosan el van ismerve.

Erdély Nyugati Határhegysége kristályos kőzeteinek másodkori származására vonatkozó bizonyítékaim nagy részét másutt előadtam. Újabb vizsgálataim a *Keleti Kárpátokban is hasonló eredményre vezettek*. A régi hegységek igazi maradékában az ú. n. *verrucano*-ban semmi sincs jelenlegi hegyeink kristályos kőzeteiből. A Keleti Kárpátok kristályos palái a *verrucano* alatt volt, karbonos palákhöz hasonló üledékekből és a rájuk rakódott mesozoos üledékekből képződtek a mélyből felszorult eruptívus anyagok hatására. Ezek az üledékek a hegyképződéssel járó nagy nyomás és gyűrődés közben részint teljesen megemésztődtek, az eruptívus magmával asszimilálódtak, részint csak átkristályosodtak. Ezekre vonatkozó részletes adatokat máshelyütt fogom előadni. itt csupán az eredmények vázolására szorítokozom.

A Keleti Kárpátok kristályos paláinak képződésénél, a közönséges üledékek átkristályosodásánál többnyire csak *vékony injekciók* játszóak a főszerepet. Ezeknek legelső postái — úgy látszik — a *jurakori legmélyebb, alsó lias adneti* tengeri ároknak a fenekén buggyantak ki *diabázos, serpentinés injekciókat* hozva létre.

Vadász Elemér ezeket a radioláriás üledékeket (radiolaritot) sem tartja igazi mély tengeri származásuaknak. Saját tapasztalataim alapján ezeket a kitoréseket ismerem eddig a legkevésbé, azért a kitorési sorozatban való szerepükre sem nyilatkozom határozottabban. A Keleti Kárpátok kristályos tömegének keleti szegélyén fordulnak ezek elő leginkább, ahol a későbbi intenzívus hegyképződés hosszan elnyúló, szakadozott rögekké nyomta őket szét.

Az eruptívus felnyomulások később következő tagjai a szilárd kéregben rekedtek meg, tehát egészen át vannak kristályosodva és képződésüknél szerepelt egyirányú, nagy nyomás következtében többnyire

palás, *gneiszos szerkezetűek*. Legszélesebb övben terjedt el és legmagasabbban hatolt fel ezek közül a kovasavban gazdag, változatos képű, többé kevésbé porfiros, némelykor palás, „*porphyrogénnek, helleflintának*“ nevezett injekció. Ezt a mélyben székelő eredeti bazaltmagma aszsimilációs, legkönnyebb, felül meggyűlt szétválási termékének tartom, amelyik a *kristályos palák legkulső, leggyengébben átkristályosodott, ú. n. epicsoportját* hozta létre.

Mélyebb helyzetű jelleget árulnak el a *Csíkszentdomokos és Lóvész* vasúti állomás közt jelentős szerepet játszó *kvarc-dioritgneiszos injekciók*, amelyek az előbbinél bázisosabb és tisztább eruptívus karaktert mutatnak.

A kvarc-dioritgneiszok több helyütt, de főleg északon, Csíkszentdomokos felé átmennek mikroklín- és orthoklasszemeket is tartalmazó, savanyubb természetű ú. n. „*Koziagneiszba*,” amelyeket, valamint a dioritgneiszt is sok helyütt *veres*, mikroklín-orthoklas-plagioklas *gneiszerek és lencsék* szelnek át.

A *veres gneiszoknak* többnyire jelentéktelen, önálló injekcióival igen sok helyütt találkozunk a Keleti Kárpátok vonulatában és — ami nagyon meglepő az Erdélyi medence fenekén lévő leszakadt tömegek felületre került kavicsai között is. Ásványos összetételüket tekintve, ezek középső helyet foglalnak el egyrészt a következőkben változó alkali-gneiszok-, gránitok-, szienitek, másrészt pedig a közönséges alkali-kalciumgneiszok és gránitok csoportja között, melyek a Nyugati Határhegységben játszanak nagy szerepet.

A Keleti Kárpátoknak eddig felsorolt eruptívumait és főleg kristályospala burkát *Ditró környékén az alkali-közeteknek* egy mélyebb, katajellegű, az előbbieknél sokkal nagyobb eruptívus testet alkotó csoportja törte át. Ehhez tartozik *aditrói nefelinszienieitnek alkali-gránit és alkáli-gneisz burka* és maga a kvarenélküli, nagyon sokféle tagot tartalmazó *nefelinszienieit* család, amelyik mint utolsó nagy, mélységi típus nyomult ebbe a burokba.

Más helyütt rámutattam arra, hogy a Keleti Kárpátokban a felületre került ennek a legtekintélyesebb mélységi típusú eruptívumnak származását Daly elmélete értelmében a túlhevült bazalt magmába került mesozoos mészkő megemésztésével, illetőleg az ebből származó gázos, könnyű mozgást követő nagymértékű magmaszétválással magyarázhatjuk meg legmegfelelőbben.

Az alkalieruptívumoknak más ilyen gazdag társasága és ilyen nagy előfordulása sem a Kárpátokban sem az Alpokban nincsen. Az a körülmény pedig, amely között ezek itt erősen gyűrt kéregrészben előfordulnak, párját ritkítja az egész földön. *Tehát a ditrókörnyéki alkáli-eruptívumot Erdély földje egyik kiválóan jellemző sajátóságaként kell kiemelnünk.*

A nefelinszienieit tömeg szegélyén, a ditrói Tászok-patak mentén, ezen tömeg bázisos, kamptonitos teléreivel kapcsolatban jelentős érc-kiválások is vannak. Miután ilyen kamptonitos telérek távol a szienit-tömegetől több helyütt fordulnak elő, valószínűnek látszik, hogy a bálánbányai híres rézérczek képződése is ezekkel függ össze.

Erdély földje jellemző sajátóságainak felsorolásánál ezzel kapcsolat-

ban röviden megemlítem, hogy az Erdélyi Érc-hegység leggazdagabb arany és tellurtermő helye Európának.

A Keleti Kárpátoknak rendkívül változatos anyagú, erősen gyűrt, magasan kiemelkedő eruptívus tömegét ivesen megkanyarodó, *egészen véve É-D-i irányú csapással* a keleti oldalán terpeszkedő, mereven ellenálló, lekopott, régi *Orosztábla* szorította fel.

Ahol a kéregben megrekedt utolsó, legnagyobb nefelin-szienittömeg a ditróvidéki *Piricskét* a legmagasabbra felyomta, ott szakadt meg a hegyképződés utolsó fázisában, a fiatal harmadszakban legerősebben a fölakéreg. Ezen a szakadáson épült fel, rengeteg kiszórt klazmatikus anyaggal kezdődve és óriás lávaömlésekkel folytatódva a *Hargitának andezitvonulata*, ami a *Kelemen hegységen* át folytatódik északon a *Radnai havasokba*, ahol a kéregben megrekedt vékony burkából van tulajdonképp kihámozva és tovább a Guttinon át a Vihorlátba.

A Hargitavonulat a maga egészében Európának leghatalmasabb andezitvonulata. Felépítésénél a hegyképződés folyamán végül a felületre vergődött magmának ritmikusan egymást követő savanyubb és bázisosabb fajtája hasonló ingadozást mutat, aminőt a külső szegély mélyben maradt gránitos közeteinél előbb vázoltam.

A Keleti Kárpátok kitörési közeteinek megismerése után a *környéki petroleum és az erdélyi methángáz* származását nem szerves, hanem eruptívus úton végbementnek tartom, nevezetesen a karbonátok megemésztésével kapcsolatban a mélyben, nagy nyomás alatt karbidképződésre és ennek a magasabb szinten keringő vízzel való találkozására gondolom visszavezethetőnek. *Moreni két éven át tartó szondaégését* sokkal könnyebb megérteni ilyen szervesen származás, mint — ismerve rétegeink szerves anyagokban szegénységét — szerves származás alapján.

Az *Erdélyi medence* belsejét ezek után nem tarthatjuk többé olyan egységesen besülyedt kéregrésznek, aminőnek dr. Koch Antal klasszikus összefoglaló könyve¹ megjelenése idején képzeltük. Tufatanulmányaim egyik eredményeként megismertem a Kolozsvár-visai neogén teknőt.² Nopcsa fentemlített térképének magyarázó szövegében Erdély DNy-i szélén, Szádeczky—Kardoss Elemér idézett művében pedig a Meszes keleti oldalán állapít meg különálló depressziót.

Kavicsatanulmányaim alapján több elpusztult szigetszerű alaphegységmaradványt kell feltételeznünk a Medence keleti és északi részében is. Ezeknek *csapásuk részben K-Ny-i irányú volt*, amit az *Ilosvai* és a *Nagyszamos déli oldalán a Kiskeresztes-Semesnye* dombvonulat topografiája külsőleg is elárul. Ezek, valamint a szomszédos *Sajgó-Alparét-Hidalmási* eltakart vonulat is, nemcsak irányuk, hanem kavicsaik között a szomszédos kristályoshegyek anyagától különböző — veres gránit és gneisz, diabáz, kárpáti homokkő anyagánál fogva — azoknál idősebb képződményeknek mutatkoznak. Gránitos közeteik

¹ Az Erdélyrészi Medence harmadkori képződményei, Budapest 1900.

² Múzeumi Füzetek. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Ásványtárának Értesítője, IV. kötet, 1. füzet. 1917.

között a Határhegységeknél kevésbé nyomott, nyugodtabb kristályosodásuak is előfordulnak.

Erdély kapcsolata a keletáfrikai nagy szakadásokkal.

Erdély hegyei az eurázsiai nagy geoszinklinálison felépült Kárpát vonulatának keleti félkörös kanyarulatában születtek. Ennek a fiatal, erősen ráncosodott kéregrésznek a tőle délre elterülő öreg, vastagabb, merev, nagy kontinentális tömegekkel való kapcsolatát késői E-D-i, meridionális szakadások jelzik.

A Hargitavonulat déli, szétágazó villáinak megismerése vezetett engem az aegei, verestengeri, keletáfrikai nagy szakadásokkal való kapcsolat gondolatára, azután Délafrika öreg földére, ahol az erdélyi kisserütől teljesen különböző mértékű, óriás geologiai egységeket van alkalmunk megcsodálni.

Az utóbbi időben lényegesen megváltoztatta régi gondolkodásunkat Wegener-nek hova tovább, több valószínűséget nyerő *hipothezise is*, mely szerint a régi kontinensek felső, merev, könnyebb, *gránitos szial* (Si Al) kérgé szétszakadozik és lassan eltolódik az alatta következő nehezebb, rejtve folyékony, *bazaltos szima* (Si Mg) magmáján. Eszerint Amerika, Európa és Afrika nyugati oldaláról, Madagaskár, Előindia, Ausztrália és az Antarktisz pedig Afrika keleti és déli részéről vált le és toldott jelenlegi helyére. Ezek a kontinensek tehát lassan, fokozatosan a *Csendestenger felé úsznak*, melynek területe — egy újabb, gyengébb alapokon nyugvó hipotézis szerint — a Föld testének az a sebhelye volna, ahonnan a Föld anyaga róla levált.

Keletáfrika széthúzódó törési és szakadási irányának legszembetűnőbb mutatója Európa testén a *Hargita-Vihorlát szakadási vonulata*. Ennek folytatásában mutatkozó tektonikai vonalak elvezetnek bennünket egészen Izland hatalmas vulkánjainak a területére. Hasonló irányú törést jelöl a Tokaj-Eperjesi hegység és ennek irányában Belgrádtól délre az Avala eurptivus vonulata, továbbá a Duna, Drina, Rajna törésvonala is. Európa kontinensének ezen a részén — a felsorolt szétolódásokkal ellenkezőleg — összeszorulnak a kéregrészek; itt csak a szakadások mutatják a déli, régi merev kontinensdarabok főszakadási irányát.

Az előadottakból is láthatjuk, hogy az utóbbi időben a geologiai okoskodás nagyon sok hipotézist termelt. Minél több pozitív adatra, matematikailag ellenőrizhető pontos megállapításokra volna szükség a jövőben, hogy Földünk életének kibetűzésénél biztos úton haladjunk tovább. Kétségtelen, hogy a Föld történelme is egymással szerves összefüggésben álló változások szakadatlan láncolatából áll.

A Földegyén nagy testének parányi kis része a mi Erdélyünk. Mintha ennek képződése idejében öregedő teste sokat veszített volna már régi, hetvenkedő erejéből. Ennek a kis testnek azonban megvan az az előnye, hogy rajta könnyebben megismerhetjük, áttekinthetjük szervezete életnyilvánulásait, mint azokon az óriás tömegeken, amelyeket életének erősebb fázisában, a paleozoi és archai időkben hozott létre.

Die besondere Lage und Rolle Siebenbürgens auf dem Erdkörper.

von Dr. Julius v. Szádeczky K.

*Auszug des Vortrages, gehalten in Marosvásárhely 29. VII. 1930.
auf der Wanderversammlung des Siebenbürgischen Museumvereins.*

Die bedeutende Leistung der ungarischen Schriftsteller und Künstler in Siebenbürgen, nach dem Abtrennen Siebenbürgens von Ungarn, lenkte die allgemeine Aufmerksamkeit auf sich. Man sucht jetzt in verschiedenen Richtungen „die Seele Siebenbürgens“. Aus diesem Grunde denkt Vortragender zeitgemäss auch die speciellen geologischen Züge des Landes vorzuführen.

Siebenbürgen erhebt sich *festungsmässig* aus dem Niveau der umgebenden Tiefländer. Die aus den Zügen hauptsächlich kristalliner Gesteine gebildeten Grenzen dieser Festung erheben sich bis 2000 Meter hoch, der mit tertiären Sedimenten ausgefüllte Hof aber bis etwa 800 M. hoch aus dem Tieflande. Die kristallinen Gebilde der West-, Nord- und Ostrande teilt Vortragender — nach seinen eigenen Untersuchungen — nicht zu den variszischen, sondern mit dem kimmerischen begonnenen alp-karpatischen Orogenesis zu. In den Ostkarpathen scheinen die Eruptionen, vielleicht im Zusammenhange mit den von Vadász zu den unteren Lias (adneter) gerechneten Radioolithen, mit basischen Diabasen Serpentinaen anzufangen.

Das folgende, in der epikristallinen Kruste steckengebliebene Glied ist das „Porphyrogen“ und „Helleflinta“ genannte saure Eruptivum. Diesem folgen in den meso- und katakristallinen Schichten die Quarzdiorite, Augengneisse (Koziagneisse) Aplite, Rotgneisse, alle starkgepresst, meistens dünne Injektionen bildend. Als letztes und mächtigstes Glied der tiefen Eruptionen erscheint das Ditroer Syenitmassiv in Alkaligranithülle, mit seinen Kamptonitgängen, welches von Redner als Assimilationsprodukte der mesozoischen Kalksteine — im Sinne Daly — aufgefasst wurde. Im Zusammenhange mit der Kalksteinassimilation erwähnt Redner auch die Wahrscheinlichkeit des vulkanischen Ursprungs der mächtigen Hydrokarbonbildungen der Gegend, mittelst Karbide.

Wo der Syenit die Kruste am höchsten erhebt, dort öffneten sich im Neogen die Spalten am breitesten, aus welchen die gegen Süden vorherrschend klasmatischen Andesite des Hargita—Kelemen-zuges ausgeworfen und emporgequollen sind, denen — überhaupt in Norden — mächtige Ergüsse folgten. Die Reihe dieser Eruptionen wechselt sich rhythmisch von Dazit bis Basalt. Die basischen Andesite bis Basalte durchsteifen auch das Syenitgebiet. Rotgneisse und Granite, die man als Übergangsgebilde zwischen den Alkali- und Alkalikalzium-Gesteinen auffassen kann, kommen mit Diabasen auch westlich des Hargita-zuges und längst des vereinigten Szamosflusses als ortsständige Teile der jungtertiären Schotter-schichten vor. Sie sind die Zeugen der zusammengebrochenen kristallinen Gerüste, und der Uneinigkeit des Tertiärbeckenbodens.

Auf dem nördlichen Saume des Tertiärbeckens, dem Einbruche angeschlossen, zieht sich der *Dazituffbogen* örtlich mit Dazitdurchbrüchen, dessen Spuren auch unter dem Kelemenandesite, bis in die Nähe des Syenitgebietes zu verfolgen sind.

Die tektonischen Linien des Hargitazuges, welche den Karpathenbogen durchschneiden, mit der Vermittelung der ostmediterranen Einbrüche, führen uns zu dem ostafrikanischen Graben. Ähnlicher Richtung folgen auch die Tokaj-Eperjeser und in ihrer Fortsetzung die Avagalegebirge, wie auch die Donau-, Drinbuchlinien und der Rhein-graben.

Kolozsvár környékének geomorfológiai kialakulása.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930. augusztus 28—30.-án rendezett marosvásárhelyi vándorgyűlésén a természettudományi szakosztályban tartott előadás.

Írta: **Dr. Tulogy János.**

Kolozsvár környékének geológiáját jól ismerjük. Hauer és Stache, Pávay Elek alapvető munkái után dr. Koch Antal írta meg az „Erdélyi medence harmadkori képződményei“ c. két kötetes örökbecsű művében Kolozsvár környéke geológiai viszonyait. Dr. Szádeczky Gyula tufatanulmányai, dr. Szádeczky Elemér értekezései, dr. Gaál István Koch-émlékkönyvben és önálló füzetekben megjelent értekezései, dr. Balogh Ernő ásványtani értekezései tisztáztak sok kérdést, gazdagították sok adattal régebbi ismereteinket.

A pleisztocén rétegekre vonatkozó megfigyeléseket Szentpétery és e sorok írója foglalták össze, bővítették több új adattal.

Míg így Kolozsvár környéke geológiáját ez összefoglaló munkák alapján jól ismerjük, a geomorfológiai viszonyokkal már sokkal gyengébben állunk. Ezen a téren legtöbbit dr. Cholnoky Jenőnek köszönhetünk, aki egyetemi előadásában, értekezéseiben, könyveiben Kolozsvár környékének kialakulását érintő sok geomorfológiai kérdést tárgyalt. Cholnokyn kívül dr. Szádeczky Gyula egyetemi és az E. M. E.-ben tartott előadásában, értekezéseiben foglalkozott Kolozsvár környékének geomorfológiai kialakulásával. E sorok írója az Ős-Szamos és Nádas terraszainak elhelyezkedését és korát állapította meg.

Mivel összefoglaló munkánk nincs Kolozsvár környékének geomorfológiai viszonyairól, ez indított arra, hogy az eddig ismert adatokat saját megfigyeléseimmel összefoglalva, Kolozsvár környéke geomorfológiai kialakulását megírjam.

Munkám még nem teljes, még sok megfigyelésre van szükség, hogy a kérdés tökéletesen megoldható legyen.

*

Kolozsvár az északi szélesség $46^{\circ} 45' 25''$, keleti hosszúság Greenwich-től $23^{\circ} 36' 03''$ alatt fekszik. Ez az adat a Házsongárd tetején levő szikratávíró állomásra vonatkozik.

A Gyalui havasokra támaszkodó paleogén- és neogén-rétegek csoportjának érintkezési határán terül el, ott, ahol a Kísszamosba a Nádas patak beleömlik.

A paleogén- és neogén-rétegek különböző felépítése, a kőzetek sokfélesége, a bő vízhálózat változatos geomorfológiai alakulásokat alkottak.

A területet, melyet jelen értekezésem felölel, a következő pontok határolják: a Gyalu felett emelkedő Várhegy, Bátor-hegy, Méra község, a Koródtól északra emelkedő Gerecen-hegy, a Kajántói völgy felett emelkedő Csúp-tető, a Harmad-völgy északi pereme, Apahida, Ajton, Felek községeken, a feleki tetőn, Árpád-csúcs—Kismagura—Havasbükke fokán át Gyaluig húzható vonal.

A kolozsvári főtéri templom tengerszín feletti magassága 346 m. Területünk legmagasabb pontjai a déli határvonalon a feleki szármata mézán vannak: Kismagura 827 m., Árpád-csúcs az egész terület legmagasabb pontja 833 m., több 700 m.-en felül emelkedő pont Ajtonig jellemzik a szármata mézátető nagyjában egy síkban levő magasságát.

Az északi oldalon a legmagasabb pont a Lombi-hegy 684 m. magas és innen a Csúp 665 m.-en, Morgó 632 m.-en, Szentgyörgy-hegy 500 m.-en felül emelkedő magassági pontján át fokozatosan lankásodik a térszín az Apahida körüli 470 m.-es maximális magasságokig.

Így a magassági különbségek szélső értékei: Kolozsvár-Főtér 346 m., Árpád-csúcs 833 m. = 487 m. relatívus magasság.

A Kolozsvártól nyugatra a Gyalui-havasok felé és délre fekvő terület hegyvidék, — meredekebb formákkal, nagyobb relatívus magasságokkal, — a keletre, a Mezőség felé eső rész, lankásabb oldalú dombvidék, kisebb relatívus magasságokkal.

A terület fő folyójának, a Kis-Szamosnak, vízszíne Gyalunál körülbelül 400 m., Apahidánál 300 m. magasságban van, tehát 30 km. távolságon 100 m.-es esése van a folyónak.

*

Kolozsvár környéke terciér rétegei sorozatában a paleogénben tarka változatosságban főképpen mészkövek és kemény agyagos rétegek rakódtak le; sokkal egyhangúbb a neogén tufás, gipszes rétegekkel tarkított márgás lerakódása és a reá települő szármata homokos-homokkőves színt.

E geológiai felépítés kihatását a morfológiai kialakulásra a következőkben fogjuk látni.

A terciér rétegek tektonikájára vonatkozólag a lényeg az, hogy a paleogénrétegek általában pár fokos düléssel EK felé lejtjenek és Kolozsvár környékén csak egészen kis vetődések mutathatók ki rajta. (Törökvágás, Fellegvár).

A neogénrétegek a periferiális gyüretlen peremhez tartoznak, melynél a lecsúszott rétegek keleti szárnyán Szamosfalva után kezdődik az úgynevezett peremi szinklinális. Ezeket az óriási csúszásokat a neogén sztratigrafiai viszonyain kívül, a miocénben történt nagy vetődések is elősegítették.

Koch és utána az irodalomban általában abból, hogy a Feleki-hegy 700—800 m. magas szármata meza tetejének folytatása a Szamos baloldalán a Tekintőnél 633 m., Csúpnál 665 m., Morgónál 632 m.

magasan van (a Lombi-hegy szármata teteje 684 m. magas!), azt következtetik, hogy Kolozsvárt a Fellegvár déli oldalán Gyalutól Apahidáig egy vetődés van. Ezt én nem látom beigazoltnak, csak a partközeli tengerfenék lejtési viszonyaira vezetem vissza. Ezt támogatja az a körülmény is, hogy a Feleki-hegyen Costa cel Maren abrasált forgácskúti rétegeken megvan pár méter vastagságban a corbulás fellegvári réteg — nem hiányzik, mint több értekezésben feltételezik. Ez a fellegvári corbulás réteg 400 m.-es abszolút magasságban fekszik, tehát 100 m.-rel felette ugyanúgy, mint a feleki szármatarétegek a Szamos balparti folytatásukhoz viszonyítva. Ezt az északkelet felé való — a tengerpart közelsége folytán előállott — dülést a többi rétegek is nagyon szépen mutatják. Például a Havasbükkén a felső durvamész 758 m. magasan van, a Dónát-út végén, a Szamos balpartján, 400 m. magasan. Itt pedig nagyon szépen megfigyelhető, hogy a Szamos jobbpartján, a Monostori gátnál levő felső durvamészréteg annak egyenes folytatását alkotják, tehát vetődésről szó sem lehet. Amit a Koch szelvénye feltűntet, az tengeri abrázióval és nem vetődéssel magyarázandó.

A következőkben a terciér genetikus folytatásaképpen a Kolozsvár környéki pleisztocén kort és annak képződményeit tárgyalom. Ezek ismertetése tulajdonképpen átvezet a morfológiai tárgyalásra.

A pannónnal kezdődőleg Kolozsvár környéke szárazra került és így a miocén és pliocén határán az Ős-Szamos kialakulása megkezdődhetett. Nagyjában az általános lejtési irányt követve — konzekvensen — indult meg az Ős-Szamos vize a mai völgy helyén a szármatarétegeken s a pliocénben már középső szakasz jellegűvé vált.

A pliocén terrasz maradványai: Gyalu DNy-i oldalán a Vár h. 637 m. magas lapos teteje 230 m. relativus magassággal, a Csigadomb 617 m. magas teteje Szászfenestől északra és Szászfenestől DK-re a Gorbó 571 m. magas teteje 210 m. relativus magassággal. Keletre csak a Fenatele Satului 515 m. magas teteje őrzi 200 m. magasan a Szamos színe felett a terrasz maradványát. Tovább keletre — különösen a déli oldalon — a fiatalabb svadások a terraszokat tönkre tették.

E terraszmaradványoknak kelet felé fokozatosan lealacsonyodó magassága a hajdani folyó lejtési viszonyait is jól kiadja.

Erre a szintre a mai Szamos kavicsánál nagyobb, emberfeji nagyságú kavicsok jellemzők és a hajdani középső szakasz jellegű folyó nagy kanyarulatai által kiszélesített 5 km.-t is elérő völgy.

A pliocén és pleisztocén kor határán az erózió bázis lezökkenése folytán körülbelül 130–140 m.-rel mélyebbre vágódott le a folyó — ez a legnagyobb bevágódási periódusa — és a mai szint felett 90–100 m. magasságban ismét középső szakasz jellegűvé vált. Szélesbítette völgyét, terraszt alkotott, mely a Gyalu—Kolozsvár közti országúttól É.-ra a Batori-hegy és a Kismartonos alatt a 494 m.-es fix pontig követhető.

Ez a szint sziklaterrasz képében maradt fenn: kevés laposra koptatott kavics jelzi az alsó durvamészke szikla-terraszán. Tovább Keletre a Bongár patak torkolatának jobboldalán fordul elő, a Szent-

György-hegyen a suvadások fönkre tették. A Szamos apahidai kanyarulatainál ismét fennmaradt: Pusztaszentmiklóstól ÉK-re a 398-as és 390-es fix pontok közt és Apahidától ÉK-re a Pádurița 382 m. magas tetején 90 m. relativus magassággal.

A mélyebbre vágódott Szamos következő terrasz a fellegvári.

Szászlóna nyugati végén a 454 m.-es, Kolozsmonostor végén a D. Gol 408 m.-es, a Fellegvár 400 m.-es tetején, a Házsongárd lapos tetején és a Békás-szőlő tetején található lerakódásai a mai szint felett 60 m. magasan.

A D. Gol-on a terrasz kavicsos levő, kissé homokos, meszes, tömör 60 cm.-es löszben löszesigákat gyűjtöttem. Erre települ 3 m. vastagságban az ártéri üledék.

A Fellegváron a corbulásrétegre miocén márgás rétegek települnek. Ezeket erodálta le a folyó és települt le körülbelül 10 m. vastagságban a diluviális kavics.

A Szamos és Nádas egyesülésének szögletében mindkét folyó völgyében kimutatott Szentpétery (24)* a fellegvári terrasz alatt körülbelül 20 m.-el egy terraszt. Ez 362—373 m. abszolút magasságban van az Erzsébetút tetején, a Kalandosok temetőjében, az Állattani Intézet és régi Botanikus-kert területén, a Gyógyszertani Intézet környékén, továbbá a felső Kövespadon. Ez a terrasz a Szamos mai szintje felett 30—40 m. magasan van. Ennek kavicsát megtaláltam Szamosfalvától délre a Csonthegyen is. Ennek a 40 m.-es terrasznak felel meg a Hajtásvölgy középső részén, — ahol az erdőnek vége van — a völgy túlsó oldaláról jól látható terrasz.

Ez alatt következik a Szamos legjobban megmaradt városi terrasz. Gyalutól nyugatra a Kápolnás nevű részen jelenik meg először s innen követhető megszakítás nélkül a Szamos balpartján egészen a Bongár patakig. Ezután fokozatosan lealacsonyodva belesímul a Szamos völgyisíkjába, mely a városi terrasz alsó részének felel meg.

Ezen a részen Szászfenes feletti nagy kanyarulat É-i részén homokos, tömör 4. m. vastag löszben löszesigákat gyűjtöttem. Felette 6 m. vastag ártéri lerakódás van, benne sok helyen vastag rétegben előforduló, a esigadombi völgyoldalról belejutott kevésbé legömbölyített, inkább szegletes húzódo törmelékekkel.

A terrasz a Gazdasági Akadémia monostori külső telepén, a monostori gátnál, a Kápolna síkján, Monostoron folytatódik tovább. Rajta van Kolozsvár központi része is, — a Főtér abs. magassága 346 m. — a házak alapzatának ásásánál feltárják. Honvéd-utca végén 348 m. magasságban van a 15 m. vastagságban feltárt kavics tetején levő aretomys krotovinákat tartalmazó löszös- és humuszréteges terrasz teteje.

A szamosfalvi kavicsbányánál ugyanez a szelvény. Itt az alján ásott kavicsgödörben a fekvő mezőségi márgát tárták fel. A Kisgyakorlótér kavicsterasza ugyanezen szintben 350 m. magasan van. Itt találtam a kavicsréteg felső részén egy dreikantert.

* A számok az irodalomra utalnak.

Kolozsvár területén a Hosszúutcában és a Honvédtelek végi kavicsstelepen 354 m., a Baross-téri kavicsban 333 m. abszolút magasságig hatoltak le a kavicsba. A Szamos középvízszíne ma a város alsó részén 333 m. magasságban folyik, — tehát a felsőszakasz jellegű Szamos a városi terrasz keletkezésekor egészen a mai szintjéig vágódott be és azután kezdte meg mint középső szakasz jellegű folyó lerakó működését.

A városi terrasz magassága a Szamos mai szintje felett 20 m.-nek vehető.

A városi terrasz kavicsában Lörenthey 1895-ben a Fellegvár északi részén 55 m.-es kavics alól édesvízi mészkövet és lignitet, Szádeczky pedig 1905-ben az Erzsébet-út keleti oldalán édesvízi mészkövet gyűjtött kőületekkel.

A Szamos ó-alluviális terrasza a Gyalu Kolozsvár közti völgy felszíne. A város nyugati végén a Sporttelep és Sétatér van rajta 5 m. magasságban.

Ennek a terrasznak szelvényét dr. Szádeczky K. Elemér közölte (23), a Kolozsvár—fenesi országút mellett végzett mélyfúrás alapján.

Ugyanezt a terraszt tárták fel 1930 nyarán a Szamos Dónát-út felőli oldalán, helyenként 7—8 m. vastagságban, egy betoncső lefektetési munkálatai alkalmával, mikor a felső durvamész fekü-réteget is elérték.

A Szamos legnagyobb mellékpatakjának a Nádasnak a völgyében is megtaláljuk e terraszok maradványait — bár nem olyan szépen — különösen a magasabb szintekben.

A Szamos és Nádas találkozásánál keletkezett a fellegvári terrasz terrasz-szigete. A két völgyet elválasztó gerinc a mai Törökvágás táján a hajdani folyók kanyarulatai által egészen elkeskenyítettett, egy kis bemélyedés — nyereg — is lehetett itt eredetileg a gerincen. Ezt használták fel út átvezetésre régi idők óta s így az erózió folytán az fokozatosan mélyül. A Törökvágás tehát tulajdonképpen egy kis hágó. Utána kiszélesedik a Fellegvár tetején a terrasz-sziget s azután meredek töréssel végződik el a K.-i oldalon az Erzsébet-út felé.

A Nádasnak a Szamosba ömlésénél van a Kerekdomb. Teteje 390 m. magas, a Nádas szintje felet körülbelül 50 m. magasságban van. Kolozsvár környékén itt van a legvastagabb 25 méteres kavics feltárás. Vastagsága nem lep meg, ha meggondoljuk, hogy általában a folyók egymásba ömlésénél szoktak lenni a legvastagabb kavicslerakódások. Ha tekintetbe vesszük a magassági adatokat is — a Kerekdomb 390 m.-es magassága összevág a Fellegvár 400 m.-es magasságával — arra az eredményre kell jussunk, hogy e vastag kavicsrétegben a fellegvári szint alsó része s az alatta levő 40 m. relatív magasságú terrasz kavicsa fordul elő.

A Kerekdomb tetejének megfelelő magasságban Kardosfalvától ÉK-re a 75.000-es lap Asszupatak mjr. felírás mjr. része alatt levő tanjától délre 100 m.-re az árok balpartján is fel van tárva a kavics — melyet régebben bányásztak is — ahol feltűnő nagyobb görgetegek előfordulása is.

A középső 40 m.-es terrasznak megfelelő szintet legszebben András-háza környékén találtam kifejlődve a vasúti pályatesttől délre emelkedő kúpon, melyet a Nádas egykori meandere dolgozott ki. Itt a Nádas szintje felett körülbelül 30 m. magasan szántás által kikerült ösemeri kőszközöket találtam. Ezeket előző értekezésemben (26) aurignacinak, az azóta előkerült újabb darabok alapján moustieri korúnak határoztam meg.

A városi terrasz kavicsa a Bácsi-torok elején a felső durvamész-kövön, a kardosfalvi keresztnél levő terraszon — hol Koch egy szarukőszilánkot talált — Karosfalvánál az országút mellett a Papfalvi völgy kereztetésétől körülbelül 200 m.-re levő Gyergyay-tanyánál fordul elő, ahol a szántóföld felső részén nagy kavicsok kerülnek ki. Gyergyay lelete alapján Roska innen moustieri kőszközöket írt le. A Kardosfalvi téglavető miocén agyagján 1 m. vastag kavicsrétegben a kisebb kavicsok mellett nagy, $\frac{1}{2}$ m. átmérőjű jól legömbölyített permquarcit, andezit, folyásos riolit zárványú andezit görgetegek vannak.

A városi terrasz teteje a Nádas völgyében alacsonyabban van, magassága körülbelül csak 10 m.

Ezen városi és 40 m.-es terraszokban előforduló nagy görgetegeket megtaláltam még a szucsáki állomás városi terraszában, a Papfalvi völgyben Asszupatakkal szemben ugyancsak a városi terraszban. Ezek eredetének nyomozása vezetett a Papfalvi völgyben az út mellett a völgy síkján álló hatalmas, majdnem 2 m. es átmérőjű szegletesn legömbölyített nagy görgetegekre.

Sikerült ezeket a Papfalvi völgy elején az Asszupatak betorkolásánál a bal oldalon feltárt mérai rétegben, a Papfalvi völgy jobb oldalán északabbra a jobb oldalról levezető vízmosásokban feltárt középső miocén és szármata rétegekben eredeti fekvőhelyükön megtalálni.

E hatalmas görgetegek tehát innen jutottak be a pleistoceni terraszba, ahol a kisebb a folyó által szállított kavicsokkal vegyesen fordulnak elő.

A Szamos völgyében egy helyen szintén sikerült megtalálni ezeket a nagy görgetegeket. Fenestől ÉK.-re a Szamos bal oldalán a La Codoriste majortól körülbelül 300 m.-re ÉK.-re, ahol a felső durvamész-kő réteg alsó részében fordulnak elő kis folton a szelektívus denudáció által jól kidolgozva.

A Nádas völgyében az ó-alluviális térszín a völgy síkja, melybe a patak 4—5 m.-es fallal nagy kanvarulatokkal vágódott be.

A Szamos a déli oldalról több szubszekvens patakot vesz fel: a Lónai patakkal együtt a Róka patakot, a Leányvár mögül jövő kettős patakot, a Tótfalun át folyó és a legnagyobb a Gorbó- és Plecska-patak egyesüléséből keletkező nagyobb mellékvizeket.

Ezeknek a kisebb vízfolyásoknak a völgyében a régibb terraszoknak csak kisebb foszlányai ismerhetők fel. Az ó-alluviális térszín 4—5 m.-es bevágódásai tűnnek fel legjobban.

Legfejlettebb a völgye ezek közül a Plecska- és Gorbó pataknak: széles, 4—5 m. magas völgyfenékkal — a Plecska pataké a Szent János-kút felé lealacsonyodik. Ebbe a patakok aránylag nagy meande-

rekkel vágódtak be, sok helyen szép meander-szigetekkel. Az egyesült két patak még mélyebbre 5—6 m. vágódva folyik ki a Szamos városi terrasza alsó részének síkjára és 350 m. magasságban ömlik be a Szamosba.

A Gorbó-patak jobb oldalán a Dumbrava hegyről lejövvő felső szakasz jellegű meredek v. átmeteszettű völgyvel bíró kis patak Gorbóba ömlésénél szép törmelékkúp van, melyből forrás fakad.

A neogén részen a Szamos szubszekvens vízei a Békás-, Sós-patak, Dezméri-patak völgyében a suvadások által keletkezett formák dominálnak. Terraszoknak nívója sincs az ó-alluvialis 4—5 m. magas terraszokon kívül, mely a völgyek síkját alkotja — ebbe vannak bevágódva a patakok.

A Szamos északi bal oldalán csak a Bátori hegyről folyik le egy nagyobb patak, a városi terraszbba bevágódva vízeséssel zuhan le a Szamos síkjára. A Csigadombról a Bongár-patak ered, mely ugyanígy mélyen bevágódik a városi terraszbba.

Tovább Kolozsvár felé a városi terrasz kavicsából több mint 10 jó, bővizű forrás fakad.

Sok helyen ezen a vonalon a városi terrasz falán, szép törmelék garatokat lehet látni.

A Nádás mellékpatakiai közül a Papfalvi-patakból felsorolt adatokon kívül a Kajántói, Elővölgyi — és Harmadvölgyi — patakokról lesz még tárgyalni valónk a suvadásokkal kapcsolatban. Ezen ok miatt itt terraszok nem észlelhetők.

A Szamos és Nádás mellékpatakiainak kifejlődésére számára — a völgy sűrűsége — irányadók a kőzetek fajtái. A Fellegvártól nyugatra levő területen — ahol mészkövek és kemény agyagok az uralkodók, kevésbé képlékeny a húzódo törmelék — a vízfolyások száma nagyobb, a völgyek sűrűbbek, meredekebb faluak. A Fellegvártól keletre levő területen plasztikus márgák homokos kőzetek uralkodnak, a törmelék ritka — a völgyek ritkábbak, a völgyek oldalfalai lankásabbak. A neogén patakiait medrük kidolgozásában a mindegyre megújuló suvadások is akadályozták.

Egy pillantás a 75.000-es térképen a Csillaghegy—feleki vonatól nyugatra és keletre eső területre, igazolja ezt a megállapítást.

*

Ezek után a Szamos folyó őstörténetét röviden a következőkben vizsgálhatom:

Az alsó pliocén folyamán a szármata rétegekbe bevágódva kezdte meg az Ős-Szamos mint konzekvens vízfolyás munkáját. E bevágódás alatt átvágta a folyó magát a szintes fekvésű szármata rétegekben a középső miocén rétegekbe. Ekkor a Felekihegy oldalán megkezdődtek a suvadások.

Középső szakasz jellegűvé válva — valószínűleg a középső pliocénben — a Csigadomb—Gorbóhegy nivójában szélesbitette völgyét, alkotta a pliocén nagy kavicsos terraszt.

Mélyebbre vágódva a felső szakasz jellegű folyó ismét rövid időre

középső szakasz jellegű lett: A 90–100 m. magas sziklaterraszt alkotta.

Ezután a preglacialis korban erős bevágódás következett ismét, majd középső szakasz jelleg mellett erős völgy szélesbítés. Ennek felel meg a 60 m. magas fellegvári terrasz, mely általában tipusos szikla-terrasz — kavics van a Fellegváron.

A következő felső szakasz jelleg összeesik a Bihar kismértékű eljegesedésével. Ebben az időben él az Onesásza és Igric barlang Ūrsus spaeleusos faunája. A Szamos ekkor tehát mélyebbre vágódott. Az elhagyott fellegvári terraszon megjelent az ősember, aki valószínűleg a fellegvári rétegek homokos részében a Szamos folyó által kivájt barlangokban telepedett meg először. Roska talált a fellegvári terrasz folytatásában a törökvágási fixpont mellett egy moustieri vakarót.

A Szamos mélyebbre vágódását követte a Nádas is és a Fellegvár corbulás rétege alól a puha forgácskúti agyagot kimosták s amint a két folyó mind mélyebbre vágta magát, a letöredező corbula-pad darabok mind mélyebbre szakadtak le a Fellegvár déli, esúsztak le az északi oldalon.

Bár a Fellegvár keleti végénél az oligocén vonulat végét úgy látzik a miocén folyamán nagyobb vetődés (okozza a Fellegvár keleti részének letörését) és kisebb vetődések érték, abban az összevisszaságban — melyben a Fellegvár déli oldalán a corbulás-padok fekszenek — nagy része van az előbb említett okoknak is.

Ennek a bevágódásnak is volt egy kisebb állomása 40 m. magasságban, mely ott terraszt alkotott. Állatvilága a primigeniusos fauna, mely a következő városi terrasz korában is élt. Ezen a terraszon élt András-házán a moustieri ősember.

Majd folytatódott a bevágódás egészen a Szamos mai szintjéig, azután a középső szakasz jellegű folyó kiszélesítette völgyét s megindult az a völgyfeltöltés mely a városi terrasz egész vastagságában valószínűleg 20–25 m.-t elérő kavics réteget halmozott fel. A városi terrasz kora tehát postglaciális.

Az újabb bevágódás postglaciális pusztai éghajlata alatt a terraszon lösz rakódott le. A kisgyakorlótéri dreikanter, az *Areomys bobac* maradványai, a hidegszamosi esontbarlang *Areomysa* és *Ochotonia* steppei jellegre, az ugyanitt lett magdalén tűzköeszköz arra utalnak, hogy a lösz magdalén korú lerakódás.

A városi terraszt elhagyva a folyó mélyebbre vágódik, a mai szint felett 5 m. magasan ó-alluviális térszint hagy maga után, majd tovább erodál egészen a városi terrasz aláig s ezen a magasságon a középső szakasz jellegű folyó ma völgy szélesbítő munkáit végzi.

Az ó-alluviális folyó elhagyott meanderei — morotvái — a Kányafő alatt látszanak nagyon szépen.

A Szamos régebbi terraszaiban talált kavicsok fajai ugyanazok, mint amilyenek a mostani medrében előfordulnak, tehát az Ós-Szamos ugyanazon területről szedte vizeit, mint ma.

A Szamos és közvetve mellékvizeinél is a szakaszjelleg változásoknak oka — ami a terrasz képződést előidézte — erózió bázisnak az Alföldnek a sokszoros megsülyedése volt. Ez áll a pliocén és városi ter-

raszra. A fellegvári terrasz keletkezésénél úgy látszik ezen kívül a Gyalui-havasok emelkedése is szerepelt — ez a terrasz nincs olyan általánosan egyenlő magasságban, mint a másik kettő. Talán erre útal azon ingadozás is, hogy itt közel egymáshoz kisebb jelentőségű, rövidebb idő alatt keletkezett még két másik terrasz is van: a 90—100 m. és a 40 m. magas.

A Szamos és a Nádas völgye teljesen kifejlett maturus állapotban van. A völgyek középső szakasz jellegűek, nagy kanyarulatokkal folynak, a völgy síkja mindkettőnél sokkal szélesebb a meander amplitudónál.

Ha a völgyoldalakat nézzük, akkor is erre a megállapításra kell jussunk. A lejtők általában normálisak: alul homorúak, felül domborúak. Kivétel ez alól csak ott van, ahol a Szamos folyó — mint a Gyalu—Kolozsvár közti szakaszon és a Szent György-hegy alatt — a lejtőnek alsó homorú részéből egy darabot lenyesve — meredek, domború fiatalos formát hozott létre — első esetben Gyalu—Kolozsvár közt feltárta a városi terraszt.

A Szamos és a Nádas közt az erózió folytán kidolgozott Hójai-vonulat a rétegek általánosan ÉK felé való dülére folyán „felemás magaslat.“ (Strömpl.) A déli rétegefejes oldal meredek, az északi réteglapos oldal lankás. A Fellegvár átmetSZete is ilyen. A felemás magaslat meredek oldalán suvadás, megrogyás, hegyomlás, a másikon „csuszamlás, mondhatni földfolyás“ jellemző (Strömpl), amit a Hóján és a Fellegváron is szépen lehet látni.

A Hójai vonulat déli lejtője morfológiájában még fontos szerepe van a rétegek fejének. Itt ugyanis a lejtő a rétegsapást ferde szöggel metszi. A Bátori hegy—Kismartonos—Csigadombi vonalig (ennek tetején már pliocén terrasz van) a tetőket az enyhe lejtőket adó felső tarka-agyagból meredeken kiemelkedő felső durvamész alkotja. A Csigadomb után a Bongár-patak és a Szamos eróziója egy szakaszon mélyen erodálta a felső durvamészt. (Itt bukkan elő a már említett durva kavicsos konglomerat). Majd a Hajtás-völgy nyugati oldalán ismét megjelenik s az intermedia réteggel a puhább kőzetből kiálló kelet felé fokozatosan lejtő peremet alkot a selectivus denudáció folytán. A Kányafő alatti mészégetőnél a Szamos meandere meredek falt dolgozott ki belőle, tovább fokozatosan lejtősödve pár száz méter után a völgy síkja alatt eltűnnek a rétegek. Szemben a Szamos jobb partján a monostori gátnál a terrasz peremet alkotják a felső durvamész rétegek. A Szamos medrében a felső durvamész rétegek eltűnését jól jelzi a Csíkos-kert felső része melletti szakaszban a Szamos vizének sellős medre.

E lejtő perem felett még a keményebb hójai-mérai rétegek adnak egy ilyen kelet felé fokozatosan lejtő peremet, mely a Kányafő alól egészen a Törökvágásig húzódik, de itt már csak a mérai réteg van meg.

A Szamos medrében tovább a Fellegvár alatt a mederben eltűnő corbulás rétegeken van ilyen sellős szakasz.

A Szamos és Nádas völgy maturus voltát igazolja az is, hogy a völgyek összeérnek, a völgyük közti eredeti felszínből már csak a Csigadomb szélesebb terraszos tetején van egy kisebb darab.

A maturus volt mellett bizonyít az is, hogy a lejtőket élénk mozgásban levő húzódo törmelék borítja, melyben elég gyakoriak kisebb-nagyobb csúszások.

A suvadások.

Kolozsvár környéke morfológiájának kialakulásában — főképen a neogén rétegekben — nagy szerepe van a suvadásoknak. A medence belső részében ez adja a legjellegzetesebb formákat.

Átkutattam az irodalmat, hogy nyomára jöjjenek, ki ismerte fel azok szerepét először és milyen magyarázatát adták mindaddig, míg végre Koch helyes értelmezését adta ez érdekes tüneménynek.

Hauer és Stache — a feleki konkreciókról részletesen írnak 1863-ban — de a suvadásokról még nem tesznek említést.

Herman Ottó az első, aki 1869-ben a Hódos-tó környékén felismeri a suvadásokra (6) s arról a következőképen ír: „Egy másik jellemző sajátsága a domborodásnak, a csúcsok rendszeren ismétlődő alakjában, a szakadásokban, vagy olykor inkább omlásokban és az úgynevezett halmokban fekszik.“

„A halmok“ „mindig ott jelentkeznek, ahol a hegyhát hirtelen szakadást képez, vagy ahol a hegyoldal omlást mutat“. „E szakadások és omlások tövén találjuk a halmokat, melyeknek számossága és terjedelme a szakadások, vagy omlás nagyságával növekedik.“

A megfigyelések tehát helyesek.

Következő értekezésében (7) Herman megpróbálja a tünemény magyarázatát is adni. A rétegek szelvénye szerinte: humusz, tályog, utána vastagon homok, mely repedezett, utat nyit a víznek az alatta levő homokrétegbe. „A homokréteg a kimosódást megengedi.“ „Az így alá- és kimosott rész idővel a szó szoros értelmében halomra dől s a hegység vagy oldal tövénél halmokat alkot.“

Jó megfigyelésre vall, hogy megkülönböztet „a hegyfok összeomlása folytán“ és „oldalszakadások folytán“ keletkezett halmokat. Megjegyzi, hogy „az első mindig tökéletesebb és rendesebb alakot mutatnak azoknál, melyek a hegyek oldalán támadtak.“ Nyilván ezek alatt — amint mellékelt rajza is sejtetni engedi — első esetben a dombok meredek oldalán a rétegfejekken, második esetben a lankásabb oldalon a dűlés irányában bekövetkezett suvadásokat kell érteni.

Herman megfigyelései tehát a formákra vonatkozólag jók, magyarázata azonban téves, nem jutott el a homokalatti víz át nem eresztő agyagig.

Leírja, hogy Alsó- és Felsőszovát közt az akkori öreg emberek elbeszélése szerint az 1700-as évek második felében volt az ottani halgyarázata azonban téves, nem jutott el a homok alatti víz át nem rázkódott.

Tovább a következőket írja: „A halmokhoz kötött monda azt állítja, hogy ezek a halmok szénakazlak voltak, a törökök pedig igaztalanul rájuk tévén kezüket, a kazlak halmokká változtak.“ Ez mutatja, hogy a nép képzeletét mennyire foglalkoztatta e suvadási kúpok keletkezése.

Utána Pávay könyvében (16) találtam a suvadásokra vonatkozó adatot. Ő csak a következőket írja: „Hogy a Házsongárd valaha egy lett volna a Felekkal és csak később csúszott vagy suhant volna le onnan, mint azt a kolozsvári nép hiszi, minden alap nélküli képzelődés.“

Feltűnő és Herman jó megfigyelőképességére vall, hogy ő — aki nem volt geológus — felismerte a suvadásokat, viszont Hauer és Stache, Pávay — akik geológusok voltak — nem vették észre.

A helyes magyarázatot Koch adja (10). Nagy munkájának II. kötetében a 163. oldalon foglalkozik legrészletesebben a suvadásokkal. Itt megállapítja, hogy a Supra rüptytől (a 75,000-es lapon De asupra Ripei 756-os fix pont Felektől DNY-ra a Feleki-tetőn) le az egyetemi kórház ponkjáig lecsúszott rétegek vannak, mert a 100 m. vastag feleki homok rétegekben leszivárog a víz a mezőségi agyagmárga határáig a csúszó felületre, melyen a feleki rétegek lecsúsznak. 1886-ban az egyetemi Bonctani intézet építésénél fel is tárták a homokkő gömbös lecsúszott feleki rétegeket, melyek „talán a negyedikorszak vége felé lecsúszva, a diluvialis kavicsból álló párkánysíkra omlottak és azon területnek el rendetlenül és nagy vastagságban.“

Koch a suvadásokkal még több helyen foglalkozik, például Sólýomkő leírásánál is.

Koch után Szádeczky foglalkozott egyetemi előadásaiban és értekezéseiben a suvadásokkal.

Legrészletesebben tárgyalta és szerepüket a morfológiai kialakulásban legerősebben hangsúlyozta Cholnoky előadásaiban, értekezéseiben és tankönyveiben. Tőle származik az addig általánosan használt csúszás helyett a jobb suvadás elnevezés és a tünemény legrészletesebb magyarázata, terminológiája is tőle származik.

A suvadások oka tehát a neogén rétegtani szerkezetében van. A neogén közép miocénjében lerakodott víz át nem eresztő márgára a feleki szármata homokos rétegek rakodtak le, több mint 100 m. vastagságban. A szármáciai homokkő takaróból megmaradt legnagyobb darab a nagyjában szintes rétegekből felépített Feleki tető, mely az Erdélyi medence általános lepusztulásából fennmaradt mezatotó, mely kemény homokkőgömbös rétegei folytán meredeken emelkednek ki környezetéből.

A szármáciai meza-tető legnyugatibb darabja a Kismagura, melyet szármáciai rétegekből felépítettnek és helytállóknak tartok. Csúcsán nagy felsődurvamészke és eruptívum (muskovitgneisz) görgetegek vannak durvaszemű feleki konglomerátba beágyazva. Ilyen eruptívus görgetegek előfordulnak a szármáciai rétegek mélyebb szintjében is a Kis Magura és Árpádesűcs közt a szeliceai útra levezető vízmosásban, a Majláth-kút és Árpádesűcs közt. Anyaguk riolit, dacit és perm veres homokkő. Ezek kisebbek, mint a Kis Magura tetején előfordulók.

A Kis Magura nyugati végén a Gorbó patak subsequens völgye határa a Feleki hegynek. Utána a Havashükke felső durvamészkeből álló kueszta pereme következik nyugati oldalán a Rákos patak, mely közeli kapturával fenyegeti a Hesdát patakot.

Ha ezek után a suvadások keletkezésére térünk rá, először is meg

kell állapítani, hogy a feleki hegyen a szármáciai rétegek alatt a mezőségi márga enyhén dél felé lejt. Ez az oka annak, hogy a szármáciai rétegeken beszívárgott csapadék dél felé folyik ki, ott sok a forrás, letelepülésre alkalmatlan a terület — például a ritka növényzetű Malomvölgy. Ezen az oldalon nagyobb suvadás nincs, inkább csak földfolyások.

Annál nagyobb a szerepük a suvadásoknak az északi oldalon, ahol viszont a forrás kevés. Általában érvényes az, hogy a domboknak rétegfeljes oldalán fordulnak elő a nagy suvadások.

Itt a víz áteresztő homokos rétegeken leszivárog a víz a márgáig, azon meggyűl, csúszási lap keletkezik, a felette levő rétegek közül az alsók mozdulnak ki először s a felázott képlékeny márgarétegen kissé megdőlve a felette levő rész lecsúszik. Szétszakadozik és hepehupás térszín keletkezik, hol a mélyedésekben az egyes darabok közt meggyűl a víz — hepe-tó keletkezik. A leszakadt darabok az atmoszferiliák hatása alatt sok helyen szabályos kúpokká — hupák — formálódnak. Sok esetben szépen látható, hogy a lecsúszó anyag egészen a glecser nyelvére emlékeztető suvadási nyelvet alkot.

A Feleki hegy északi oldalán a Kis Magurától ÉK-re levő 808-as magassági pontnál kezdődnek a suvadások. A szelicei út mellett forrás fakadt a suvadás hupáiból egy tőzeges területen. Azután következnek a szelicei tavak — hepetavak — tovább a D. Sác alatt a Sáros-bükk tavainál látható szépen a szakadás meredek fala. Innen le az egész Plecska völgy a Szent János kútig a legtipusosabb suvadásos terület. Tovább folytatódnak a suvadások az EKE turistaháza után a Szakadás nagy suvadásán a feleki országútig, ahol egy hágószerű nyeregben vezet át az út a vízvásztón. Az országúttól keletre szép szabályos karélyos suvadásokon át Györgyfalva—Ajton—Bós alatt megszakítatlan folytonosságban egészen Kólozsig huzódnak, a Kis Magura aljától eddig körülbelül 30 km. hosszúságban. Ezen a területen sokszor az utakat is járhatatlanná teszik a suvadások.

A Feleki tető szármáciai homokkő takarója észak felé folytatódik a Szamos balpartján és beömlő patakok völgye felső részén a mezőségi rétegek felett. A suvadások ezen a területen is jellemzők.

Első suvadás csoportja Fánafele Satului déli és délnyugati oldalán a ritka növényzetű Koporsók — mely népies nevét a koporsó-házfedél alakú hosszú hupáitól kapta, a Pokolköz, melynek hosszú hupája mögött kis hepe-tó vize is csillog.

A Kajántói völgy oldalán ezeket a nagy suvadásokat egészen a völgy aljáig a Kajántói patakig sorozatos suvadások követik, a tulsó Lombi hegyről lenyúló lejtőn is. A „suvadások a völgy alján összeérnek, ezért a csekélyvízű patak egészen különös, fejletlen vízesésekkel tarkázott árokban folyik.“ „Amint kevés anyagot eltávolított, megint csak meg-suvad a két völgyoldal s ismét eltorlaszolja a patakot.“ (Cholnoky.)

Az Elővölgy (Szénafű) északi oldalán a Nagy Morgó déli lejtőjén és északi lejtőjén a Harmadvölgyben a Bakamál oldalon és az északi részén a Nyerges alatt tájképileg is festői részleteket feltűntető típusos suvadások vannak. Ezen a területen szintén nem lehetséges semmi állandó letelepülés — szilaj pásztorkodást folytatnak. A Szénafű ritka növényzet ősi termőhelye.

Hátra van még, hogy ezeknek a suvadásoknak a koráról is szóljunk. Amint a Szamos fejlődéstörténete megrajzolásánál már említettem, ezek a suvadások már akkor megkezdődhetnek, mikor a pliocén Szamos a mezőségi rétegek szintjénél mélyebbre vágódott be. A pliocén terrasz a Feleki hegyen az EKE turistaház nivójában lehetett, azonban a későbbi suvadások teljesen tönkretették. A pliocéntól kezdve a pleisztocénen át a jelen korig szakadatlanul tartanak a suvadások, követve a folyton mélyebbre vágódó Szamos folyót s így a felső legrégebb és leghatalmasabb pliocén elsőrendű suvadásokat fokozatosan követték a másod-, harmad-, stb. rendűek.

Mivel a paleogén változatos rétegsorában is több helyen fordulnak elő víz át nem eresztő agyagos rétegeken víz áteresztő rétegek — suvadások kisebb mértékben ott is előfordulnak. Így a Gorbó völgyében a felső tarkaagyagon stb..

A Hója északi réteglapos oldalán is a Törökvágástól nyugatra és keletre is nagyon sok kisebb méretű suvadás, inkább esuszamlás, földfolyás van, melyek elérték a Nádas szintjét. Ezek részben a paleogén, részben a neogén rétegekben történtek.

A suvadásokkal rokontünemények a hegyomlások, melyeket a lejtő túlmeredekké való fejlődése okoz. Ilyenkor a leomló rész átbukva hengeredik le a lejtőn.

Ezeknek a hegyomlásoknak is elég nagy szerepük van Kolozsvár morfológiai kialakulásában.

Nevezetes, históriailag is fixált az 1871-iki, mikor a Hója hegyen a Kányafői út kanyarulata feletti omlás a tufa-falat tárta fel.

A Fellegvár alsó részén vörös és zöld agyagos rétegekkel váltakoznak homokos rétegek, ami az egész lepusztulását elősegíti. Benne az Erzsébet sétatút oldalán kisebb vetődéseket is tártak fel. Erre következik — homokos rétegek után — a tető alatt körülbelül 20 m.-mel 6 méter vastag kemény corbulás homokkő, felette homokos rétegek — a barlanglakások anyaga — ismét homokkőrétegek s azután vékony miocén márga, rajta 10 m. vastag pleistocén kavics.

A kemény szikla alatti homok a leszivárgó víz, kifagyás, defláció következtében kikopik s az ÉÉK-re dülő corbulás kemény homokkőréteg darabok — melyek kisebb vetődések és a Szamos alááshása miatt rendetlenül fekszenek — leomlanak. Így történt 1918 januárius 31-én épen azon a helyen, ahol a szakadások mértéke a legerősebb (19). Kisebb omlás volt 1930-ban is.

Gyakoriak lehettek a hegyomlások a múltban a Fellegvár déli oldalán. Ilyen katasztrófák emlékét őrzik a városi levéltár feljegyzései s azok az alátámasztások, melyekkel a omlások ellen védekeztek..

Karszt tünemény.

A felületi formák kialakításában kisebb jelentősége van még a karszt tüneményeknek. Ezek a paleogénben előforduló, aránylag vékony és a felületen kis területen előforduló mészkövekhez vannak kötve.

E mészkövekben előforduló dolinák mind az igazi berogyásos, ho-

morú lejtőjű dolinák. Alulról felfelé fejlődő domború lejtőjű víznyelők, ponorok, a mészkő csekély vastagsága miatt nem fejlődhettek ezen a területen.

Dolinák fordulnak elő a Bácsi-torokban a Hosszúvölgyi erdőről lejövő árok balpartján, ahol amint a völgy síkját elérjük egy nagyon szép szabályos dolinát, a déli oldalon emelkedő magaslat aljában egész dolina-sort találunk. A bennük felhalmozott törmeléken bokrok, fák telepedtek meg.

Ilyen dolinasorozat van még a Szent János kút mellett a D. Signitoról levezető Crişan árka nevű helyen, melyet Koch irt le (11). Ezzel a karsztosodó mészkővel hozható összefüggésbe a Szent János kút, a mellette levő forrás, a volt lögyakorló tér melletti Erzsébet forrás vízbősége. Ugyanílyenek a Bácsi-torok forrásai: a karszt hidrografiai bázisáig leszállott karszt-források. Itt azonban az Angyalkút forrása veszélyben van, mivel mögötte kőbányát nyitottak, a bánya alján nedves időben fel is tűnik a karszt-víz szintje. Ma már a kifolyása meg is szűnt, s ha a bányászat még pár méter mélységre halad, teljesen el fog tűnni.

A legszebb dolinasorozat a Havasbükke kuesztán Szelicse község keleti végénél látható. Ezzel a nagy mészkő kuesztával, annak dolináival vannak összefüggésben a Gorbó völgy felső részének bal oldali forrásai.

A defláció.

A deflációnak nagy lehetett a jelentősége a pleistocén postglacialis lösz lerakó pusztai éghajlati időben, amint azt a kisgyakorló-téri dreikanter is igazolja.

Ma nagyon kis szereppel bír. A Fellegvár corbulás rétegeinek finom homokrégein érvényesülő nyugati szél kimaradásai elég jól észlelhetők.

Az ember mint morfológiai tényező.

Végül a természeti erők alakító tényezőinek tárgyalása után nézzük, hogy az ember mennyire folyt be a felületi formák kialakításába.

A halastavak.

Már a bronzkorszak ösemberé készített Kolozsvár szomszédságában a Túri-patak völgyében, Virágosvölgyben halastavakat azáltal, hogy a patakok medrét keresztgátakkal elzárta, ezáltal azok esését, erózióját, a völgy kialakulását befolyásolta.

Ilyen halastavak voltak Kolozsvár közvetlen környékén is.

Legrégibb 1370-ben kelt oklevél által említett halastó a Békás-patak vizével táplált *Várostopó*, mely 1762-ben még meg volt. A lecsapolás következtében ma teljesen elnádásodott, mocsaras terület, melynek nyílt vizeitükre alig van.

A *Timárok-tója* az Óvár fala mellett volt.

A *Csíkos-tó* a kolozsmonostori apátság kertjének volt a dísze. Ma is Csíkos-rétnek nevezik helyét.

Egy 1377-es oklevél említi a Kolozsvárról Pata felé vezető út mellett volt *Baglyas-tó* nevét. Helyét a nép ma is „Feneketlen-tó“-nak nevezi.

Györgyfalva alatt a Pata felől jövő Sós-patak völgyében Valea Mare-Nagy völgy lehetett az 1521-es oklevélben említett *Naghweulgythó-Nagyvölgyi-tó* helye. Helyén ma is mocsaras a terület.

Kolozsvár—Györgyfalva közt 1368-as oklevél tanúsága szerint Györgyfalva határában a völgyben halastó volt régebben, melynek helyét akkor is *Emberölös-tó*-nak nevezték.

A Pappfalvi-patak felső részén — ahol a Küpeny-patak Koród felett bele ömlik — egy eddig még le nem irott haalstó gátját fedeztem fel.

Ennek tavából annak idején a völgy közepén levő domb mint sziget emelkedhetett ki. Az egész terület ma is mocsaras.

A *Bózos-tó* Pusztaszentmiklós és Apahida közt terült el. A Dezméri-és Sós-patak látta el vízzel a történelemelőtti kor óta. Római korban az út két részre osztotta. Az út északi oldalán volt az igazi *Bózos-tó*, melyet oklevelek is említenek. Az út déli oldalán a tó még 1870-ben is meg volt, ma csak mocsarak jelzik helyüket (15).

A *Bakamáli-tó*-ból egy 1579-es oklevél szerint a Sós patak nevű víz folyt a Szamosba. Tehát ez a tó a Bakamálról aláhuzódó Elővölgyben volt, melynek Melegvölgy nevű részében tényleg meg is találta Orosz egy halastó-sorozat maradványait.

Ugyanő állapította meg (14) a *Kukori-tó*-sorozat (Kukori) helyét is a Fejérdi patak völgyében. A Telekfarka pusztától a Szamos felé eső rész alsó harmadában a négy dugás ma is jól látszik.

Ma az átszakadt dugások mögött csak mocsaras területek jelzik a hajdani virágzó halgazdaságok helyét. E hajdani halastavak rendbehozása nemcsak azért volna fontos, hogy olcsó étellel látná el a lakosságot, hanem mert a mezőségi forrástalan, vízben szűkölködő területen öntözésre, állatok itatására is felhasználható lenne. Nagy felhősakadások alkalmával a völgyoldalokról lerohanó víztömeget felfogva megakadályoznák, vagy legalább is enyhítenék az árvizeket.

A Szamos folyó szabályozása, fölös vízmennyiségének a mesterseges malomárokba való levezetése, gátjai is nagymértékben befolyásolják a folyó munkaképességét, vízmennyiségét.

A Monostori-gát feletti csendes, mély vizű, de fokozatosan feltöltődő szakasz után következik a Sporttelep mögötti terület rohanó, erodáló szakasza.

Ugyanúgy a Nagy vashid melletti gátnál felette a felduzzasztott csendes mélyvizű, de fokozatosan feltöltődő rész, alatta a rohanó, erodáló szakasz látszik, melynek hatása különösen árvizek alkalmával észlelhető.

A középső szakasz jellegű Szamos munkaképességére szép megfigyelést tehettem a folyó nagy áradásai alkalmával. Ennek is az okozója az, hogy a Gyalui havasokban az újabb meg gondolatlan erdőgazdaság igen nagy területekről írta ki az erdőt, nincs mi felfogja, mérsékelje nagyobb felhősakadások vízmennyiségét. Következménye ennek még az is, hogy így a termőtalaj is lepusztul és sivár, sziklás területté válhat olyan terület, amelyet pár évtized előtt erdő borított.

A Szamos folyóban Kolozsvárnál általában csak ökölnyi, két ökölnyi kavicsok fordulnak elő. Egy áradás alkalmával — mikor Szászlóna község is nagy károkat szenvedett, Kolozsvárt a Németek pallóját sodorta el a víz — a nagy vashíd táján $\frac{1}{2}$ sőt $\frac{3}{4}$ méteres görgetegek jelentek meg a Szamos medrében. Ennek megállapítása gondolkozóba ejt az előbb tárgyalt nagy görgetegek eredetét illetőleg is.

Kőbányák.

A kőbányák közül mészkőbányák: Monostoron, Bácsi-torokban, Hajtás vgy. mellett, a Kányafő alatt, a Gorbó hegyen levők nemcsak az elhordott nagy tömegű mészkő, de a keletkező hányók folytán is befolyásolják a térszíni formákat.

A Bácsi-torokban úgy látszik már a rómaiak fejtették a követ, amit az Orosz által az Angyalkút mellől leírt kovács-műhelyről lehet sejteni.

Kavicsbányákban Honvéd utca végén a szamosfalvi országút mellett, Kerekdombon rengeteg anyagot hordanak el.

Ugyanígy a téglagyárak feltárásaiban: Kardosfalván, a Kajántói völgy nyílásánál jelentős változásokat okoznak a térszínen.

*

A Tekintő 635 m. magas csúcsán emelt, szabályos messzire feltűnő kúp, talán római limes jelző.

*

Ezzel végére is jutottam Kolozsvár környéke geomorfológiai kialakulása ismertetésének.

Látjuk, hogy a természet változatos felületi formákkal áldotta meg ezt a területet. Helyzete az erdélyi medencében a nyugati hegyekhez s az alföldhöz viszonyítva is olyan kedvező, hogy érthető ezen a helyen nagy jelentőségű település keletkezése.

Az ősember legelőször valószínűleg a Fellegvár tetején, esetleg az oldalán a Szamos által kivájt első barangokban telepedett meg. Azután tovább huzódott és az egész fellegvári terrasz-szigetet elfoglalta.

Ezen, az ármentes terület folytatásában, a gyalui havasok felé húzódó erdő bőven szolgáltatott vadat, a Szamos hallal, vízzel látta el. Azután a csiszolt kőkor, bronzkor, vaskor embere a városi terrasz védett magaslatán telepedett már le.

A rómaiak a mai Óvár helyén építették Napocat, a népvándorlás után honfoglaló őseink ezen a helyen alapították Kolozsvárt az erdőelvi hét vár egyikét.

S hogy ez a nagy város Kolozsvár épen ezen a helyen keletkezett, azt a geológiai viszonyok, a földrajzi tényezők szabták meg.

Ahol a Szamos-völgy legszűkebb része van (a Fellegvár és Házsongárd közt mintegy zárat, könnyen védhető területet alkot) s utána széles völgynyílás következik, ott alakult ki a város. Erdélyi medencéből a Szamos mentén vezet ki az alföldre az országút.

Az Aranyos völgyéből a feleki-hágón át itt lehet legkönnyebben a Szamos völgyébe bejutni.

A paleogén és neogén rétegek határán, az erdős hegyvidék és a

búzakalászos dombvidék érintkezésénél — a vásárvonalon, ahol a két szomszéd terület lakói termékeiket kicserélik — ott keletkezett Erdély legnagyobb jelentőségű városa — Kolozsvár.

IRODALOM:

1. *Dr. Cholnoky Jenő*: A földfelszín formáinak ismerete (morfologia), Budapest.
2. *Dr. Cholnoky Jenő*: Általános földrajz. II. kötet. III. rész: A szilárd kéreg fizikai földrajza. Tudományos gyűjtemény. 1923.
3. *Dr. Cholnoky Jenő*: Nehány vonás az Erdélyi medence földrajzi képéhez. Földrajzi közlemények. I. kötet. 1922. 107 oldal.
4. *Dr. Cholnoky Jenő*: A kolozsvári Feleki-hegy. Földrajzi közlemények. XLVII. 1919—32 oldal.
5. *Hauer und Stache*: Geologie Siebenbürgens. Wien, 1863.
6. *Herman Ottó*: A Mezőség. I. A Hódos- vagy Szarvas-tó és környéke. Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. Ötödik kötet. Első füzet. Kolozsvárt 1869.
7. *Herman Ottó*: A Mezőség. II. A Mező—Záh—Tóháti, továbbá Méhesi, Báldi és Mező-Sályi tóisorozat. Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. Hatodik kötet. Első füzet. Kolozsvárt, 1872.
8. *Dr. Kerekes Zoltán*: A kányafői kilátás. Erdély. 1916. 5 oldal.
9. *Dr. Kerekes Zoltán*: Barlanglakások Kolozsvárt. Uránia. XIX. 1918. 3 oldal.
10. *Dr. Koch Antal*: Az erdélyrészi medence harmadkori képződményei. I. rész. Palaeogen csoport. M. K. Földtani Intézet Évkönyve. X. kötet. 6. füzet. 1894. II. rész. Neogén csoport 1900.
11. *Dr. Koch Antal*: Kolozsvár vidéke forrásviszonyainak egy érdekes példája. Orvos-Természettudományi Értesítő. I. 1879. 1. oldal.
12. *Dr. Koch Antal*: Kolozsvár vidéke talaj és forrásviszonyairól. Orvos-Természettudományi Értesítő. 1883. VII. évf. III. Népszerű előadás. 4. szám.
13. *Dr. Koch Antal*: Kolozsvár vidéke. (Geológiai térkép magyarázat.) 1884.
14. *Orosz Endre*: Egy régen elfeledett tóisorozatról. Erdély. XIX. 1910. 178 oldal.
15. *Orosz Endre*: A régi Bózostó Szent-Miklós (Kolozsm.) határán. Erdély. XXII. 1913. 156 oldal.
16. *Dr. Pávay Elek*: Kolozsvár s környékének geológiája. M. K. Földtani Intézet Évkönyve. 1871.
17. *Stripszky Hádor*: Az erdélyi halászat ismeretéhez. 1908.
18. *Dr. Szádeczky Gyula*: Tufatanulmányok Erdélyben. II. rész. Kolozsvár nyugati környékének tufás rétegei. Múzeumi Füzetek. III. kötet. 1916. 2. szám. III. rész: Kolozsvár, Kolozs, Visa közti terület tufái. Múzeumi Füzetek. IV. 1917. 1. szám.
19. *Dr. Szádeczky K. Gyula*: Pusztító kőomlás a kolozsvári Fellegváron. Természettudományi Közlöny. L. kötet. 1918. 167 oldal.
20. *Dr. Szádeczky K. Elemér*: Gipszes eocén a gyalui havasok szegélyén. Földtani Közlöny. LIII. 1923. 85 oldal.
21. *Dr. Szádeczky Kardoss Elemér*: Adatok az Alsójára—szászfenesi eocén-terület és környékének geológiájához. Földtani Közlöny. LIV. 1924. 93 oldal.
22. *Dr. Szádeczky K. Elemér*: Az erdélyi eocén petrogenézise. Eötvös füzetek.
23. *Dr. Szádeczky K. Elemér*: Adatok Kolozsvár fiatalabb üledékeinek ismeretéhez. Földtani Közlöny. LVII. 1927. 74 oldal.
24. *Dr. Szentpétery Zsigmond*: Adatok Kolozsvár ősemelőseinek ismeretéhez. Múzeumi Füzetek. II. 1913. 1. szám. (A pleistocén régebbi irodalmának felsorolásával.)
25. *Tulogy János*: Erdély geológiája. Minerva könyvtár. 2. szám. 1925.
26. *Tulogy János*: Kolozsvár környékének pleistocén képződményei. Erdélyi Irodalmi Szemle. II. évf. 6. sz. 1925. 274 oldal.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Szerkeszti: Dr. György Lajos

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület“ kiadása

1. *Rass Károly*: Reményik Sándor — — — — — — — — — — 40.—
2. *Párvan Bazil*: A dákok Trójában — — — — — — — — — — 30.—
3. *Dr. Bitay Árpád*: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — — — — — — — — — — 30.—
4. *Dr. Bitay Árpád*: A moldvai magyarság — — — — — — — — — — 40.—
5. *Szokolay Béla*: A nagybányai művésztelep — — — — — — — — — — 40.—
6. *Dr. Balogh Ernő*: Kvarc az erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben — — — — — — — — — — 40.—
7. *Dr. György Lajos*: Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1925. év — — — — — — — — — — 50.—
8. *K. Sebestyén József*: A brassai fekete templom Mátyás-kori címerai — — — — — — — — — — 40.—
9. *Dr. Karácsonyi János*: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — — — — — — — — 50.—
10. *Dr. Gál Kelemen*: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — — — — — — — — — — 50.—
11. *Dr. Tavasz Sándor*: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — — — — — — — — — — 40.—
12. *Dr. György Lajos*: Két dialogus régi magyar irodalmunkban — — — — — — — — — — 60.—
13. *K. Sebestyén József*: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a Bethleni gróf Bethlen család címere — — — — — — — — — — 50.—
14. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1926. év — — — — — — — — — — 50.—
15. *Dr. Gyárfás Elemér*: A Supplex Libellus Valachorum — — — — — — — — — — 50.—
16. *Rónay Elemér*: Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye — — — — — — — — — — 50.—
17. *Dr. György Lajos*: Egy állítólagos Panesatantra-származék irodalmunkban — — — — — — — — — — 50.—
18. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erd. magyar irodalom bibliografiája 1927. év — — — — — — — — — — 60.—
19. *K. Sebestyén József*: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — — — — — — — 60.—
20. *Szabó T. Attila*: Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei — — — — — — — — — — 50.—
21. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — — — — — — — 50.—
22. *Dr. György Lajos*: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — — — — — — — 50.—
23. *Dr. Kántor Lajos*: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — — — — — — — — — — 50.—
24. *Dr. Gál Kelemen*: A nemzeti nevelés román fogalmazásban — — — — — — — — — — 50.—
25. *Dr. Tavasz Sándor*: Kierkegaard személyisége és gondolkozása — — — — — — — — — — 50.—
26. *Dr. Papp Ferenc*: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — — — — — — — — — 50.—
27. *Dr. Csúry Bálint*: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — — — — — — — — — 50.—
28. *Dr. Biró Vencel*: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében — — — — — — — — — — 50.—
29. *Dr. Teleki Domokos gróf*: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története — — — — — — — — — — 50.—
30. *Dr. Hofbauer László*: A Remény című zsebkönyv története (1839—1849) — — — — — — — — — — 50.—
31. *Dr. Ferenczi Miklós*: Az erdélyi magyar irodalom bibliografiája. 1929. év — — — — — — — — — — 50.—

Megrendelhetők az *Erdélyi Múzeum* kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.

Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt.

Cluj-Kolozsvár, Piața Unirii (volt Mátyás király-tér) 7.

Fiókok: Dej (Dés), Diciosänmártin (Dicsőszentmárton), Alba-Julia (Gyulafehérvár), Târgu-Mureș (Marosvásárhely), Oradea (Nagyvárad), Timișoara (Temesvár).

Betéteket előnyös kamat mellett fogad el és rendszerint felmondás nélkül fizet vissza. Olcsó kölcsönöket nyújt. Minden bankügyletet legelőnyösebben végez. Engedélyezett devizahely. Aruraktárai a vasut mellett.

Saját tőkéi 143 millió Lei

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XXXV.

1930.

Nouvelle série I. n. 10—12.

Rédacteur: LOUIS GYÖRGY. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie. Rédaction: Cluj, Str. Universității 10. Roumanie.

Le comte Dominique Teleki: L'histoire de la bibliothèque Teleki de Marosvásárhely.

Ladislav Baumgarten (Bányai): Le voyage des hommes d'État et des aristocrates français en Transylvanie au commencement du XIX-ième siècle.

Kálmán Juhász: L'organisation la plus ancienne et les membres du chapitre de Csanád.

Ladislav Hofbauer: L'histoire de l'almanach intitulé „Remény“ (1839—41).

Clément Gál: L'éducation démocratique.

COMPTES RENDUS. *Béla Szigethy*: Ecriture gravé sur la fresque de Bögöz.

— *Árpád Bitay*: Une date sur Gabriel Bethlen âgé de trois ans. — *Ladislav*

Rajka: L'intermédiaire de „Liliomfi“ allemand. — *Attila T. Szabó*: Les

versions de la ballade de Balogh Józsi.

REVUE DE CRITIQUES. — REVUE DES LIVRES ET DES REVUES. —

BIBLIOGRAPHIE: *Nicolas Ferenci*: La bibliographie de la littérature

hongroise en Transylvanie. Année 1929. — LES COMMUNICATIONS DE

LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES DE LA SOCIÉTÉ DU

MUSÉE DE TRANSYLVANIE, *Jules K. Szádeczky*: La place et le rôle

spécial de Transylvanie sur le corps du globe terrestre. *Jean Tulogdy*: La

formation géomorphologique des environs de Kolozsvár.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XXXV. Band.

1930.

Nene Folge I. No. 10—12.

Redigiert von LUDWIG GYÖRGY. Herausgegeben vom Siebenbürger Muzeum-Verein. Redaction: Cluj, Str. Universității 10. Rumänien.

Graf Dominik Teleki: Die Geschichte der Marosvásárhelyer Teleki-Bibliothek.

Ladislav Baumgarten (Bányai): Siebenbürgische Reise farzösischer Staatsmänner und Aristokraten am Anfange des XIX. Jahrhunderts.

Koloman Juhász: Die älteste Organisation und Glieder des Kapitels in Csanád.

Ladislav Hofbauer: Die Geschichte des Taschenbuches „Remény“ (1839—41).

Klemens Gál: Die demokratische Erziehung.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Adalbert Szigethy*: Kerbschrift am Bögözer Freske. — *Árpád Bitay*: Eine Angabe vom dreijährigen Gabriel Bethlen.

— *Ladislav Rajka*: Der Vermittler des deutschen „Liliomfi.“ — *Attila T. Szabó*: Die Variationen der Ballade des Balogh Józsi.

KRITISCHE RUNDSCHAU. — BÜCHER UND ZEITSCHRIFTEN RUNDSCHAU. BIBLIOGRAPHIE. *Nikolaus Ferenci*: Bibliographie der ungarischen Literatur in Siebenbürgen. Jahr 1929. MITTEILUNGEN DER

NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG DES SIEBENBÜRGISCHEN MUSEUMS. *Julius K. Szádeczky*: Speciale Lage und Rolle Siebenbürgens am Erdkörper. *Johann Tulogdy*: Die geomorphologische Gestaltung der Umgebung von Klausenburg.